

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

**KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ TARTIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE
MUSA ANTER**

Kerem YAVAŞÇA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2013

KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ TARTIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE MUSA ANTER

Kerem YAVAŞÇA

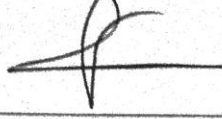
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

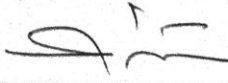
Ankara, 2013

KABUL VE ONAY

Kerem YAVAŞÇA tarafından hazırlanan "Kürt Milliyetçiliği Tartışmaları Çerçevesinde Musa Anter" başlıklı bu çalışma, 06.06.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

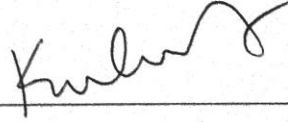
Prof. Dr. Tanel Demirel (Başkan)

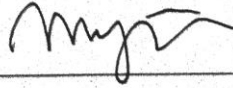
Doç. Dr. M. Murat Erdoğan (Danışman)

Doç. Dr. Bican Şahin

Doç. Dr. Kemal Yakut

Öğr. Gör. Dr. Metin Yüksel

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

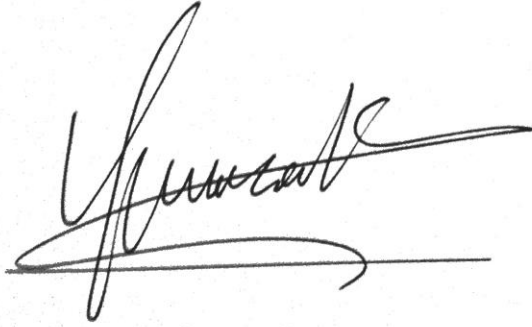
Prof. Dr. Yusuf Çelik

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Kerem YAVAŞÇA

Bugünleri görmeye ömrü vefa etmeyen Sevgili “Babam”a

TEŞEKKÜR

Öncelikle, elimde olmayan şartlar nedeniyle kısa sürede hazırlamak durumunda kaldığım tezimi yöneten ve bu süreçte elinden gelen desteği sağlayan tez danışmanım M. Murat Erdoğan'a teşekkür ederim.

Tanel Demirel'in değerli katkıları tezin ortaya çıkmasında önemli bir yere sahiptir. Bu süreçte içtenlikle verdiği destekle tezi yönlendiren, ilk defa kapsamlı bir metin yazmamdan dolayı ortaya çıkan sorunlarda profesyonel deneyimlerinden ve kabiliyetinden nasiplendiğim değerli hocama teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Bu metnin ortaya çıkması sürecinde her konuda değerli desteklerini hep hissettiğim sevgili dostum ve hayat yoldaşım Selenga Ateşer'e, sevgili Anneme ve Ablama ne kadar teşekkür etsem az kalacaktır.

Son olarak, tezi oluştururken tecrübe ettiğim yalnızlaşma sürecinde, manevi desteklerini esirgemeyen Eryaman'daki "mahalle arkadaşlarıma" bir teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

YAVAŞÇA, Kerem. *Kürt Milliyetçiliği Tartışmaları Çerçevesinde Musa Anter*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

Bu tezde Musa Anter'in siyasal fikirleri incelenmektedir. Bu bağlamda, Musa Anter'in Kürt milliyetçiliğinin önemli bir figürü olarak değerlendirildiği bu çalışma, Anter'in 1937 Dersim olayları sonrasında suskunlaşan Kürt milliyetçiliğinin yeniden üretilmesinde ve geçmişte üretilmiş mitleri yeniden gün yüzüne çıkartmasında hayati rolüne değinmektedir. Bu meyanda, tezde, Musa Anter'in ayırt edici yönünün, siyasal fikirlerinin orijinalliği veya sistematik bir bütün oluşturması değil, Kürt milliyetçiliğinin yeniden üretilmesi sürecinde (zorlu dönemlerinde), Kürt milli kimliğini cesaretle vurgulaması olarak iddia edilecektir. Bu süreç Musa Anter'in milliyetçi entelijansiya çerçevesinde değerlendirilmesini salık vermektedir. Bilhassa geç milliyetçiliklerin kurgulanmasında önemli bir yere sahip olan entelijansiya'yı öne çıkaran kuramlar, çok partili dönem Kürt milliyetçiliğinin analizi için gerekli olan teorik zemini sağlamaktadır. Bu bağlamda tezin ilk bölümünde milliyetçiliğin temel kavramları, türleri ve yaklaşımları özetlenecektir. İkinci bölümde ise, tezin ana ilgi odağı olan Musa Anter'in siyasal fikirlerine tarihsel bir zemin sağlaması için Türkiye'de demokratikleşme çabalarının ve Kürt milliyetçiliğinin bir özeti sunulacaktır. Üçüncü bölüm ve Dördüncü bölüm ise Musa Anter'in siyasal fikirlerinin analizini içermektedir. Bu bağlamda Musa Anter'in yaşamında önemli olay ve olgulardan söz edildikten sonra Musa Anter'in Türkiye okuması ve siyaset anlayışı değerlendirilecektir.

Anahtar sözcükler

Musa Anter, Kürt Milliyetçiliği, Milliyetçilik, Kürtler ve Siyaset

ABSTRACT

YAVAŞÇA, Kerem. *Musa Anter As Part of Kurdish Nationalism Debates*, Master Thesis, Ankara, 2013.

This dissertation analyzes Musa Anter's political opinions. In this context, this study, in which Musa Anter is considered to be a significant figure of Kurdish nationalism, relates to Anter's vital role in the reproduction of Kurdish nationalism which became silent after the 1937 Dersim incidents and in the resurfacing of the myths which were created in the past. Among other things, this dissertation claims that Musa Anter's impress is not the authenticity or the systematic integrity of his opinions but his brave emphasis of Kurdish national identity during (the tumultuous periods of) the reproduction of Kurdish nationalism. This process commends the evaluation of Musa Anter within the frame of the nationalistic intelligentsia. Especially the institutions which highlight the intelligentsia having a significant part in the construction of the late nationalisms constitute the necessary basis for the analysis of Kurdish nationalism in the multi-party period. In this context, the first chapter of the dissertation summarizes the basic concepts, types, and approaches of nationalism. The second chapter, in order to provide a historical background for the political opinions of Musa Anter, the focus of the dissertation, presents a summary of Kurdish nationalism and the struggles for democratization in Turkey. The third chapter along with the fourth chapter contains the analysis of Musa Anter's political opinions. In this context, after an account of the significant events and facts of Musa Anter's life, Musa Anter's reading of Turkey and his political understanding are to be evaluated.

Key words:

Musa Anter, Kurdish Nationalism, Nationalism, Kurds and Politics

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
ADAMA	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
1. MİLLİYETÇİLİK KURAMINA GİRİŞ	5
1.1. MİLLİYETÇİLİĞİN ÖZELLİKLERİ	6
1.2. TEMEL YAKLAŞIMLAR VE MİLLİYETÇİLİK TÜRLERİ	12
1.2.1. İlkçi Yaklaşım	15
1.2.1.1. Doğalcı Yaklaşım	15
1.2.1.2. Biyolojik Yaklaşım.....	16
1.2.1.3. Kültürel İlkçilik	16
1.2.2. Modernist Yaklaşım: Kurgulanan Milletler	17
1.2.3. Etno-Sembolcü Anlayış	19
1.3. MİLLİYETÇİLİĞİN KURGULANMASINDA ENTELLEKTÜELLERİN ÖNEMİ.....	20
2. TARİHSEL ARKAPLAN	27
2.1. KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN KISA TARİHÇESİ	27
2.1.1. Osmanlı İmparatorluğu ve Kürtler	27

2.1.2. Cumhuriyet ve Kürtler	33
2.2. TEK PARTİLİ DÖNEMDE DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI	36
2.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	37
2.2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası	38
2.2.3. Demokrat Parti	40
3. MUSA ANTER'İN YAŞAMI VE SİYASİ FİKİRLERİ	45
3.1. MUSA ANTER'İN YAŞAMI	45
3.1.1. "49"lar Davası	54
3.1.2. Darbe Sonrası Dönem	58
3.2. MUSA ANTER'İN SİYASAL FİKİRLERİ	62
3.2.1. Sol/Sosyalizm	62
3.2.2. Kalkınmacılık	68
3.2.3. Demokrasi	73
3.2.4. Milliyetçilik/Milli Devlet	75
4. MUSA ANTER'İN TÜRKİYE VE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ OKUMASI	80
4.1. CHP/KEMALİZM	80
4.2. SAĞ (DP/AP/ANAP) GELENEK	83
4.3. TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN VARLIĞI/YOKLUĞU MESELESİ	88
4.4. ANTER'İN KÜRTLER/KÜRT KİMLİĞİ/KÜRT SİYASETİ HAKKINDAKİ FİKİRLERİ	89
4.4.1. Kürtler Nasıl Bir Millet	90
4.4.2. Musa Anter'in Kürt Siyaseti Değerlendirmesi	93
4.4.3. Kürtlerin Türkiye Siyasetiyle İlişkisi (Türk-Kürt İlişkisi)	96
SONUÇ	102
KAYNAKÇA	107

GİRİŞ

Bu tez Musa Anter'in siyasi fikirlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma boyunca, Kürt milliyetçiliğinin önemli fikir adamlarından biri olarak değerlendirilecek Musa Anter'in siyasi fikirleri, milliyetçilik kuramlarında entelijansiyayı ön plana çıkaran teoriler ışığında analiz edilmeye çalışılacaktır.

Tezin temel amacı Türkiye'de Kürt milliyetçiliğinin sembol isimlerinden biri olarak Anter'in, çok partili dönemde Kürt milliyetçiliğinin yeniden üretilmesi sürecinde şekillenen fikirlerini, tarihsel arka plan çerçevesinde incelemektir. Diğer bir ifadeyle, tezin amacı, milliyetçiliğin kurgulanan boyutu göz önüne alındığında önemli bir yere sahip olan seçkinlerin rolünü değerlendiren kuramlar ışığında, Musa Anter'in siyasal fikirlerinin zaman içinde değişen ve aynı kalan yönlerini vurgulamaktır. Bunun sonunda ise Musa Anter'in Kürt milliyetçiliği içinde güçlü bir figür olmasının sebebi, siyasal fikirlerinin orijinalliğinden ve/veya derinliğinden dolayı değil, Kürt milliyetçiliğinin yeniden üretilme sürecinde, (zor dönemlerinde) Kürt kimliğini öne çıkaran fikirleri cesaretle dile getirmesi olarak belirlenmiştir.

Milliyetçilik akımının son yüzyılın en güncel konularından biri olarak hem siyaseten yönlendirmeye açık olması hem de her toplumda ve/veya grupta farklı yönleriyle tezahür etmesi nedeniyle kuramsal olarak çalışılması zorlaşmaktadır. Bu sebeple herhangi bir milliyetçilik olgusunu yeknesak bir teoriyle incelemenin eksik kalması ihtimalinin yanı sıra, hiçbir teorik yaklaşımın da tüm milliyetçi olguları içinde barındıramayacağı tezin ilgili bölümünde ifade edilecektir.

Bundan farklı olarak, Kürt milliyetçiliğinin nispeten "geç" bir milliyetçilik örneği olarak derin bir gelgit içinde olması, onu yönlendiren, hakkında fikir yürüten biri olarak Musa Anter'in fikirleri üzerinde çalışmayı zorlaştırmaktadır. Diğer bir ifadeyle Musa Anter'in fikirlerinin zaman içinde gelişen siyasal olaylara bağlı olarak farklılaşması yahut dönüşmesi tezde vurgulanacaktır. Keza, Türkiye'de söz konusu Kürt meselesi olduğunda siyasal alanın dar tutulmasına bağlı olarak Kürt milliyetçiliğinin siyasallaşmasının görece meşakkatli ve geç olması, Kürt milliyetçiliğinin sert tutumunu

güçlendirmiştir. Bu minvalde, siyasal alan daraldıkça milliyetçilik üzerine kafa yoran, fikir üreten kesimlerin fikirlerinin de şiddet içerikli tutumlara ve/veya kabaca sert tutumlara yönelmesinin gözlenebilir bir olgudur. Buna göre, tezde, yönetimde otoriter eğilimler arttıkça Kürt sorununun içeriğinin de daha sert yorumlara mekan olduğu savunulacaktır.

Tezin ilk bölümünde milliyetçilik kuramının temel özellikleri, temel yaklaşımları, tarihsel çerçevede gelişimi ve dönüşümü ana hatlarıyla özetlenecektir. Akabinde tezin ilk bölümünün ana ilgi odağı olan milliyetçiliğin gelişiminde entelijansiyanın önemini vurgulayan teoriler açıklanmaya çalışılacaktır. Milliyetçiliğin kurgulanan bir yapı olduğu fikrine dayanan söz konusu teorileri kısaca vurgulamak, tezin kapsamı hakkında temel bilgileri verecektir. Mamafih bu çalışma karşılaştırmalı bir milliyetçilik kuramı inceleme kaygısı taşımamaktadır. Ancak Musa Anter'in siyasal düşüncelerinin ekseninin milliyetçilik vurgusu üzerinde olduğu varsayımına dayanarak, onun fikirlerini milliyetçilik literatüründe yer bulan seçkin teorileri göz önünde bulundurarak açıklamaya çalışılacaktır.

Tezin kapsamı konusunda ikinci nokta ise Musa Anter'in siyasal fikirlerinin nasıl seçileceği ile ilgilidir. Kendini ülkenin 55 yıllık girdisinin çıktısının yeminli şahidi olarak tanımlayan Anter'in gerek yayımladığı kitaplarında, gerek çeşitli gazetelerdeki köşe yazılarında Türkiye'deki hemen her konuyla ilgili yorumunu bulmak mümkündür. Hülasa Anter'in milliyetçi vurguları zaman içinde değişen siyasal fikirleriyle, Kürt siyasallaşmasındaki sorunlu kavramların benzeştiğini tespit ettik. Zira seçtiğimiz kavramları bu bağlamda elde ettik. Yalnızca kavramların, fikirlerdeki dönüşümleri açıklamakta nakıs kalacağı düşüncesiyle, ülkede yaşanan siyasal süreçleri ve sonunda gerçekleşen kırılmaları da bahis konusu kavramlara eklemeyi düşündük. Kısaca, Anter'in fikirlerinin tipolojik kategorileştirilmesindeki zorluklar nedeniyle kavramlar, olgular ve olaylar üzerinden bir okuma yapılmaya çalışılacaktır. Bu kavramları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Anter'in teorik fikirleri: Sosyalizm, Demokrasi, Kalkınmacılık, Milliyetçilik/Milli Devlet

2) Anter'in Türkiye okuması: Kemalizm/CHP, Sağ (DP/AP/ANAP) gelenek, Türkiye'de demokrasinin varlığı/yokluğu meselesi.

3) Anter'in Kürt Milliyetçiliği Okuması: Kürtler/Kürt Kimliği/Kürt Siyaseti hakkındaki fikirleri, Kürtlerin mücadelelerine bakış, PKK ve şiddet, Kürtlerin nasıl bir millet oldukları/ nasıl milletleştikleri/milletleşemedikleri.

Son analizde, tecrübe edilen siyasal süreçler sonunda Anter'in değişen/aynı kalan/farklılaşan fikirlerini açıkça izleyebileceğimizi düşündüğümüz bu kavramları, dönemselliği de içine alacak şekilde, mümkün merteye Anter'in yaşamı üzerinden kronolojik sıraya tabi kalarak çalışmayı uygun gördük. Buna bağlı olarak, 1918 doğumlu Musa Anter'in fikirlerini incelemek için çok partili yaşamın başladığı DP'nin kuruluşu baz alınmıştır. Zira 1941'de İstanbul'a gelişinin ardından politik karakterini şekillendiren Anter'in yazarlığa başladığı dönem de bu tarihe denk düşmektedir. Kısaca, Anter'in siyasal fikirlerini, çok partili yaşamın fiili olarak başladığı 1946'dan, karanlık güçler tarafından katledilmesine kadarki dönemi (1992) inceleyeceğiz. Ancak Musa Anter'in fikirlerini incelemeye önce, Cumhuriyet sonrası Türk siyasal hayatını, demokratikleşme çabaları olarak okumak suretiyle, okuyucuya tarihsel bir arka plan vermesi için ana hatlarıyla vurgulamak yerinde olacaktır. Bu kapsamda, Kürt milliyetçiliğinin kısa bir tarihçesini de içine alacak bir başlık altında tarihsel arka plan sunulacaktır. Böylece Musa Anter'in siyasal fikirlerinin, Kürt sorunu hakkındaki dönemsel yorumların da hesaba katılarak bir bütün olarak değerlendirilmesi kolaylaşacaktır.

Metodolojik olarak ise Anter'in fikirlerini yorumlayarak, değişen şartlara göre kavramlar arasındaki konumunu anlamaya çalışacağız. Hermeneutik¹ yöntem çalışmanın yapısına en uygun metodoloji olarak görülmektedir. Zira Anter'in siyasi fikirlerinin değişim içinde olmasının/olmamasının tespiti, soyut kavramlar üzerinde, süreçleri hesaba katarak, çapraz bir düşünme ve yorumlama gerektirecektir. Ne var ki

¹ “Droysen ile Dilthey, açıklama ile anlama arasında önemli bir ayrım yaparlar. Bu ayrıma göre açıklama doğa bilimlerinin kavramıdır. Anlama ise tarihsel, tinsel dünyayı inceleyen bilimlerin kavramıdır (...) Bundan ötürü bu bilimler bu yazılı dünyayı yorumlayarak anlamaya çalışır; yorumlayarak anlama bu bilimlerin yöntemidir. Bu yöntem hermeneutik (yorumbilgisi) adı verilir” (Dinçer, 2010: 85).

bu yöntem yorumları nasıl sınırlayacağımızı belirlemez. Keza bu çalışma yöntemi yorumun, ifadenin önüne geçmesi yani bir çeşit “niyet okuma” riski taşımaktadır. Bu sorunu aşmak için alıntı ve aktarmalara genişçe yer vermeyi ve böylece yorumun bir kısmının da okuyucuya bırakılmasının uygun olacağını düşündük.

BİRİNCİ BÖLÜM: MİLLİYETÇİLİK KURAMINA GİRİŞ

Milliyetçilik, Fransız Devrimi'yle başlayan süreçte devletlerin ve toplumların ana gündem konularından biri haline gelmiştir. Fakat toplumların hayatındaki önemli yerine rağmen milliyetçiliğin üzerinde uzlaşılan bir tanımı yoktur. Keza milliyetçiliğin farklı coğrafyalarda farklı tezahürlerinin ortaya çıkması, tanım konusunda farklı fikirlerin varlığının açıklayıcı sebeplerinden biridir. John A. Hall milliyetçiliğin özünün olmadığını, bu nedenle gönüllüden zorunluya, etnik milliyetçilikten yurttaşlık esasına dayanan milliyetçiliğe, emperyalist eğilimden serbest ticaret yanlısına farklı tezahürlerin olduğunu söylemektedir (2008: 32). Benedict Anderson ise milliyetçiliğin genel bir tanımı olmadığını böylece milliyetçiliğin modern mi yoksa kadim bir fenomen mi olduğunun tartışma götürülen bir konu olduğunu belirtmektedir (Anderson, 2001: 11).

Milliyetçiliğin tek bir tanımından söz etmek mümkün değilse de, bazı ortak noktalarını saptamak mümkündür. Bu bağlamda milliyetçilik bir ideoloji olarak, bir toplumsal hareketlenme olarak ve insanların duygularına hitap eden yönüne bağlı olarak tanımlanabilir (Oran, 1977: 15-23). Milliyetçiliğin toplumların ve onu oluşturan bireylerin duygularına hitap etmesi ve bu yolla milliyetçiliğe toplumsal bir hareketlenme eklemlenmesi, onu ideolojik yönünden farklı olarak toplumsal bir olgu olarak tanımlamayı sağlamaktadır.

Son iki yüzyıldır toplumsal ve siyasal süreçlerin dinamiğini ve felsefesini oluşturduğu düşünülen iki ana rakip akım olan sosyalizm ve liberalizm, siyasal ideoloji olarak araştırmacıların da yol haritası olmuştur. Bu manada sosyalizmin ve liberalizmin gölgesinde kaldığı söylenebilecek milliyetçilik ise bahsedilen dönem aralığında neredeyse her coğrafyada ve/veya toplumların/etnik grupların mobilizasyonunu sağlayan ana unsurlardan biri olarak sayılabilir. Ne var ki ilk dönemlerinde sosyalizm ve liberalizm rekabeti içinde görünürlüğü düşen, son yüzyılda ise siyasal hayatta etkisini arttıran küreselleşme olgusu sebebiyle, milliyetçiliğin, geçmişe ait bir problem olarak etkisini yitirdiği ve sönümlendiği savunulmuştur (Perlman, 1999: 103). Zira milliyetçiliğin önemini kaybettiği iddiasını destekleyecek önemli gelişmeler gözlemlenebilir. Örneğin milliyetçi rüzgarın sert estiği dönemlerde şekillenmeye başlayan ulus-devlet formasyonu, günümüzü de kapsamak üzere, modern uluslararası

sistemin en güçlü aktörüdür. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, etkinliği artan uluslararası yapılar, bu sistemi önemli ölçüde sarsmıştır. Bunun en başarılı örneği olarak Avrupa Birliği'ni göstermek yanlış olmayacaktır. Nitekim Avrupa Birliği'nin 2012 Nobel Barış ödülüne layık görülmesi Avrupa Birliği'nin başarılı bir ulus-üstü yapı olduğunu göstermesi açısından önemli bir gelişmedir. Ulus-üstü yapıların başarısının, ulus-devlet aktörünü etkili bir biçimde sarstığına dayanan, milliyetçiliğin etkisini yitirdiği iddiasını, bir sonraki bölümde, milliyetçiliğin genel özellikleri başlığı altında tartışacağız.

1.1 MİLLİYETÇİLİĞİN ÖZELLİKLERİ

Sonda söylenecek yargıyı başta söyleyecek olursak, milliyetçilik fikrinin, önceleri sosyalizm ve liberalizm gibi sosyoekonomik süreçleri ön planda tutan ideolojilere karşı, son yüzyılda ise küreselleşmeye karşı, hayatta kalma sınavından geçememiş olduğu iddiasının, gerçeği yansıttığı söylenemez. Bu savı milliyetçiliğin birkaç farklı özelliğiyle açıklayabiliriz.

İlk olarak milliyetçiliğin kendine özgü süreçler yoluyla toplumdan topluma, coğrafyadan coğrafyaya farklılaşarak yayıldığını vurgulamak elzemdir. Bu farklılaşma, milliyetçiliğin farklı tezahürlerini ortaya çıkartırken, bu tezahürlere bağlı olarak çeşitli toplumlarda beliren milliyetçi akımlar, toplumların kendine özgü şartlarıyla ve özellikleriyle iç içe geçerek diğerlerinden farklı bir görünüm kazanırlar. Bu sebeple tüm bu akımların özünü oluşturan milliyetçilik fikrinin tek kaynağa bağlı olduğu fikri görünürlüğünü yitirmektedir. Bu bağlamda, milliyetçiliği, son iki yüzyılda uluslararası kamuoyunun gündeminde ilk sıralarda olsa da, belirli bir sürece indirgemek kolay değildir. Örneğin, Avrupa'da kökleri Ortaçağ'dan başlayıp Fransız Devrimiyle sembolleşen, daha sonra I. ve II. Dünya Savaşı'na neden olacak milliyetçilik akımıyla, Sovyetlerin çözülmesinden sonra Balkanlar'da tecrübe edilen milliyetçiliği aynı saiklerle açıklamak rasyonel gözükmemektedir. Hülasa milliyetçilik, toplumsal ve siyasal bir akım olarak şüphesiz bir süreç meselesidir. Bu süreç milliyetçiliğin özgül yapısını vurgulamak açısından önemli bir perspektif verebilir. Bu savunuyu bir örnekle açıklamak gerekirse yukarıda sözünü ettiğimiz Avrupa Birliği iyi bir örnek olacaktır. Yüzyıllar boyunca çeşitli nedenlerle birbirleriyle savaşan merkez Avrupa ülkeleri, siyasi

birlikteliklerini ulus-devlet formasyonu ile tamamladıktan sonra, etkileri tüm dünyayı kapsayan savaflara yol açtılar. Ancak milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan II. Dünya Savaşı sonrasında kurguladıkları bir barış projesi olarak Avrupa Birliği'nin, savafları önleme açısından başarılı olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Ulus-devlet formasyonunun yerine hükümlerlik haklarını kısmi olarak birliğe bırakan üye devletler, mevzu bahis organizasyonu ulus-üstü bir forma kavuşturdular.

Ne var ki bu yeni formun milliyetçilik fikrini kesin suretle sona erdirdiği görüşü yersizdir. Zira bunu hem Avrupa Birliği'nin iç meselelerinde gözlemlemek mümkündür hem de oluşan milliyetçiliğin yeni bir formasyonundan dolayı görünürlüğünün düşmesinden bahsetmek mümkündür. Keza AB örneğinde ulus-devlet sarsılmış olsa da milliyetçiliğin farklı bir formatta devam ettiği ve ulusal çıkarın optimizasyonu için AB'nin araçsallaştırıldığını söylemek de mümkündür.

İlk olarak, Avrupa Birliği'ni ekonomik temelli bir organizasyon olarak saptamak yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Avrupa ortak pazarı tahayyülüyle gümrüklerin karşılıklı olarak indirilmesi ve sınırların liberalizasyonu ile Avrupa, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ihtiyacı olan ana unsura yani ekonomik birlikteliğe ulaşmıştır. Ancak söz konusu "siyasi birliktelik" olduğunda süreç daima sancılı olmuştur (Habermas, 2002: 37). Kısaca üyelerin, milli hükümlerlik haklarını örgüte devretme konusunda tereddüt duymaları gözlemlenebilir bir sürece tekabül etmektedir. Bu durum, şüphesiz, devletlerin milliyetçi bir tutumdan kolayca vazgeçemedikleri manasını taşımaktadır.

Bundan farklı olarak, Avrupa Birliği'nin sancılı da olsa siyasi birlikteliğe kısmen ulaştığı söylenebilir.² Mamafih bu başarı, milliyetçilik fikrinin Avrupa'da öldüğünü değil, bölgesel Avrupa milliyetçiliği olarak form değiştirdiğini iddia edebilmemizi gösterecek birçok gelişmeyi de içermektedir. Zira Avrupa içinde yükselen yabancı düşmanlığı (zenofobi) ve/veya 11 Eylül olaylarından sonra yükselen İslam karşıtlığı (islamofobi) Avrupa'da form değiştirmiş milliyetçiliğin izlerini gösteren örneklerdir. Öz itibarıyla, milliyetçiliğin görevini tamamlamış olduğu görüşüne cevaben, milliyetçiliğin 21. yüzyılda esas rakibi olduğu düşünülen küreselleşmenin güçlenmesi, milliyetçiliğin

² AB Anayasası Hollanda ve Fransa halkı tarafından 2005'te reddedilse de, 2009'da eksiklikleri düzeltilmiş, Lizbon Antlaşmasıyla bu birliktelik sağlanmıştır.

etkisini düşürmenin aksine etki-tepki ekseninde yerel ve bölgesel milliyetçiliklerin güçlenmesine neden olmaktadır (Gözen, 2004: 142).

Son tahlilde, vurgulamamız gereken mesele milliyetçiliği yeknesak bir düzlemde değerlendirmenin güçlüğüdür. Bir başka deyişle, söz konusu milliyetçilik olduğunda ortak doğrular manifestosundan bahsetmek kolay değildir. Milliyetçilik farklı toplumlarda farklı formasyonlarda tezahür edebilir. Hülasa milliyetçiliğin ortak yönlerinden öte, onu ortaya çıkaran süreçlere odaklanmak milliyetçilik analizlerinde daha uygun bir yöntem olacaktır.

Milliyetçiliğin ikinci özelliği ise siyasal bir akım olarak tezahür etmesidir. Tarihsel arka plana baktığımızda milliyetçiliğin dalgalar halinde toplumsal ve siyasal hayata yayıldığını savunabiliriz.³ İlk dalga Fransız Devrimiyle başlayan süreçtir. İkinci dalga ise 19. yüzyılda Kıta Avrupa'sında siyasal birliğini sağlayan Almanya ve İtalya'nın başını çektiği süreçtir. Siyasal birliğini İngiltere, Fransa gibi diğer Avrupa devletlerine göre geç tamamlamış olan bu ülkeler sonraları sömürge arayışının kızışması sonunda Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasının önemli bir sebebini oluşturacaktır (Sander, 1989: 240-250). Buna benzer şekilde, 1929 ekonomik krizi ise yine Avrupa temelli sert bir milliyetçilik dalgasının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Almanya'da Hitler önderliğindeki Nazi iktidarının ve İtalya'daki Mussolini iktidarının otoriter tutumları ile uluslararası kamuoyu, milliyetçiliğin farklı ve şiddete eğilimli bir devlet formunu tanımış oldu. Bu örnekler, milliyetçiliğin devlet eliyle kurgulanarak siyasal amaçlara ulaşmak için bir araç olarak kullanıldığı fikrini desteklemektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ideolojik olarak bölünmüş uluslararası toplum, Kapitalist (Hür) Dünya ve Sosyalist Dünya'ydı. Bunlara tabi olmayan, ortak noktaları az gelişmişlik olan 3. Dünya devletleri aracılığıyla gelen üçüncü dalga ise, bağımsızlığını kazanmak için şiddetin haklı olabileceğini iddia eden, koloni milliyetçiliğinin sert bir yorumunu içeriyordu. Bu milliyetçilik dalgası, Hindistan'ın bağımsızlığının ardından, Afrika'da birçok ülkenin sömürgeciliğe tepki olarak

³ Jürgen Habermas ulus-devletlerin tarihini şu şekilde açıklamaktadır: “İlk olarak Fransız ve Amerikan Devrimleri ile ortaya çıkan bu devlet tipi tüm Dünya'ya yayıldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanması süreçlerinden üçüncü bir ulus-devletler kuşağı doğdu (...) Ulus-devletlerin bu küresel zaferi öncelikle modern devletin avantajlarına dayanıyor” (Habermas, 2001: 79).

bağımsızlıklarını kazanmasına yol açmıştır. Bu süreçten farklı olarak, 1990'ların başında, Sovyetlerin çöküşünden sonra bağımsızlığını kazanan eski Sovyet Cumhuriyetlerinin içine düştükleri kaos ortamı ise, milliyetçiliğin hem toplumsallaşan aynı zamanda da şiddete yönelen sert biçimini ifade eder. “Ayrıca etnik gerilimler post-komünist dünyanın çeşitli kesimlerinde siyasetin öylesine önemli bir özelliği haline gelmiştir ki bazı yorumcular bunların hem post-komünizmin ayırıcı bir özelliği olduğuna hem de sivil toplumun gelişimine yönelik büyük bir tehdit oluşturduğuna inanırlar” (Holmes, 2002: 432). Nitekim bu dönemdeki dalga, Dünya'nın birçok yerinde soykırım, katliam, etnik temizlik gibi kavramların çokça kullanılacağı Ruanda Soykırımı, Hocalı Katliamı, Bosna olayları, Srebrenitsa soykırımı gibi birçok kanlı olayı doğurmuştur. Keza Yugoslavya örneği de milliyetçilik dalgası için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Sovyetlerin çözülmesi sürecinde, milliyetçi akımların etkisine giren Yugoslavya'yı oluşturan topluluklar, milli devletlerin ortaya çıkışına neden olmuşlardır. Bu süreçte, Sırbistan, Makedonya, Slovenya, Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Kosova⁴ bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Quebec örneği ise milliyetçiliğin farklı bir tezahürünü ortaya çıkartmıştır. Kökeni Fransız kolonicilere dayanan Quebec toplumu Kanada'nın en zengin bölgelerinden birisidir. Bu anlamda, kapitalizmin eşitsiz gelişimine vurguyla milliyetçiliği açıklayan teorilerin dışında kalan, Quebec, sivil milliyetçilikle etnik milliyetçilik arasında değişimlere sahne olan bir örnektir. 1960'ta liberal partinin iktidara gelmesinin ardından gerçekleşen Sessiz Devrimin⁵ ardından 1980'de yapılan referandumda çok az bir farkla İngilizlerin çoğunluğunu oluşturduğu Kanada içinde kalmayı tercih eden Fransız kökenli Quebec'liler liberal değerlerin yükseltilmesinin yanında milliyetçi tutumlarını sürdürdüler (Kalaycı, 2007: 9-10).

Bu örneklerden farklı olarak, milliyetçiliğin duygulara hitap eden yönü vurgulanmaya muhtaçtır. Beşeri bir varlık olarak insanın, doğduğu ve/veya yaşantısını sürdürdüğü mekana, coğrafyaya duygusal olarak bağlılık hissetmesinin doğal bir davranış biçimi

⁴ 1991'de bağımsızlığını kazanan diğerlerinden farklı olarak Karadağ 2006, Kosova ise 2008'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

⁵ "Sessiz Devrim Quebec'lilerin devlete bakışını kökten değiştirir, hatta Quebec'lileri devlet aygıtıyla barıştırır, ancak bu devlet Kanada devleti değil Quebec "devletidir" (Kalaycı, 2007: 213).

olduğu söylenebilir. Esasen milliyetçiliğin bir teoriye ihtiyaç duymaksızın görece ideoloji dışı yapısının da olduğu varsayımı insanoğlunun duygusal bağlanma faktörüyle açıklanabilir. Bu hususta Hans Kohn, ulus-devletlerin kökenini toplumların duygu faktörüyle açıklamaktadır (Kohn, 2008: 23). Bununla bağlantılı olarak, milliyetçilik duygular aracılığıyla kolaylıkla yayılabilen bir ideoloji/inanç sistemi olarak toplumların geçmişle bağ kurmalarını sağlar. Geçmişle bağ kurma pratiği akraba/tanıdıklık kurumunu canlı tutmaktadır. Yeryüzünde şuanda yaşayan ve tarih boyunca yaşamış tüm insanlar birbiriyle bağlarını ve aidiyetlerini akrabalık ve soyla açıklamışlardır (Calhoun, 2007: 52). Bu akrabalıkların yüksek profilli halinin (süper aile) millet olarak kabulü, toplumların organik ve verili olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu meyanda milliyetçiliği kültürel ve kimliksel nüvelerle açıklamak, milliyetçiliğin eklektik bir yapı arz ettiği fikrini bertaraf edip, milletlerin verili olduğunu iddia eder. İlerleyen bölümde milliyetçiliğin farklı türlerini açıklarken bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgilere yer vereceğiz.

Milliyetçiliğin siyasal süreçlerde etkili olması, kültürel boyutundan farklı olarak siyasal bir duruşu, kavrayışı içermesi bağlamında milliyetçiliğin bir ideoloji yahut bir yol haritası olarak kurgulanmasına sebep olmuştur. Milliyetçiliğin söylemsel boyutuna vurgu yapan Calhoun'a göre "milliyetçilik, başka şeylerin yanı sıra Michel Foucault'nun söylemsel oluşum (discursive formation) diye adlandırdığı ve bilincimizi de şekillendiren bir konuşma biçimidir" (2007: 4). Bu söylemsel oluşum ise milliyetçiliğin bir devlet politikası olarak bizatihi iktidar eliyle kurgulanması yoluyla, toplum nazarında hızlı şekilde benimsenmesini sağlayabilmektedir. Milliyetçiliğin devlet politikasının temeli olarak, merkez Avrupa ülkelerinde hızlı yayılışı bu oluşuma uygun bir örnek olarak gösterilebilir. 19. yüzyılda Avrupa üretim araçlarındaki teknolojik gelişmelere bağlı olarak, üretimde astronomik artışları yaşayan serbest piyasa ekonomisine sahip Avrupa devletlerinin rekabetleri ulus-devlet formasyonunun güçlenmesine neden olmuştur. Ortaçağdaki inanç sistemlerini, pozitivist değerlerle yer değiştiren seküler, liberal ve milletlere bölünmüş Avrupa devletleri, sözü edilen anlayışları ile milliyetçiliğin siyasal bir form olarak kavranmasını sağlamışlardır. Ulus-devletlerin milliyetçilik anlayışını Geertz şu şekilde açıklamıştır:

"Ulusal birliği sağlayan, kan bağı veya toprağın çağrısı değil giderek artan ölçüde sivil devlete duyulan muğlak, aralıklı ve rutin bağlılıktır; bu, hükümetlerin polis

gücüne ve ideolojik baskılara şu veya bu derecede başvurmasıyla tamamlanır. Yeni devletler, toplum olarak düşünüldüklerinde, ilk bağılıklar temelinde ciddi yabancılaşmaya karşı anormal derecede hassastır. İktisadi, sınıfsal veya entelektüel sadakatsizlik devrimi tehdit eder, ama ırka, dile veya kültüre bağlı sadakatsizlikler bölünme, irredentizm veya yutulma, devletin sınırlarının yeniden çizilmesi, topraklarının yeniden tanımlanması tehdidi taşır” (aktaran Calhoun, 2007: 45).

Kısaca ulus-devlet nosyonunun milliyetçiliğin içinden çıktığı görüşü savunulabilir olsa da, bu anlayışın siyasi birliklerini sağlamakta zorluk çeken esnek devlet yapılarının yerine güçlü merkezi anlayışa sahip olmak isteyen “eski devletlerin” eliyle güçlendirildiği iddiası önemli bir savdır. Bir başka deyişle, modern ulus-devlet yapısının kapitalist üretim temelli devletlerin çıkarına olduğu ve bu gerekçeyle milliyetçilik fikrini bilinçli olarak yükselttikleri iddiası literatürde de sıklıkla vurgulan bir görüştür.⁶ Son kertede söylenebilir ki kültürel yahut kimliksel yapılara dayanmayan milliyetçilik tanımlamaları sosyoekonomik süreçleri ön plana çıkartarak, milliyetçiliği kurgulanan bir ideoloji olarak görmektedirler.

Sonuç itibariyle yukarıda sözü edilen milliyetçiliğin ayırt edici özellikleri üzerinden vurgulandığı üzere, milliyetçiliğin topluluklar ve ulus-devletler üzerinde etkisinin azaldığı iddiası gerçekçi görünmemektedir. Buna göre, milliyetçilik bazı dönemlerde (özellikle küreselleşmenin yükseldiği) görünürlüğü düşse de, özellikle ekonomik kriz, bölgesel veya ulusal siyasi istikrarsızlık gibi dönemlerde tekrar yükselmektedir. Bunun sebebi ise milliyetçiliğin insanın/toplumun duygusal yönüne hitap eden bir düşünce zeminine dayanmasıdır. Böylece, toplumlar, milliyetçiliğin onlara sunduğu dar çerçeveli ve fakat “biz” unsurunu öne çıkaran düşüncenin etkisine kolaylıkla kapılırlar. Söz konusu milliyetçilikleri tetikleyen bir diğer unsur ise Avrupa’daki birkaç milliyetçilik hariç neredeyse tüm milliyetçiliklerin “geç” olması ve geç kalmanın sorumlu tutulduğu bir dış düşmana öfke üzerinden hareket etmesi gerçeğidir. Bu durum milliyetçiliğin tepkisel bir siyasal akım olarak tezahür etmesine yol açmaktadır. Son olarak denilebilir ki, siyasal ve toplumsal alanın karmaşık yapısı içinde gündemden zaman zaman düşse de milliyetçilik, toplumların ve grupların hala en etkili mobilizasyon aracıdır.

⁶ Bu görüşü savunanlar literatürde modernist olarak adlandırılmaktadır. Öne çıkan bazı örnekler şunlardır: Geleneklerin icat edildiğini söyleyen Eric Hobsbawm, milletleri hayali cemaatler olarak tasvir eden Benedict Anderson, milliyetçilik fikrinin elitler arasındaki iktidar mücadelesi olduğunu söyleyen Paul Brass (Detaylı inceleme için bkz. Özkırımlı, 2008: 105-207).

1.2 TEMEL YAKLAŞIMLAR VE MİLLİYETÇİLİK TÜRLERİ

Milliyetçilik modern dönemin en etkili süreçlerini yönlendiren bir akıma tekabül etmektedir. Ancak akademik literatürde kendine yer bulması oldukça geç olmuştur. Literatürde en çok atıf yapılan eserlerin ancak 1980'lerde yazılmış olması manidardır.⁷ Milliyetçiliğin, siyasal sistemin kurucu düşüncesi olarak ideoloji üstü bir yapıda görülmesi, toplumla ve kültürle bütünleşik bir yapı arz etmesi, toplumdan topluma, coğrafyadan coğrafyaya değişen bir düzleminin olması kuramsal olarak incelenmesini güçleştirir (Özkırmı, 2008: 13-14).

Milliyetçilik hakkında yapılan kuramsal çalışmaların tarihçesini kısaca sunmak daha sonra açıklayacağımız temel yaklaşımların daha iyi kavranmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda Umut Özkırmı'nın çalışmasında belirlediği üç dönemden bahsedebiliriz (2008: 33).

Birinci dönem 1918-1945 yılları arasını kapsayan dönemdir. Bu dönemde milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalar milletleri verili (given) olarak değerlendirirler. Milletlerin ortaya çıkışının tarihini sorgulamazlar ve böylece neden ve nasıl sorularına cevap arama gereği duymazlar. Bu dönemdeki araştırmacıların esas kaygısı milliyetçiliğin farklı tezahür biçimleridir. Bu dönemin en etkili yazarlarından biri olarak Hans Kohn milliyetçilik araştırmalarını tipolojik bir mesele olarak değerlendirir ve kendi tipolojisini oluşturur.⁸

İkinci dönem ise 1945-1990 yıllarını kapsamaktadır. II. Dünya Savaşı'nın ardından yeniden düzenlenen uluslararası sistemin etkili olamayan aktörleri olan Asya ve Afrika milliyetçilikleri ana ilgi odağıdır. Avrupa dışında neşet eden az gelişmiş ülke milliyetçilikleri, milliyetçiliğin ezeli milletlerden ileri gelmediği fikrini canlandırmıştır. Bu minvalde düşünürler milliyetçiliği icat edilen, kurgulanan, seçkinlerin çıkarlarını korumak üzere yönlendirilen suni bir motivasyon kaynağı olarak değerlendirmişlerdir.

⁷ Ernst Gellner (1983) *Nations and Nationalism*, E. J. Hobsbawm (1983) *Invention of Tradition*, Anthony D. Smith (1983) *Theories of Nationalism*; (1986) *The Ethnic Origins of Nations*, Benedict Anderson (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*.

⁸ Kohn'un tipolojisine göre iki tür milliyetçilik vardır: Batılı-isteğe bağlı milliyetçilik ve Doğulu-organik milliyetçilik (Özkırmı, 2008: 60).

Bu konuda Elie Kedourie, Avrupa devletlerinin işgal ettiği Afrika'da, ulusları eşit görmediğini bu dışlayıcı tutuma istinaden toprakları işgal edilen toplumların milliyetçi fikirlerini yükselttiğini söylemektedir (aktaran Gellner, 1992: 211). Keza bu dönemde, kapitalizmin gelişme sürecine atıfla, ekonomik temelli analizler öne çıkmıştır. Eric Hobsbawm'ın icat edilen gelenekleri (*Invention of Tradition*) vurgulayan çalışması, Benedict Anderson'un *Hayali Cemaatler* isimli kitabı ve Ernest Gellner'in *Ulus ve Ulusçuluk*'u literatürdeki en etkili çalışmalar olarak örneklendirilebilir.

Son dönem ise 1990'dan günümüze gelen süreçtir. Özkırmılı'nın iddiasına göre doyuma ulaşan kuramsal çalışmalar düzlem değiştirdi. Bu dönemde küreselleşme karşısında düşüşe geçeceği ön görülen milliyetçiliğin, neden hala güçlü olduğu sorgulanmaktadır. Bundan farklı olarak, milliyetçilik akımı milletlerin dışında, grup milliyetçiliği olarak tezahür etmeye başlamıştır. Bu dönemde milliyetçilik ırkçılık, etnisite, kimlik ve göç gibi kavramlarla etkileşime girerek disiplinlerarası bir kavrama dönüşmüştür (Özkırmılı, 2008: 68-69).

Siyasal ve toplumsal hayatın önemli bir parçası olan milliyetçilik olgusu hakkında araştırmacılar ve düşünürler milliyetçiliğin algılanması ve tanımlanması konusunda farklı teoriler ortaya koymuşlardır. Ancak milliyetçilikte temel yaklaşımları belirlemek amacıyla Umut Özkırmılı tarafından genelleştirilen şu sorular milliyetçiliğin temel yaklaşımlarını ve türlerini ayırt etmek için kullanabilecek sorulardır.

- Millet nedir? Milliyetçilik nedir?
- Milletler ve milliyetçilik ne zaman doğmuştur? Milletler ne ölçüde modern oluşumlardır?
- Farklı milliyetçilik türleri var mıdır? Varsa bunlar nelerdir? (2008: 70)

Yukarıda yer verilen temel sorulara sosyal bilimlerin içerdiği diğer sorunlar gibi tekdüze cevap vermek olanaksızdır. Nitekim algıların ve buna bağlı kavrayışların oluştuğu bir tartışma ortamında yorumların farklılaşması nedeniyle birbirinden farklı anlayışların ve tanımların ortaya çıkması öngörülebilir bir sonuçtur. Bu meyanda, söz konusu milliyetçilik kuramları olduğunda, tanımları yeknesak bir bütüne indirgemeye

çalışmak, boşa çekilecek küreklerin habercisidir. Öyleyse milliyetçilik hakkında çalışma yaparken tanımlardan öte yorumlar üzerinde odaklanmanın önemli olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda, farklılaşan yorumlar sonucunda vücut bulmuş genel veya özgül (spesific) milliyetçilik üzerine eğilen birçok teoriden söz etmek mümkündür. Literatürde sıklıkla atıf yapılan birkaç örnek olarak; “Smith: Toprağa bağlı (territorial) ve etnik milliyetçiliğe, Breuilly: ayrılıkçı, reformcu ve birleşmeci kavramlarına yönelir, Sugar Doğu Avrupa milliyetçiliğinin burjuva, aristokrat, popüler ve bürokratik olarak 4’e ayrıldığını söyler. Alter ise risorgimento, reform ve bütünleştirici milliyetçiliği vurgular” (Özkırımlı, 2008: 79-80). Bunlara ek olarak, Ernest Gellner ulus-devletlerin ortaya çıkış sürecini analiz ederken insanlığın geçirdiği üç evreden (tarım, sanayi ve ulus-devlet evresi) söz eder, Eric Hobsbawm ise milliyetçiliğin kurgulanan yönüne atıfla, icat edilerek üretildiği üzerinde durur. Benedict Anderson da Hobsbawm’a benzer şekilde, milliyetçiliğin kurgulanan yapısını işaret eder. Hans Kohn ise milliyetçiliğe doğu ve batı ayrımı getirerek farklı tezahürler üzerinde durur. Elie Kedourie milliyetçiliği bir ideoloji olarak değil bir doktrin olarak ele almak gerektiği vurgular. Partha Chatterjee ise Kohn, Gellner, Kedourie gibi kuramsal milliyetçilik çalışan bazı yazarların liberal-rasyonalist bir bakış açısıyla hareket ettiklerini öne sürer. Bu bağlamda “doğulu-batılı”, “iyi-kötü” milliyetçilik ayrımlarının bu düşüncenin bir tezahürü olarak ortaya çıktığını savunur. Bu analize göre milliyetçiliğin Batı dışında ortaya çıkan şiddete meyyal tezahür “özel” (spesific), ilerlemeci ve özgürlüğün bir parçası olan tezahür ise “normal”dir. Chatterjee, Batı-orijinli bu analize kapsamlı bir eleştiri geliştirmiştir (Chatterjee, 1996: 13-46).

Milliyetçilik üzerine çalışan araştırmacılar ve teorisyenler temel olarak yukarıdaki sorular üzerine yoğunlaşmışlardır. Diğer bir ifadeyle, milliyetçilik çalışan araştırmacıların ve teorisyenlerin teorilerine yönelişi, yukarıdaki 3 temel sorudan geçmektedir. Bu şekilde oluşturulan kavrayışları üç farklı temel yaklaşımda açıklayabiliriz: İlkçi, Modernist ve Etno-Sembolcü yaklaşım.

1.2.1 İlkçi Yaklaşım

İlkçilik⁹ yaklaşımı milletlerin doğal bir yapı arz ettiği iddiası üzerine kurgulanmış bir bakış açısını yansıtmaktadır. 1960'lara kadar üretilen eserlerin büyük bir bölümüne egemen bir yaklaşımdır. Milliyetçilik çalışmalarında etnisite araştırmalarından esinlenerek yer bulmuştur (Özkırmımlı, 2008: 93).

İlkçilik yaklaşımı bir üst başlık olarak düşünülmelidir. Zira doğrudan bu anlayışı benimseyen bir çalışmadan söz edilemez. İçerisinde farklı görüşleri barındırmasına rağmen, bu kavramlaştırma milletlerin kurgulanmamış yapılar olduğunu ifade eden bir genel anlayış olarak anlaşılmalıdır. Keza Özkırmımlı'nın kategorileştirmesine göre Doğalcı, Biyolojik ve Kültürel olarak 3 farklı türde ifade edilebilir (2008: 84). Kısaca bu türleri açıklayacağız.

1.2.1.1 Doğalcı Yaklaşım

Bu anlayışa göre milletler doğaldır. Diğer bir ifadeyle, milletler herhangi bir şeyden türemeyen, ezeli ve ebedi, kaynağı kendisinden başka bir şey olmayan, suni olmayan yapılardır. Bu anlamıyla milletler dolaylı olarak, şartlara bağlı olarak kurgulanmış kitleler değil, dış bir tesire gerek olmaksızın doğrudan var olan topluluktur. Öyle ki milletler ayırt edilebilir özelliklere sahiptir ve böylece doğal sınırlara sahiptirler.

Bu anlayış, içeriğindeki tutumu itibarıyla 19. yüzyıldaki ırk temelli bir milliyetçilik savunusu olarak düşünülebilir. Doğalcı bakış, iki yüzyıldır sistematik olarak yükselen sivil (civic) milliyetçilik anlayışının da etkisiyle bugün etkisini oldukça kaybetmiş bir anlayışa tekabül etmektedir.

Bu yaklaşımın farklı bir tezahürü olarak Eskiçilci (perennialism¹⁰) kavramını ortaya atan Smith¹¹ milletlerin doğal yapısının sıkı bir savunusundan ziyade esnek bir geçmişe

⁹ Farklı adlandırmalar mevcuttur. Örneğin Calhoun "Özcülük" olarak adlandırır (2007: 25).

¹⁰ Anthony Smith primordialismi (ilkçilik) şu şekilde tanımlamaktadır: "Modern dünyada bulunan birimlerin ve duyguların, aslında, izlerine sadece insanlık tarihinin çok eski dönemlerinde rastlanan benzer birimlerin ve duyguların daha büyük ve etkin ifadeleri olduğu, grup aidiyeti, kan bağı eğilimi ve iletişim ve anlam bakımından kültürel sembolizme ihtiyaç duyması gibi insanoğluna has karakteristikler veri alındığında, ulusların ve milliyetçiliğin sürekli, hatta belki evrensel olduğu anlamına gelir" (2002: 35).

bağlılık olarak tanımlamıştır. Smith'e göre "milletlerin kökeninin eski çağlara uzandığına inanmak, milletlerin doğal düzenin bir parçası olduğunu kabul etmeyi gerektirmez. Bu anlamda Eskilciler, ilkçiliğin doğalcı versiyonunu benimsemek zorunda değildir" (Özkırmı, 2008: 86). Kısacası Eskilci kavramı öz itibarıyla milletlerin özünün aynı kaldığını vurgulamayı elzem gören/ötesine geçmeyen, doğalcı yaklaşıma nazaran daha yumuşak (soft) anlayışı ifade etmektedir (aktaran Özkırmı, 2008: 86).

1.2.1.2 Biyolojik Yaklaşım

Bu yaklaşım milletlerin genetik özelliklerini öne çıkarır ve buna bağlı olarak toplumun içgüdüsel yakınlığı olduğunu dile getirir. Milletin doğal bir yapı olmasıyla beraber bu doğal yapının özünü kan bağı ve akrabalık ilişkisiyle açıklar. Kısaca biyolojik yaklaşım milleti etnik temelde "süper aile" olarak görmektedir. Bu ailenin özünün korumasında ise üreme ilişkileri yatmaktadır. Bu düşüncenin başlıca ismi olan Pierre L. Berghe, milleti hısım, akraba ilişkisiyle açıklamaktadır. İnsan ilişkilerini sorgulayan Berghe bu ilişkiyi 3 biçimde tanımlar: Akkrabanın seçilmesi, karşılıklı işbirliği ve zorlama. Kısaca bireyin olası bir yol sapması içinde olması durumunda ise zorlayıcı tedbirlerin devreye gireceğini söyler (Özkırmı, 2008: 90).

1.2.1.3 Kültürel İlkçilik

Kültürel ilkçilik ise milletlerin geçmiş çağlardan beri var olduğu ön kabulüne dayanarak mevzubahis milletlerin bugüne ulaşmasında kültür aktarımının etkili olduğunu savunur. Bu bağlamda bu görüşün savunucularının başında gelen Eller ve Coughen milletlerin

¹¹ "A. Smith, milliyetçiliği teori kavramıyla birlikte ele alan bir yazardı. Ancak teoriden çok milliyetçiliği bir doktrin olarak ele alıyor ve bu alanda o güne kadar var olan tanımları ve eleştirilerini gözden geçirerek bu doktrin özelliikle modernist anlamını daha etraflı çalışma gereğini vurguluyordu, özellikle ana tipolojiyi, yani Fransız ve Alman milliyetçiliklerinin tarihi dinamikler içindeki farklılaşmasını Dünya'nın diğer bölgelerindeki yansımalarıyla birlikte değerlendirmeye çalışıyordu. Dolayısıyla Dünya milletlerinin gelişme noktasına Avrupa bölgesinden bakmaya yatkındı. Siyaset teorisinin, tarihin özgün bir dönemde milliyetçiliği oluşturduğu ancak bu oluşumun daha ziyade bir canlanış olarak, yani zaten var olan bir olgunun, uygun sosyoekonomik şartlarla ve siyasal dönüşümlerle bütünleşmesi olarak gördü" (Ersanlı, 1998: 9).

sonradan kurgulanmış olarak değil, verili olduklarını söylemektedirler. Bundan farklı olarak, insanın kültürel kimliğinin milletle bütünleşmesi noktasında bağlayıcı olduğunu ifade etmektedirler. Son kertede, yukarıdaki fikre bağlı olarak, milliyetçiliğin çıkar birliğini ifade etmesine değil, aksine duygusal bir unsur olduğuna vurgu yaparlar (Eller ve Coughen, 1993: 183-201).

Milliyetçiliği ve milleti kavrayış biçimi olarak ilkçilik anlayışının kapsamı farklı düşüncelere mekan olsa da öz itibarıyla milletlerin kadim olduğu düşüncesine dayanır. İlkçilik anlayışı, milliyetçiliğin toplumsal ve siyasal süreçlere etki ettiği dönem itibarıyla 19. yüzyılda ortaya çıkmış bir fikir olarak sonraki dönemlerde oldukça eleştiriye uğramıştır. Bu bağlamda ilkçiliğin sona ermiş bir fikir olarak milliyetçilik kuramından atılması gerektiği dahi söylenebilmiştir (Eller ve Coughen, 1993: 200). Halbuki ilkçiliğin dışında kalan birçok fikir dahi ilkçilik anlayışından faydalanan ve hatta içerdiği ve vurguladığı bazı kavramları milliyetçilik kuramında elzem olarak görüyor (bkz etno sembolcüler).

1.2.2 Modernist Yaklaşım: Kurgulanan Milletler

Milliyetçiliği ve milletlerin oluşum sürecini açıklamak için 18. yüzyılın sonundan itibaren siyasal, toplumsal ve ekonomik hayatta yaşanan muntazam değişiklikleri vurgulayan yaklaşıma verilen isim modernist yaklaşımdır. 1789 Fransız Devrimi'nin sembol olarak kabul gördüğü bu süreci kapitalist ekonominin uygulandığı, merkezi devletin güçlendiği, merkezi eğitimin kurgulandığı, modern devlet anlayışı olarak resmetmek mümkündür. Zira modernist anlayışa göre, bu dönüşüm ulus-devletleri ortaya çıkartmıştır. İlkçi yaklaşımın, üzerine bina edilmiş olan milletlerin kadim görüldüğü düşüncenin tersine, modernistler, milliyetçiliğin milleti doğurduğunu savunurlar (bkz. Gellner, 1992). Hülasa milliyetçilik kurgulanan, hayal edilen, tasarlanan, seçkinler eliyle kontrol edilen modern bir tasarımdır. Literatürde yer alan modernist yaklaşımlar birbirlerinden birçok yönden farklı olsa da, temel saikleri

açısından üç başlıkta incelenebilir. Bu başlıklar ekonomik süreçler, siyasal süreçler ve toplumsal-kültürel süreçlerdir.¹²

Ekonomik süreçlere vurgu yapan teorisyenler, genel olarak, gelişen Avrupa ekonomisinin yarattığı atmosfer ve bu atmosferin baskın şekilde etkilediği siyasal durumlar üzerinde dururlar. Örneğin Breuilly ekonomik genişlemeden pay alamayan grupların milliyetçi hareketlere kolaylıkla kapılmaya meyyal olduğunun altını çizmektedir (aktaran Özkırmı, 2008: 137).

Ekonomik temelli yorumlar, genellikle, siyasal süreçleri sınıfsal ve sosyoekonomik okumalar çerçevesinde ele alan Marksist teorisyenlerin üstlendikleri tanımlamalardan oluşur. Bu geleneğe tabi olan Nairn 3. dünya ülkeleri milliyetçilik akımlarını Marksist bir bakış açısıyla yoğunmayı denemiştir. Bu meyanda milliyetçilik ve Marksizm arasında karma bir yol arayan teorisini ortaya atmıştır. Bu teoriyi bir sonraki başlıkta daha geniş açıklayacağız.

Milliyetçiliği siyasal bir süreç olarak okuyan kuramcılar ise modern devlet ve milliyetçilik arasında bağ kurarlar. Bu bağlamda, revaçtaki demokrasi formasyonu ile siyasete ilgi duyan geniş halk kitlelerinin galeyana gelmemeleri için milliyetçiliği kurgulayarak, bu kitleleri yoğun milliyetçi ideolojilere sevk/enjekte edildiğini söylerler (bkz. Hobsbawm). Bundan farklı olarak, John Breuilly iktidar ilişkilerini milliyetçiliğin özü olarak kabul eder ve bu amaçla geleneklerin icat edildiğini tartışır. Paul Brass ise milliyetçiliği bir seçkinler yönlendirmesi olarak tanımlar. Kısaca, milliyetçiliği siyaset penceresinden gören bu anlayışa göre millet ve milliyetçilik modern devletin bilinçli bir kurgusudur.

Son olarak bahsedilecek anlayış ise milliyetçiliği toplumsal alt yapıyla açıklayan teorilerdir. Örneğin Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*'lerde modernleşme sonrası insanların değişen yaşam tarzlarına uygun olarak milliyetçiliği kültürel saiklerle açıklar. Zira insanlar tarafından keşfedilen zaman kavramı, yayın (print) kapitalizmi ile yaygınlaşan standart dil ve kültür pratikleriyle insanlar toplumu tahayyül ettiler. Bu tahayyül ise toplumu sınırlı, egemen bir cemaat olarak görmektedir (Anderson, 1993:

¹² Bu ayırım Özkırmı'dan alınmıştır. Özkırmı bu kategorileri oluştururken Bruilly'den (1996) esinlendiğini söylemektedir (Özkırmı, 2008: 106).

20-22). Anderson bunun da milliyetçilik çağının yaygınlaşmasına zemin hazırladığını söylemektedir. Modernist milliyetçiliğe en az Anderson kadar katkı yaptığı düşünülen Gellner ise insanlığın geçirdiği üç sosyolojik evre sonunda milliyetçiliğin doğduğunu söyler (Gellner, 1992: 25). Avcı toplayıcı dönem, tarım toplumu ve sonunda modern toplumla sonuçlanan dönemler üzerinden toplumsal bir teori geliştirir.

1.2.3 Etno Sembolcü Anlayış

1960'lardan beri süregelen modernist yaklaşımın dominasyonu (baskınlığı) Etno-sembolcü yaklaşımın doğmasına neden olmuştur (Özkırmılı, 2008: 208). Milletleri bilinçli bir yönlendirme ile ortaya çıkan modern bir kavram olarak niteleyen modernist yaklaşımdan farklı olarak etno sembolcüler, milletlerin etnik birer öz olarak, geniş zamana yayıldığını ve dolayısıyla milletlerin tarihten soyutlanarak açıklanamayacağını öne sürerler. Daniele Conversi sözkonusu yaklaşımı şu sözlerle açıklar: "Milletler yoktan var edilemez. Milli kimlikler, geçmişten kalan mitlere, değerlere, ve sembollere dayanır. Böylece Etno sembolcülük ilkçilikle araçsalcılık arasındaki kutuplaşmayı aşmaya çalışan bir anlayıştır" (Conversi, 1995: 73-75).

Bir başka ifadeyle etno sembolcüler ilkçiliği reddederler ve fakat modernist açıklamaları da yetersiz bulurlar. Bu düşünceye göre, milliyetçilik modern bir kavramdır. Ne var ki milletlerin özünü oluşturan etnik kimlikler kadimdir. Bu kimliklere vurgu yapmayan açıklamalar eksik kalacaktır. Anthony D. Smith ise bu savı açıklayıcı biçimde şu sözleri kaydetmiştir: " Milletler hep vardı, değişen sadece kendilerinin bunun farkına varmaları ile fiiliyata dökülme düzeyleridir" (1999: 76).

Bu akımın iki önemli isminden biri John Armstrong'tur. Milletlerin geniş dönemler boyunca incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Armstrong'a göre önemli olan, gruplar kendilerini sahip oldukları özelliklere göre değil, başkalarıyla aralarında olan farklılıklara göre tanımlamalıdır. Farklılıkları keşfetmek, etnik bilinçlenme sürecini başlatacak, gruba duyulan bağlılığın tohumlarını atacaktır (aktaran Özkırmılı, 2008: 211-216).

İkinci isim Anthony D. Smith ise milli kimliklerin dayanıklı olduğunu ve tarihi tuzaklardan sağ çıkabildiğini vurgular (aktaran Özkırmılı, 2008: 220). Etno sembolcüsü

milli kimliklere yaptığı vurguyla açıklayan Smith, söz konusu kimliklerin birçok veçhesi olduğunu ve tek boyutlu olarak incelenemeyeceğini savunur. Smith'in kuramında öne çıkan milletleşme sürecini bir sonraki başlıkta daha detaylı vurgulayacağız.

1.3 MİLLİYETÇİLİĞİN KURGULANMASINDA ENTELLEKTÜELLERİN ÖNEMİ

Milliyetçilik bireyi ve toplumu yönlendirme kapasitesi yüksek bir kavramdır. Bu iddiayı destekleyici bazı değerlendirmelere yer vermek konunun anlaşılması için uygun olacaktır. Milliyetçilik, bireye başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayacağı kadar genişlikte bir kimlik verebilir. Bir geçmiş, bir inanç, bir akrabalık verebilir, hasılı ona kim olduğunu söyleyerek kurgulanan 'biz' içinde olma fırsatı verebilir. Bireyin, kalabalık kozmopolit şehirlerde yalnızlaşan yönü düşünüldüğünde, milliyetçiliğin bireyi süper bir ailenin ferdi olarak tanımlaması, kavramın çekiciliğini arttırmaktadır. Bir değil birçok olmanın avantajına ek olarak, milliyetçiliğin, bireye ve topluma onurlu, belirli ve kesin bir geçmiş sunması insanın belirsiz bir geçmişin bir uzantısı olma durumunu da bertaraf edebilir. Diğer bir ifadeyle, fani bir canlı olan insanın, geçmişle bağ kuramaması, gelecek için elzem olan umut, motivasyon, teşvik gibi kavramlardan mahrum kalmasına yol açabilir. Bu durumda, milliyetçiliğin bir söylem, bir konuşma biçimi olarak insan zihninin bir kontrol aracı olduğunu söyleyen Calhoun hiç de haksız değildir. Zira unutulmamalıdır ki, ister iktidar eliyle ister seçkinler eliyle kurgulanmış olsun, milliyetçilik, çizdiği sınırlar dışında kalanı dışlayabilir. Böylece dışlayıcı yapısı sayesinde milliyetçilik kolaylıkla üretebilen bir akım, bir düşünce, bir ideoloji olarak tezahür edebilmektedir.

Söz konusu tezahürleri ortaya çıkaran ana unsurlardan belki de en önemlisi seçkinler¹³ eliyle kurulan milliyetçiliktir. En önemlisi olmalıdır çünkü geç milliyetçiliklerin

¹³ Seçkinler olarak sözü edilen kişiler, aydınlar, entelektüellerdir. Bu kavramların üzerinde oldukça manipülatif yorumlar söz konusu olduğu için metinde genellikle "seçkin" kelimesini tercih edeceğiz. Metinde yer alacak aydın ve entelektüel kavramlarını seçkin sözü yerine ikame ederek kullanacağız. Bu kavramın içeriğinden toplumu yönlendirme kapasitesine ve bilgisine (toplumsal genel düzeyin üstünde) sahip olanlar anlaşılmalıdır. Baskın Oran entelektüel kelimesinin Batı dillerindeki *intelligentia*'nın karşılığı olduğunu şöyle açıklar: "Parlak bir bilim

kurgulanmasında önde gelen seçkinler değil bizzat iktidar bile olsa, iktidar, toplumu bu kurgulamaya dahil etmek için işi ekseriyetle entelektüellere ihale etme yolunu tercih edecektir. Zira seçkinler, hem toplumla daha kolay iletişim kurabilmektedir hem de tüm enerjilerini mevzu bahis işe yönlendirebileceklerdir.¹⁴

Seçkinler eliyle kurulan milliyetçilikler, önceki bölümde açıkladığımız modernist anlayış içerisinde yer almaktadır. Burada vurgulamak istediğimiz, seçkinlerin milletleri modern yapılar olarak, icat edilmiş bir kurum biçiminde algılaması değildir. Aksine milliyetçiliği bir kolektif kimlik olarak topluma anlatacak olan seçkinlerin, milleti kadim bir organizma olarak görüp buna samimi bir şekilde inanmaları şüphe götürmez bir gerçektir. Zira seçkinler bir bakıma, ömürlerini hiçe sayarak, kendini davasına adayan insanlar olarak tanımlanabilir. Burada anlatmak istediğimiz esas itibariyle şudur: Seçkinler bizatihi milletlerin kadim olduğu fikrine dayanarak hareket etseler de, topluma önceden bilmedikleri geçmişlerini ve kimliklerini vermek için geçmişi hayal ederler ve nihayetinde icat ederler.

Nitekim seçkinler toplumu milliyetçi bir motivasyonla harekete geçirmek için öncelikle tarihi yeniden keşfetmek durumundadırlar. Bu süreç, toplumun geçmişi belirli, ananeleri, gelenekleri, kendine ait sanatı, bilimi, zanaatı olan, ezelden beridir bir şekilde bağımsız olarak “biz” aidiyetiyle yaşayan, dili, toprağı, yurdu, vatani olan onurlu bir millet olmasının yaratılması sürecidir. Böylece seçkin, toplumu Tom Nairn’in söylediği üzere, halkın anlayacağı bir dille, ilkin tarihe davet etmelidir. Zira geç milliyetçilik örneklerinin önemli bir bölümünde feodal yapı hakimdir. Dolayısıyla okuyan, araştıran, yazarlar olarak seçkinler gerekli çalışmaları yaparak toplumun anlayacağı bir dille onlara sunarlar. Milliyetçi bir akım olarak toplumsal hareketlilik, siyasal örgütlenme, bağımsızlık gibi kavramlar ise icat edilen geçmişin toplum tarafından benimsenmesinden sonra mümkün olabilecektir.

adamı entelektüeldir, ama, *inteligentia* üyesi olmayabilir.(...)Buna karşılık, fazla okumamış birisi, eğer genel düzeyin üzerindeyse ve siyasal ve toplumsal fikirlerle ilgiliyse *inteligentia*'nın üyesi sayılır” (Oran, 1977: 84).

¹⁴ Oysa bir devletin toplumu milliyetçiliğe adapte etmenin yanı sıra, en az onun kadar önemli olan birçok gündemi bulunmaktadır. Ekonomi, uluslararası politika, alt yapı hizmetleri vs.

Gramsci doğrudan milliyetçi aydınları incelemese de, aydınlar üzerine ayrıntılı çalışmalar yapmıştır. İtalyan entelektüellerden yola çıkarak evrensel bir aydın portresi çizmeye çalışmıştır. İktidarların hegemonyası altında kalan aydınların özerkliğini vurgulayan Gramsci, entelektüeli toplumun üzerinde gören kendinden önceki anlayışa karşı çıkararak onları toplumun bir parçası olarak şu şekilde değerlendirir:

“Gramsci”ye göre, herkes yumurta pişirebilir ya da kendi giysisini dikebilir, ancak bu onların aşçı ya da terzi olduğunu ve toplumda bu işleri yapanların gereksiz olduğu sonucu doğurmaz (Gramsci, 1971: 9). Bu nedenle Gramsci için entelektüel, işlevsel olmalı ve tarihsel bloğun kendi iç örgütlenmesinden başlayarak her bir aşamada alt yapıdan üst yapıya kadar belli işlevler yüklenebilmeli ve yerine getirmelidir” (Portelli, 1982: 98).

Gramsci, iktidarın baskısı altında yaşayan toplumların düzenini değiştirmek için onu dönüştürecek kişilere ihtiyaç duyar. Bu minvalde, Gramsci’ye göre entelektüellerin görevleri şu şekilde açıklanabilir.

“Entelektüel bu durumda tarihsel bloğun her kertesinde ideoloji, eğitim, medya ve ekonomik ilişkilerde, üst yapıda bürokrasi ve devlet içerisinde yerine getirdiği işlevleri ile konumlanır. Sadece düşünsel etkinlikte bulunanları değil, örgütlenen ve toplumsal hayatın içindeki bütün katmanlarda yer alan genişlikte bir entelektüel tanımlanmaktadır. Gramsci”ye göre entelektüelin toplumdaki işlevi, esas olarak örgütlemek, yönetmek, yönlendirmek, eğitmek şeklinde belirlenebilir. Böylece toplumsal grupların lehine zor ve rızayı örgütleyen entelektüeller, toplumsal düzeni dönüştürebilecektir” (aktaran Akkaya, 2012: 114).

Gramsci’nin aydınlara yüklediği görevlere benzer biçimde, Marksizm ile milliyetçilik arasında bir uzlaşma arayan Tom Nairn, entelektüellerin toplumu yönlendirmesi gerektiğini ifade eder. Nairn ilgisini 3. Dünya milliyetçiliklerine yöneltmiş bir teorisyendir. Yazara göre kapitalizmin gelişmesinin her yerde aynı profilde gerçekleşmemesi nedeniyle bazı devletler gelişmiş, bazı devletler ise yeterince gelişmemiştir. Nitekim bu ülkeler arasındaki farklılık merkez-çevre ilişkisi olarak gelişmiştir. Benzer şekilde, Breuilly de bu eşitsiz kalkınma sebebiyle gelişemeyen 3. Dünya ülkelerine özgü bir milliyetçilik anlayışı geliştirdiğini ifade eder.

Nairn gelişmiş Avrupa devletlerinin milli kökenleri üzerinde durmaz. Milliyetçiliğin 3. Dünya ülkelerinde ortaya çıkan ve eşitsiz bir duruma verilen tepkiden ibaret olduğunu dile getirir. Bu fikre göre, 3. Dünya’da ortaya çıkan bu dalganın etkisi Avrupa’da da hissedilir ve milliyetçilik duygusu orada da yayılır. Buradan hareketle, milliyetçiliğin

Avrupa kaynaklı değil, 3. Dünya kaynaklı, reaksiyoner ve diyalektik biçimde yayıldığını ifade etmektedir.

Tom Nairn'in kurguladığı teoriye göre, çevre ülkeleri milli devletleşme süreçlerini gerçekleştirebilmeleri için gelişmiş bir ekonomiye bağlı olarak etkin bir orta sınıfa sahip olmadıkları için seçkinlere yani entelijansiya'ya gereksinim duyarlar. Bunu açıklayıcı biçimde, Nairn milliyetçiliğin popülist yapısını vurgularken şu cümlelere yer verir:

“Kimi zaman demokrasiye karşı düşmanca bir tavır gösterebilirler de, milliyetçi hareketler kesin olarak popülist hale geldi ve aşağı sınıfları siyaset içine çekmeye çalıştılar. Bu çaba, huzursuz bir orta sınıf ve aydın önderliğin, halk sınıflarının enerjilerini harekete geçirip yeni devletlere destek doğrultusunda yönlendirmeleri şeklinde tezahür etti” (Nairn, 1981: 41).

Entellektüeller ise Batı'da gördükleri milli uygulamaları taklit etme yöntemiyle kendi ülkelerine uyarlar. Ancak Nairn buradaki önemli noktanın gözden kaçırılmaması gerektiğini belirtir: Merkezi devletlerin uygulamaları alınırken onların herhangi bir müdahalesine yer verilmemesi gerekmektedir (Özkırmı, 2008: 113).

Kurama göre, milli bir devletin kurulması için milli bilinci kavramış bir halk kitlesine ihtiyaç vardır. Gramsci'nin önermesine benzer şekilde, bu kitlenin yoktan var edilmesi için görev aydınlara düşmektedir. Dolayısıyla seçkinler, kitleleri tarihe davet ederek bu bilinci oluşturacaklardır. Geniş kitlelerin anlayacağı bir daveti yazmak seçkinlerin ana görevidir. Bu şekilde toplumda milli bilinci oluşmuş geniş kitleler oluşacak ve böylece milli devletin zemini hazırlanacaktır. Milliyetçiliği toplumun mobilize edilmesinde güçlü bir araç olarak kurgulayacak ve bu sebeple toplumu tarihe davet edecek olan aydınlara, geçmiş ile gelecek arasında bir bağ geliştirmek durumundadırlar. Bu bağlamda Nairn milliyetçiliğin iki yüzü olduğundan söz eder.

“Hem ilerici hem de gerici milliyetçiliğin genetik yapısına işlemiştir. Kısaca, toplumlar milliyetçiliği kullanarak belirli bir hedefe, örneğin sanayileşmeye, kalkınmaya yöneliyorlar, bunu ise geçmişe, kendi içlerine yönelerek geçmişte kalan mitleri, kahramanlık öykülerini canlandırarak yapıyorlar. Yani milliyetçiliğin özünde belirsizlik vardır. Milliyetçilik iki yüzü olan eski Roma Tanrısı Janus¹⁵ gibidir” (Özkırmı, 2008: 114).

¹⁵ “Janus'un heykeli geçmiş yüzyıllarda şatoların giriş kapılarını süslerdi ve bir yüzü ileriye, diğer yüzü geriye bakardı. Milliyetçilik de modern çağın giriş kapısında duruyordu. İnsanoğlu bu kapıdan geçmeye, ilerlemeye çalışırken umutsuzca geçmişe bakmak zorunda kalıyordu” (Özkırmı, 2008: 114).

Son kertede bir Marksist olarak kuramını ele alan Nairn tabii olduğu İskoç milliyetçiliğinin etkisi altında gözükmektedir.¹⁶ Bu durumu kimliğini ifade etmek için ikilemde kalmak olarak değerlendirir (bkz. Özkırmı, 2008: 119; Anderson, 1993: 105).

Nairn'den farklı olarak, Paul Brass ise kendi çıkarlarını takip etmek için grubun değerlerini ve sembollerini siyasal kılan rekabetçi bir aydın kuramı çizer. Bu kurama göre aydınlar verili olmayan milletlerin kimi yönlerini öne çıkartarak kendi entelijansiyasına çıkar sağlamak niyetindedir. Kısaca, Brass'ın, milletlerin oluşum sürecini araçsal bir gözle sunan kuramı doğrudan modernist yaklaşım içinde değerlendirilebilecek bir teoridir.

Paul Brass, milliyetçiliği seçkinlerin iktidarı ele geçirmesinde kullandıkları bir yol olarak değerlendirir. Esas uzmanlığı Hindistan milliyetçiliğidir. Hindistan'daki seçkin Müslümanların aralarındaki rekabete dayalı siyaseti analiz ederek kuramını oluşturmuştur. Brass'ın kuramına göre seçkinler milliyetçiliği bir araç olarak kullanırken bunu kendi aralarında bir rekabet içinde yaparlar. Farklı seçkin grupları toplumun farklı kimliksel özelliklerini öne çıkararak onu istedikleri şekilde yönlendirmeye çalışırlar (Brass, 2007: 25-36). Buradan açıkça anlaşılacağı üzere, Brass'a göre milletler verili değildir. Kimliksel özellikler zamana ve yoruma göre değişebilecek yapıdadır. Söz konusu kimlikler aynı zamanda seçkinlerin siyasal kaynaklarıdır ve bu yönüyle birer siyasal sembole dönüşürler (Özkırmı, 2008: 140).

Teoriye göre, toplumun milliyetçi akımlara yönelmesi için öncelikle etnik dönüşüm sürecinden geçmesi gerekmektedir. Bu süreçte, rekabetçi seçkin grupları, toplumun değişik kimliksel özelliklerini öne çıkartırlar. Buna ek olarak, toplumsal açıdan hareketli bir gruba ihtiyaç vardır. Zira bu grup, toplumsal hareketlenmenin temelini oluşturacağı için hayati öneme sahiptir. Dolayısıyla bu grupla seçkinler arasındaki iletişimi engelleyecek sınıfsal ayrılıkların olmaması gerekir (Özkırmı, 2008: 141). Yukarıda değinilen etnik dönüşümün akabinde, Brass'ın öngörüsüne göre etnik hareketliliğe bağlı olarak milliyetçilik topluma nüfuz edecektir. Keza, Brass bu süreçte merkezi otoritenin

¹⁶ Narin bir makalesinde İskoç milliyetçiliği hakkında şu sözleri kaydetmiştir: “İster bitsin, ister yeniden doğsun, tarih kaçınılmaz zorunluluk olan İskoçya'nın özgürlüğü ve kendi yönetimine sahip olmasına uyacak biçimde yeniden yazılmalıdır” (Narin, 2001: 98).

söz konusu akımları durdurmaya yönelik davranışlarının, bu süreci hızlandıracağı ön görmüştür. Nihayetinde seçkin gruplar önderliğinde oluşturulacak siyasal örgütlenmeler sürecin kurumsal boyutunu oluşturmaktadır. Sonuç itibariyle Brass'ın Hindistan örneği üzerinden geliştirdiği seçkinler eliyle kurulan milliyetçilik kuramının çok boyutlu bir teori olduğu söylenebilir.¹⁷

Son olarak Smith'in yatay toplum düzeninde milli kimliklerin oluşumunu açıklayan teorisinde kritik öneme sahip olduğunu düşündüğü aydınları öne çıkaran değerlendirmelerden söz etmek yerinde olacaktır. Bu teoriye göre dini bağımlılıkları olan toplulukların millet oluşturma sürecinde, milli kimliklerini ön plana çıkartırken aydınların görevi toplumları yönlendirmektir. Edilgen olan milli topluluğu tarihi kökenlerini vurgulayarak hareketli bir topluma yani millete dönüştürmek için seçkinler hayati öneme sahiptir.

Smith'in kurguladığı teoriye göre, esasen iki tip etnik topluluktan söz edilir: Yatay ve dikey topluluklar. Bu iki tip topluluk, millet oluşum modellerine zemin hazırlarlar. Yatay topluluklar aristokrat ve din adamlarından oluşmaktadır. Yataydır çünkü diğer etnik topluluklarla ilişkileri kendileri gibi üst düzeydedir. Böylece yatay topluluklar toplumsal derinlikten uzaktır (Özkırımlı, 2008: 222).

Dikey topluluklar ise boyunduruk altında olan gruplardır. Mevzubahis toplum, feodal unsurlara ve özellikle din adamlarına, törenlere, geleneklere bağlılıklar yoluyla var olan topluluklardır. Smith'e göre, bu tür topluluklarda vatandaşlığa dayalı olan bir milletleşme sürecinin zor olması normal olarak karşılanmalıdır. Zira dini etkilerin kırılması ancak toplumun milliyetçilik sürecinden geçmesi ile mümkün olacaktır. Bunu sağlayacak toplumsal grup ise kuşku yok ki aydınlar olacaktır. Batılı devletlerin milli devlet süreçlerini analiz edecek seçkinler, Smith'e göre üç farklı şekilde hareket edeceklerdir: Bilinçli olarak geleneklere geri dönmek, Batılı modellerle bütünleşmek, gelenekle batılı tarz arasında bir sentez kurmak (Özkırımlı, 2008: 224). Teoriye göre, bu süreçte aydınlar topluluğa yeni hedefler vermek suretiyle, durgun olan toplumu

¹⁷ Paul Brass Hindistan Müslümanlarının siyasal koşullarını incelerken, gördüğü her unsuru teorisinin bir parçası haline getirmiştir. Örneğin, rekabet eden seçkinler içinde gelişen gerilimli siyaset düzleminde oluşacak ayrılıkları dahi kategorileştirme yoluna gitmiştir. Buna göre iktidarı ele geçiren seçkinlere karşı yeni elitler ortaya çıkacaktır.

hareketlendirmeyi amaçlamaktadırlar. Bir başka ifadeyle seçkinlerin misyonu edilgen olan toplumu etkin hale getirerek, etnik kültürün yeniden keşfi yöntemiyle, toplumu, millet oluşturmaya ikna etmektir. Bu süreçte aydınlar toplumu kendi doğalarına yönlendirmek ve altın çağ söylemini güçlendirmek güdüsüyle hareket ederler. Etnik tarih ve vatan kavramları bu süreçte aydınlar tarafından sıklıkla vurgulanacaktır (Özkırımlı, 2008: 225).

İKİNCİ BÖLÜM: TARİHSEL ARKA PLAN

2.1 KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ'NİN KISA TARİHÇESİ

2.1.1 Osmanlı İmparatorluğu ve Kürtler

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'da Safevilere karşı üstünlük arayışının bir sonucu olarak 1514'te sağlanan mutabakata göre kurulan düzende, Kürt beylerinin özerkliğine dayanan bir yapıdan söz etmek mümkündür. Bu düzen 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'nda sarsılsa da devam etmiştir. İran'la çizilen sınır, bölgede meskun Kürtlerin devlet desteğinin kesilmesini müteakiben ekonomik olarak zorlu bir döneme girmelerine neden olmuştur (Oran, 2003: 873). Bundan farklı olarak 19. yüzyılın başında, II. Mahmut'un merkezileşme çabalarına hız verdiği dönemde, Doğu'da Kürt beyleri tarafından idare edilen sistem bozulmaya yüz tutmuştur.¹⁸ Merkezileşme politikasına tepki olarak bölgede bazı isyanlar çıkmıştır.¹⁹ Ne var ki bu isyanların milliyetçi bir düzlemde kurgulandığı söylenemez (Beşikçi, 1970: 307-308). Bunların arasında, 1880'de Şeyh Ubeydullah isyanı çıkış amacı olmasa da, sonuçları itibariyle Kürt milliyetçiliğinin nüveleri bulunabilecek bir dönemin ilk ayağı sayılabilir.²⁰ Hamit Bozarslan bu isyanın Kürt milliyetçiliğinin seyrini değiştiren olaylardan biri olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Kürt milliyetçiliğinin ilk emarelerini veren bu hareket aynı zamanda merkez karşıtı Kürt muhalefetinin ilk dönemini de kapatmaktaydı. Gerçekte, isyan sonrası dönem, bir yandan 19. yüzyılda canlanan Kürt aşiret dinamiklerinin sisteme entegrasyonuna, diğer yandan da, uzun bir dönem marjinal kalacak, az çok bilinçli

¹⁸ “1830'lu yıllarda Sultan II. Mahmut, Kürdistan'daki yarı otonom Kürt rejimlerini ortadan kaldırmaya kararlı görünmekteydi. Bu, itaatsizliği ve serkeşliği cezalandırmayı ve sonunda Osmanlı otoritesini bölgede yeniden kabul ettirmeyi amaçlamaktan ziyade, bu toprakları yeniden ele geçirerek bölgeyi doğrudan Osmanlı hakimiyeti altına almayı amaçlayan bir girişimdir” (Jwaideh, 2009: 114).

¹⁹ En etkili isyan Bedirhan isyanıdır. İsyân 1847'de bastırıldığında bölgede kaos başladı ve güç boşluğu oluştu (Oran, 2003: 873).

²⁰ “Şeyh Ubeydullah, bir İngiliz diplomatına Osmanlı ve İran Kürdistanlarının tek bir memleket oluşturduğunu ve Kürtlerin de her millet gibi kendi geleceklerini belirlemesi gerektiğini söylemekteydi” (Bozarslan, 2003: 845).

bir şekilde ifade edilen kültürel bir Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışına tanık olacaktır” (2003: 845).

Osmanlı yönetiminin işbirliği içinde olduğu Kürt beylerini tasfiye etmesiyle, oluşan güç boşluğu, önceki dönemlerde beylerin idaresindeki aşiretlerce doldurulmuştur. Bu, birbiriyle organik bir ilişki içinde olmayan, çoklu bir siyasi yapı ortaya çıkartmıştır. Söz konusu durum ise kolektif bir Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmasının güçleşmesi ve devlete karşı geliştirilen muhalefet odaklarının artması anlamına geliyordu (Bozarslan, 2003: 844).

Kürt milliyetçiliğinin kurulmasına zemin hazırlayan ortamlardan bir diğeri ise, Kürtler gibi Doğu Anadolu’da yerleşik bir toplum olan Ermenilerin milliyetçi hareketlenmeleridir. 1876’da tahta çıkan II. Abdülhamit’in Kürt politikası iki farklı unsurla açıklanabilir. Buna göre Ermenilerin çoğunluğu oluşturduğu bölgelere Kürt aşiretlerini iskan ederek bu gayrimüslim çoğunluğu dengelemek istemiştir. İkinci unsur ise Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektepleriyle²¹ Kürtlerin aşiretlere dayanan yapısını zayıflatmayı öngörmüştür (Dündar, 2008: 400-401). Abdülhamit bu politikayla, Osmanlı topraklarının milliyetçilik etkisiyle hızla kaybedilmesi karşısında Türklerin anayurdu olarak gördüğü Anadolu’da kurulması muhtemel bir Ermeni devletinin önüne geçmek istemiştir. Bu amaca binaen, aşiret reisleriyle işbirliği ederek kurduğu Hamidiye Alaylarının faaliyetleri hem Kürtler hem de Ermeniler için tarihi olaylara neden olacaktır. Doğu Anadolu’nun İslamlaşması için kurulan Hamidiye Alayları, söz konusu amacı gerçekleştirmek için, Ermenileri yıldırma üzere hareket ederek, kanlı olaylar sonunda, Ermenileri bölgeden göç ettirmek istemişlerdir. Bu olaylar sonunda sert bir milliyetçilik yorumu geliştiren Ermeniler, etki-tepki ekseninde bölgedeki Kürtlerin de milliyetçi tutumlarının güçlenmesine neden olmuşlardır. Bunun yanında, Hamidiye Alaylarına komutan yetiştirmek amacıyla kurulan Aşiret Mekteplerine gönderilen aşiret reislerinin çocukları, buralarda sosyalleşerek Kürtlük bilinçlerini oluşturmuşlardır/yükseltmişlerdir. Nitekim burada yetişen Kürtler ilerleyen dönemlerde Kürt milliyetçiliğinin kurucu aydınları arasında yer alacaklardır (Oran, 2003: 874).

²¹ 1892’de İstanbul’da açılan Aşiret Mektepleri, öncelikle ileri gelen Arap aşiret çocuklarını merkezde yetiştirmeyi amaçlıyordu. Kürt Aşiretlerinin de dahil olduğu bu okullar 12-16 yaş arasındaki erkek çocuklarına 5 yıllık eğitim vermeyi öngörüyordu (Rogan, 1996: 83).

Yukarıda çizilen çerçeveye uyumlu şekilde, 1898-1902 yılları arasında Bedirhan Bey'in oğlu Midhad Bedirhan ve Abdurrahman Bedirhan tarafından çıkarılan *Kürdistan* gazetesi Kürt milliyetçiliği açısından büyük önem arz etmektedir.²² Bu gazetede işlenen fikirler yeni oluşmaya başlayan Kürt milliyetçiliği hakkında önemli ipuçları vermektedir. Örneğin gazetenin savunduğu fikirler doğrultusunda Kürtlere, Ermenilerle işbirliği yapıp Padişaha karşı muhalefet edilmesi öğütlenmektedir. Abdurrahman Bedirhan'ın gazetede çıkan yazısında ise Kürtlerin Ermenileri öldürmeyi durdurmasını isteyerek bu durumun müsebbibi olarak cahil halkı yanlış yönlendiren Kürt alimlerini işaret etmektedir (Bozarslan, 2003: 845). Keza, gazetenin, Kürt milliyetçiliğinin amentüsü *Mem-u Zin*'den parçalar yayımlaması ve Kürt çocuklarının aşiret okullarına gitmelerini teşvik etmesi gazetenin siyasi tutumu hakkında genel bilgilere sahip olunması için uygun verilerdir (Oran, 2003: 874). Böylece gazete, merkezin yönetiminden memnun olmayışına istinaden, Ermenilerle çatıştırılarak, devletin çıkarına çalışacak ve bu yolla kolektif bilinçten uzak kalacak Kürtleri vurgulaması bakımından, dönemin Kürt milliyetçiliği algısını yansıtmaktadır.

II. Meşrutiyet, muhalefete izin vermeyen, baskıcı II. Abdülhamit yönetiminin ardından imparatorluğun birçok kesiminde bir özgürlük havası olarak yaşanmıştır.²³ Buna bağlı olarak, II. Meşrutiyet, müstebidin iktidardan uzaklaştırılmasıyla, imparatorluk içinde meskun birçok etnik grup gibi Kürtler için de kültürel milliyetçiliğin aydınlar eliyle kurgulandığı bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kurulan Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti²⁴ dönemin kültürel Kürt milliyetçiliğinin ilk kurumsal yansıması olarak tasvir edilebilir. “Kültürel milliyetçilik, Kürt kimliği ile ortaya çıkmak ve Kürtlerin uyanmasını ve medeniyete varmasını hedefleyen talepler ileri sürmek anlamına gelmekteydi” (Bozarslan, 2003: 846). Zira cemiyetin amaçları Kürtçe'nin eğitim dili haline gelmesi için gerekli çalışmaların yapılması, Kürtçe Edebiyat eserlerinin yayımlanması ve açılacak şubelerle Kürtlerin toplumsal olarak eğitilmesi

²² “Bedirhanzade Mithad Bey tarafından 1898 yılında Kahire’de yayınlanmaya başlanmış olan *Kürdistan* gazetesi, yayın hayatını Mithad Bey'in kardeşi Abdurrahman Bedirhan yönetiminde Cenevre’de sürdürdü” (Kutlay, 1991: 35).

²³ Ayrıntılı bir inceleme için bkz. Kansu, A. (2006: 97-153).

²⁴ Günümüz Türkçe karşılığı “Kürt geliştirme ve yardımlaşma cemiyeti “

öngörülmüştü (Malmisanij, 1999: 109-116). Bu cemiyet etrafında şekillenen fikirlerin Kürt milliyetçiliğinin kültürel ve erken bir yorumu olarak, cemiyeti yönlendiren Kürt seçkinlerinin ortak bir Kürt kimliği etrafında birleştirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bu cemiyetten yaklaşık yarım asır sonra kurulacak olan Dicle ve Fırat talebe yurtlarındaki duruma benzer şekilde, Kürt seçkinler okumaya geldikleri büyük şehirlerde Kürtlük bilinçlerini oluşturmuşlardır/pekiştirmişlerdir.²⁵

Cemiyetin, resmi gazetesi aracılığıyla vurguladığı bir diğer düşünce ise Kürtlerin, Abdülhamit'in Doğu Anadolu politikası içindeki konumuyla ilgilidir. Bu politikayı Hamidiye Alaylarına atıfla Kürt-Ermeni çatışması yaratmak olarak okuyarak Kürtlerin bu oyuna gelmemeleri istenmektedir. Bu meyanda Kürt ve Ermenilerin özerk biçimde Osmanlı içinde kardeşçe yaşamlarını sürdürmelerini öngörmektedir.²⁶

Ne var ki, cemiyetin amaçları gerçekleşmeden İttihat ve Terakki tarafından kapatılmıştır. Abdülhamit'in düşmesinden sonra iktidarı ele alan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gittikçe artan "Türk" vurgusu, başka milliyetçiliklerin yükselmesine müsaade etmeyecekti.²⁷ Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti'nin amaçlarının gerçekleşmemesinin, dışsal bir etki olarak İTC etkisinin dışında, Kürtlerin Ermeni algılamalarına istinaden, iç meselesi de etkili olmuştur. Buna göre, 1894-96 olayları sonunda oluşan havanın etkisiyle gittikçe sertleşen Ermeni milliyetçiliğinin bağımsız devlet hayali Kürtlerin oturdukları topraklarda kurulacak bir devlet anlamına geliyordu. Bunu istemeyen Doğu Anadolu'da meskun Kürtler Ermenilere karşı devletle işbirliği yaptılar. Keza, karizmatik bir lider olarak bölgenin yönetimini sürdüren Bedirhan'ın

²⁵ " (...) İstanbul'a hukuk, baytar vs. mektebi okumak için gelmiş, tanınmış Kürt ailelerin oğullarının, İsmail Gasprinski ve Hamdullah Suphi gibilerin Türkçü konferanslarını dinleye dinleye Kürt olduklarının farkına varmalarıdır" (Oran, 2003: 874).

²⁶ *Kürdistan* gazetesine benzer şekilde, Kürt-Ermeni kardeşliği işlenmiştir. Buna bir örnek: "Kürtlerle Ermeniler ve milel-i saire arasında ve Kürt aşairinin yekdiğeri beyninde tezyid-i itilaf esbabını taharri ve temin ve nsayih-i lazıma icra edecek ve bu babta hukumat-ı mahalliye ile ulema ve meşayih ve rüesanın nüfuz ve haysiyetinin istifadeye çalışılacaktır" (Bozarslan, 2003: 846).

²⁷ 1913'ten sonra İTC'nin gizli şekilde yürüttüğü nüfus mühendisliği faaliyetleri Rumları, Ermenileri, Türkleri, Kürtleri önemli ölçüde etkilemiştir. Türkleştirme politikasının bir parçası olarak kurgulanan bu faaliyetler Kürtler için Türk bölgelerine % 5 oranında dağıtılması ile sonuçlanmıştır. İTC bu şekilde aşiret yapısını zayıflatmayı planlamıştır (Dündar, 2008: 400-422).

isyani sonrasında sürgüne gönderilmesiyle, bölgenin beyliklerce idaresi sona ermişti. Bölgede doğan yönetim zafiyeti ise aşiretler ve bunlardan aldığı güçle hareket eden şeyhler tarafından giderilmeye çalışılmıştır (Yeğen, 1996: 219).²⁸ Neredeyse yarım asır süren bu güç boşluğu bölgede mal ve can güvenliğinin sağlanamadığı yıllardır. Kaos algısının yükseldiği bu dönemde kurulan Hamidiye Alayları ise bölge halkı için az çok bir dirlik, düzen anlamına geliyordu. Keza Ermenilerin gündemde olan bağımsız devlet fikrinin de eklenmesiyle, Kürt Teavün Cemiyeti'nin tasarladığı Ermeni-Kürt kardeşliğine dayanan amaçlar, tabanda yaşama şansı bulamamıştır. Bölgede 1847'den beri hakim olan iktidar zayıflığı ve buna bağlı olarak aşiretlerin kendi aralarındaki mücadeleler, Kürtlerin kültürel milliyetçiliğinin farklı boyuta evirildiğini açıklayıcıdır. Nitekim 1914'te baş gösteren Soran, Barzan ve Bitlis Ayaklanmalarında mahalli bir muhtariyet gibi milliyetçi bazı taleplerin dile getirilmesi, bu açıdan önemli bir gelişme olarak kaydedilebilir (Bozarslan, 2003: 846). Sonuç olarak, Ermenilerin ortak düşman olarak kurgulandığı bu süreçte başlayan Kürt-Osmanlı işbirliği sonunda, Doğu Anadolu Abdülhamit'in tahayyül ettiği üzere Müslümanlaşmıştır/homojenleşmiştir. Bu yeni durum ise, Kürt milliyetçiliğinin ileriki yıllarda sıklıkla vurgu yapacağı, Doğu Anadolu'nun yalnızca Kürtlerin vatanı olarak işaret edilmesi durumu Kürdistan'ın görünürlüğünün artmasını sağlamıştır.

I. Dünya Savaşı sonunda Kürt milliyetçiliğini yansıtan ana unsur Kürdistan Teali Cemiyeti'dir. Savaş sonrası dönemin sağladığı esnek şartlardan faydalanan Kürt seçkin, asker ve aşiret reisleri Kürt milliyetçiliğinin siyasal yönünü vurgulamak amacıyla bu cemiyeti kurmuşlardır (Göldaş, 1991: 82). Bu cemiyetin Kürt milliyetçiliği açısından önemi, *Jin* dergisinde işlendiği üzere Kürt milliyetçiliğine, tarihi köklere ve sembollere dayanarak bir temel yaratılmaya çalışılmasıdır. Böylece, I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olma sürecinde kendi geleceğini kurgulamaya çalışan Kürt milliyetçi aydınlar geçmişle bağ kurarak Kürtlerin kadim bir millet olduğu algısı üzerine kurulu bir gelecek inşa etmeye tevessül etmiştir.

Kürdistan Teali Cemiyeti tek bir fikir çevresinde oluşturulmuş bir cemiyet değildir. Zira cemiyetin kurucuları arasında derin fikir ayrılıklarından söz etmek mümkündür. Bu

²⁸ Konunun ayrıntılı incelemesi için bkz. . Jawideh (2009: 100-111) ve Bruinessen (2010: 199-301).

meyanda Şerif Paşa ve Bedirhan aşiretinden kişiler bağımsız bir Kürt devletini düşünürken, Seyyid Abdülkadir önderliğindeki grup daha ılımlı bir biçimde Türk-Kürt işbirliğine dayanan bir muhtariyeti, Kürt aşiret ağalarının içinde bulunduğu grup ise Ermeni meselesine atıfla hilafeti ve Mustafa Kemal'i destekliyorlardı (Bozarslan, 2003: 847). Hasılı, Kürdistan Teali Cemiyeti'ni yeknesak bir düşünce etrafında toplanmış, homojen yapıda bir cemiyet olarak nitelemek mümkün değildir. Bu cemiyetin vurgulanması gereken bir diğer özelliği ise güçlü bir pozitivist dünya algısını haiz olduğudur. Şüphe yok ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, siyasetin en etkili aktörü olduğu bir dönemde, içlerinde İttihat ve Terakki'yle fikir birlikteliği sağlayacak güçlü isimlerin bulunduğu Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bu etkiden uzak kalması beklenemezdi. Bu bağlamda Zihni Paşa, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti gibi hem İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde hem de Kürdistan Teali Cemiyeti içinde bulunan etkili kişilerden söz etmek mümkündür (Kutlay, 1991: 32). “Medeniyet, Batıcılık, din dışılık (sekülerizm) gibi kavramlar dönemin güçlü pozitivist etkisini yansıtan kavramlar olarak belirtilebilir. Böylece Kürt milliyetçiliğinin erken dönemlerinde önemli ölçüde İTC etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.²⁹ Zira “Biz Jön Kürtler”, “Fert Ölür, millet yaşar”, “Kürdüm, iftihar ediyorum”, gibi kavram ve sloganlar, Kemalizm'in kökeni olan İttihat ve Terakki ideolojisinden Kürt milliyetçiliğinin ne denli etkilendiğini anlatır” (Oran, 2003: 875).

Sonuç olarak, 1921'de Meclis tarafından kapatılacak Cemiyet'in Kürt milliyetçiliği açısından en ayırt edici yönü olarak “Kürtlerin İ.Ö 7. yüzyıldaki Medyalılara ve hatta Hz. Nuh'a kadar götürülen tarihsel kökeni, Kürt efsaneleri, özellikle de Kava destanında ifadesini bulan ihtilal hakkı, ortak bir Kürtçe ve bir yazı ihtiyacı Kürtçe lehçelerinin bir

²⁹ Bu etki ilerleyen dönemlerde de devam edecektir. Buna örnek olarak, Nuri Dersimi'nin Atatürk'ün Gençliğe hitabesine benzer biçimde kaleme aldığı cümleler ilgi çekicidir. “Ey Kürt genci, ey asırların zulmüne istihar eden civanmert milletin oğlu, beni dinle! İnsanlık tarihinin şafağı ağırırken, onun ilk şulelerini Hint Denizi'nden Kafkaslara, Küçük Asya'nın doğu yamaçlarından Orta Asya'ya kadar uzayan yüksek dağlarda ve güneşli yaylalarda seni doğuran büyük ırkın mağrur alnına isabet etmiştir. Senin tarihin, ardı arkası kesilmeyen kahramanlık menkıbelerinin tarihidir. Çünkü sen kırk asırdan beri namuslu ve azade bir varlık için savaştan ve bugün dahi savaştan yılmamış olan bir milletin çocuğusun. (...) Ey ırkının ümidi istikbali olan Kürt gençliği! Bu naçiz eseri sana ithaf ediyorum. (...) İntikam! Kürt diyarında uluyan sırtlan ve çakallar ırkının mülevves vücutlarından Kürt vatanını tathir için! İntikam!(...) medeniyet denilen kahpenin peşine sığınarak bize uluyan köpekleri susturmak için” (aktaran Bozarslan, 2003: 869).

zenginlik sayılması” (Oran, 2003 875) gibi unsurların vurgulanmasının yanı sıra, “Ahmede Hani’nin *Mem-u Zin*’inin basılması ise Kürt milliyetçiliğine önemli bir meşruiyet kaynağı sunuyor, Arap, Acem ve Rum hükmüne son vererek bir Kürt devleti özlemini yeniden canlandırıyor” (Bozarslan, 2003: 847).

2.1.2 Cumhuriyet ve Kürtler

Sevr Antlaşması’nın Ermenilerin topraklarını geri almalarını öngören maddesinden dolayı bu antlaşmaya çekinceli bakan Kürtler, yabancı işgaline karşı direniş göstermişlerdir ve ardından Kurtuluş Savaşı’na katılmışlardır. Bu dönemde Kürdistan Teali Cemiyeti içinde gördüğümüz Kürt milliyetçiliğinin iki farklı tutumunda da farklılaşma yoktur. Bu dönemde Mustafa Kemal’in Kürtlerin özerk yapısının devamını işaret eden tutumu (Koçak, 2009: 37-40),³⁰ Kürt milliyetçiliğinin reaksiyoner yapısını kısıtlı tutmuştur. 1918-1923 döneminde Koçgiri Ayaklanması dışında Kürt milliyetçiliğini yansıtan önemli bir olaydan söz etmek zordur. Ne var ki Cumhuriyet’in ilanından sonra Meclisin çok sesli yapısının bozulması, Atatürk’ün Kürtlere özerklik vermeye yanaşmaması, Türklük vurgusunun artması nedeniyle, Kürt milliyetçi hareketleri isyanlar yoluyla tepki göstermiştir. Bu meyanda, Kürt milliyetçiliğinin, İTC’den etkilenen entelektüellerin başını çektiği grup devletin Türklük vurgusundan rahatsız olurken, aşiretlerin oluşturduğu grup ise devlet yapısının halifelikten arındırılmasına tepki göstermişlerdir (Bozarslan, 2003: 848).³¹ Cumhuriyet sonrası dönemin en çok ses getiren ve Kürt milliyetçiliği açısından bir kırılmaya işaret eden olay ise Şeyh Sait ayaklanmasıdır. Bu ayaklanmanın içeriği hakkında yoğun tartışmalar

³⁰ Örneğin Ocak 1923’te İzmit konuşmasında Kürtlerin yoğun olduğu şehirlerde özerk yapının devam edeceğini vurgular (Oran, 2003: 875). Mamafih, Mustafa Kemal’in bu konudaki tutumu hakkında kesin yargılardan söz etmek güçtür. Keza aynı konuşmada Mustafa Kemal, “Kürtlük adına bir sınır çizilmek istersek Türklüğü ve Kürtlüğü mahvetmek gerekir...” demektedir (Erdoğan ve Coşkun, 2008: 9).

³¹ Cumhuriyet sonrası dönem Kürt milliyetçiliği hakkında Bozarslan’ın çizdiği çerçeve şu yöndedir: “Seçkinler pozitivist değerler etrafında kurdukları milliyetçiliklerini, devlete muhalefet dolayısıyla, aşiretlerle işbirliği yapmak suretiyle ilerletmişlerdir. Zira temel olarak, gerici olarak gördükleri bu aşiret yapılarından hoşlanmasalar da, işbirliği yapmaktan başka şansları yoktu. Aynı durum aşiret milliyetçileri için de geçerlidir. Dini bir motivasyonla hareket eden bu grubun seçkinlerle işbirliği yapması, aşiretlerin daha da milliyetçi bir tutuma yönelmelerine neden olmuştur. İleriki yıllarda muhalefetin kaynağı olacak Kürt aşiretlerinin milliyetçi bir zemin yaratmaları bu işbirliğinde aranabilir” (2003: 848-849).

sürmektedir. Resmi görüş, Şeyh Sait ve müritlerinin dinci bir tutumla hareket ettiklerini ifade eder, zira bu görüşe göre, ayaklanma etnik bir temele yakın değildir. Şeyh Sait ayaklanmasının ardındaki motivasyonun dini değil etnik sebepler dolayısıyla yani Kürtçü bir tutumla yapıldığı iddiası ise resmi görüşten farklı bir yoruma tekabül etmektedir.³² Bu konuda Baskın Oran ve Mesut Yeğen ayaklanmanın, Kürt milliyetçisi entelektüellerin kurduğu Azadi grubu tarafından organize edildiğini söylemektedir (Oran, 2003: 875; Yeğen, 2011: 155). Bu görüşün temeli, bölgede yıkılan beylik sisteminin ardından, bölge insanının aşiret yapılarına ve ona bağlı olarak şeyhlerin kaos içindeki bölgede bilge ve liderlik rolüne soyundukları fikrine dayanır.

Bu dönemde sözü edilmesi gereken bir diğer önemli örgüt ise Beyrut'ta kurulan Hoybun'dur. Cumhuriyet'in ilanından sonra, kurulan düzenden rahatsız olan Kürt milliyetçi seçkinler Suriye ve Irak'a ya sürgün olarak ya da kaçak olarak gitmişlerdir. Gittikleri ülkelerde, Kürt milliyetçiliği ekseninde örgütlenen bu seçkinler Azadi ve Hoybun cemiyetlerini kurmuşlardır.³³ Azadi'nin Şeyh Sait isyanını teşvik ettiği iddialarına benzer şekilde, Ağrı ayaklanmaları için de Hoybun cemiyetinin etkisinden söz edilmektedir.³⁴ Hoybun'u oluşturan grubun Kürt milliyetçiliği üzerine çalışmaları ilerleyen dönemlerde Musa Anter gibi Kürt milliyetçilerinin de kullanacakları argümanların üretilmesini sağlamıştır. Bunlara birkaç örnek verecek olursak: İhsan Nuri Kürtleri “hürriyet ve istiklallerinin sembolü olan ve düşmanlarını asırlarca titretmiş Kürt savaşçılarının mezar taşlarıyla övünmeye davet etmektedir” (Nuri, 1976: 11-12). Ekrem

³² Jwaideh Şeyh Said Ayaklanmasının içeriğini ve motivasyon kaynaklarını *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi* kitabında detaylıca incelemiştir. Buradaki incelemede ayaklanmanın mahiyetine ilişkin öne çıkan üç unsur vardır: İngiliz etkisi, dini boyut ve milliyetçi boyut. Yazar isyanın gerici-dinci bir motivasyonla yapıldığı iddiasının Türk hükümeti tarafından vurgulandığını çünkü aksi durumda o dönemin en önemli konusu Musul meselesinde elini zora sokacağını söylemektedir. Bunun yanında, isyanın gerçekleştiği dönemde İslami duyguların Kürt milliyetçiliğinin önemli bir unsuru olduğunu ve ciddi bir motivasyon kaynağı olduğunu vurgulamaktadır (2009: 403-418).

³³ “Bu örgütlerle ilgili nicel ağırlıklı bir sosyolojik araştırma için yeterli veriler bulunmamaktadır. Bununla birlikte, İhsan Nuri gibi Osmanlı ordusunda yer alan Kürt askerlerinin, Halid Beg Cibran gibi eski Hamidiye Alayları subaylarının, Mehmud Selim, Bedirhani kardeşler ve Cemilpaşazade kardeşler gibi eski emir ailelerinden ya da şehir eşrafından gelen aydınların bu muhalefetin belli başlı simalarını oluşturduğu söylenebilir” (Bozarslan, 2003: 848).

³⁴ Bkz. Bozarslan, (2003: 849-850); Oran, (2003: 875-876); Jwaideh, (2009: 418-426)

Cemilpaşazade de Kürtlerin “on bin yıllık parlak ve muhteşem geçmişlerinden” söz ederken “Mezopotamya’da Araratlar’da, Zagroslar’da, Toroslar’da, Akdeniz sahillerinde Hindistan sınırlarında Filistin’de Suriye’de yaşanan medeniyetlerin büyük ve hatta en önemli yaratıcılarından biri olduğunu” söylemiştir (1998: 9-12). Zinar Silopi ise benzer bir milliyetçi tutumla Kürt tarihine ilişkin şunları yazmıştır:

“Binlerce yıl önce orta doğunun en saygın ve en kullanışlı dillerinden olan Kürt dilinin eski güzelliğini ve parlaklığını yeniden yaşatmalıyız. Milletimiz, atalarının karınlarını doyurmak için yaylaklar peşinde yakıp yıkarak ölüm elem saçarak, Orta Asya’dan akın edip gelen, sayıca kıyas edilemeyecek derecede kalabalık Moğol kabilelerinin hükmü altında yüzyıllarca istiklalinden mahrumiyete rağmen daima canlı kalmış en ağır boyunduruk altında bile benliğini koruyabilmiş Kürt ismini yükseklerde tutmuş bir millettir. Dünyanın büyük milletlerinden biri olan Kürt milletinin büyüklüğüne güzelliği ile tabi servetinin bolluğu ile meşhur Kürt vatanının bir gün belki de yakın bir gelecekte istiklaline kavuşacağına kesin inancımız olmalı” (Silopi, 1969: 243).

Bu dönemde güçlü bir pozitivist etkiyle, İTC’nin Türk milliyetçiliğine benzer şekilde tezahür eden fikirler, tarihle bağ kurarak Kürtlerin tarihine yönelmişlerdir. Türk milliyetçiliğindeki Osmanlı öncesi tarihte Türklük arayışına benzer şekilde (Güneş-dil teorileri, Türk tarih tezi) Kürtlerin Osmanlı öncesi dönemine atf yapılmıştır. Bu fikirler *Hawar, Ronahi ve Roji a Nu* gibi dergilerde işlenmiştir. Hoybun, bağımsız bir Kürt devleti kurma düşüncesiyle hareket eden bir cemiyet olarak Kürtlere bu uğurda ölme ve öldürme çağrısında bulunabiliyordu. Bozarslan’ın cemiyet hakkında yazdıkları açıklayıcıdır:

“1927’de kurulan ve faaliyetlerini 1946’ya kadar devam ettiren Hoybun cemiyeti Kemalizm dönemi Kürt Milliyetçiliği’ni temsil eden en önemli muhalefet olarak kabul edilir. Hoybun, amaç olarak “Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin kurtuluşu ve doğal ve ulusal sınırları içinde bağımsız bir Kürdistan devleti kurma”yı hedef almaktaydı. Cemiyet aynı zamanda “ Kürdistan sınırının dışına en son Türk askeri atılıncaya kadar mücadele edilmesi” kararını da almıştı (Alakom, 1998: 26-29). Hoybun mimarı olduğu Ağrı İsyanı sırasında ve sonrasında Kürtler arasında milli bir heyecan yaratmaya özel bir önem vermekteydi. Cemiyet “mukaddes Kürdistan’ımızı (zalimlerin elinden kurtarma) çağrısında bulunuyordu. (haydi kardeş, silah başına, kahraman ecdadımızın kahraman evlatları olduğumuzu bütün aleme ispat edelim. Şerefimizle ölelim ve öldürelim. Kürtlüğümüzün kurtuluşu, vatanımızın kurtuluşu bundadır (aktaran Bozarslan, 2003: 849).

Cumhuriyet sonrası dönemde, Kürtlerin ayrı bir etnik grup olarak varlığını reddetmek suretiyle, esas sorunun feodal yapı olduğu düşüncesi Türkiye Cumhuriyeti’inin resmi görüşünü yansıtmaktadır. Bu düşüncenin tezahürü olarak ise, Şeyh Sait ayaklanması

sonrasında bölgenin umumi müfettişlikler yoluyla seferberlik altında yönetilmesinin yanı sıra, feodal yapının kırılmasına yönelik asimilasyon politikasına yaklaşan uygulamalar yürürlüğe girmiştir. Kasaba ve şehirlerde Kürtçe konuşmanın idari para cezası, “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyaları, bölgede Türkçe tedrisatla eğitim yapan okulların kurulması gibi uygulamalar söz konusu olmuştur. Son olarak 1937 Dersim ayaklanmasını yoğun bir şiddetle bastırarak, Dersim’in Tunceli yapılması yönetimin politikası olan feodal yapının kırılmasının son ayağını oluşturmuştur. Nitekim Kürt milliyetçiliği Demokrat Partinin iktidarına kadar yaklaşık 10 yıl boyunca neredeyse tamamen susturulmuştur.

2.2 TEK PARTİLİ DÖNEMDE DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI

“Türkiye Cumhuriyeti, bir tek parti yönetimi olarak doğmadı. Tam aksine, Samet Ağaoğlu’nun deyimi ile Kuva-yı Milliye ruhunu temsil eden Birinci Türkiye Büyük Millet meclisinin demokratik ve çoğulcu yapısı süreç içinde bir tek parti diktatörlüğüne dönüştü” (Koçak, 2008: 127). İktidarlar dönemlerindeki beynelmilel gelişmelerden ve bunun yarattığı atmosferlerden doğrudan etkilenirler. Avrupa’daki uygulamalarda vücut bulan ve İkinci Dünya Savaşı’na zemin hazırlayacak olan bu yönetimlere örnek olarak Almanya’da Hitler, İtalya’da Mussolini, Sovyetler’de Stalin verilebilir. İktidarları tek adama dayanan, militarist yönü kuvvetli olan, muhalefete müsaade etmeyen iktidar yapısını anımsatan uygulamalar şüphesiz dönemin Türkiye’inde de izlenebilir. Ne var ki bu yönetim tarzı ilkesel bir totaliteryanizmden öte, otoriter refleksleri güçlü ve fakat bu otoriterizmle bağını zaman zaman esnetmek ihtiyacını hisseden bir yapı arz etmektedir. Keza Kemalizm’in güçlü yönünü ilkesel bir duruş olmaktan ziyade, pragmatist yönü ağır basan bir düşünce olarak tespit etmek mümkündür (Belge, 2009: 52). Kemalizm ekseninde teşkilatlanan yönetim, esnekleştirmeye tevessül ettiği rejimin sarsıldığı dönemlerde, faturayı ekseriyetle muhaliflere kesmiştir ve sistemin kırılğan olduğu tespitine dayanarak, safları sıklaştırmaya tevessül etmiş, çözümü otoriteryanizme yaklaşmakta aramıştır. Atatürk’ün belirttiği üzere düşman yalnızca dışarıda değil, içeride de vardır. Bunlar, her şartta Cumhuriyet kazanımlarını yok etmek isteyecektir. Güvensiz bir iktidar yapısının kaotik durum algısının çok hızlı tepki vermesinin öngörülebilir olması gibi, mevzu bahis tepkinin “masaya yumruğu vurmak”

suretiyle tedip ve tenkil siyasetini yürürlüğe sokmasının da beklenilebilir bir sonuç olduğu söylenebilir.

2.2.1 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Yukarıda çizdiğimiz çerçeveye uygun olarak, Kurtuluş Savaşı döneminden itibaren siyasi gelgitlerin gerçekleştiği birkaç önemli olay ve olgudan söz etmek uygun olacaktır. Bunlardan ilki, Birinci Meclis'in çok sesli yapısıdır. Bu dönemde gruplar ve fikirler üzerinde çok ciddi bir baskıdan söz etmek mümkün gözükmemektedir (Belge, 2006: 99-116). Mamafih, Lozan Antlaşması'nın ardından, gerçekleşen olaylar bu Meclis yapısının bertarafına neden olmuştur. Bu dönemde Meclis'te, başını Mustafa Kemal'in çektiği Müdafaa-i Hukuk Grubunun yanında, Kurtuluş Savaşında bilfiil görev almış komutanların oluşturduğu İkinci Grup vardır. Savaşı birlikte verdiklerini fakat Mustafa Kemal'in gücü tek elde toplama gayesi içinde olduğunu düşünen grup Cumhuriyet'in ilan edilme şekline itirazda bulunmuştur.³⁵ Söz konusu çekişme, 1924 Anayasası'na uygun şekilde "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın oluşturulması ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte yönetimin ana konusu Lozan'da çözülemeyen Musul meselesidir. Musul'un idaresinin kendisine verilmesini isteyen Mustafa Kemal önderliğindeki iktidar partisi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) eli, Doğu'da patlak veren Şeyh Said İsyanı nedeniyle ziyadesiyle zora düşmüştür. İktidar kontrol etmekte zorlandığı bu olaylar sonunda ilk faturayı muhalefete kesmiştir. Mustafa Kemal'in İzmir'e gelişi sırasında yaşanan suikast girişimi muhalefeti (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) oluşturan, Mustafa Kemal'in silah arkadaşlarının idamla yargılanmasına yol açmıştır. Musul meselesinin Türkiye aleyhine sonuçlanması, Şeyh Sait isyanının ancak 3 ayda bastırılabilmesi ve muhaliflerin suikast planı oluşturması sonunda iktidar, Tahrir-i Sükun yasası çerçevesinde sert tedbirler almıştır. Cumhuriyet döneminin çok partili bir hüviyete kavuşması için ilk girişim olan TCF 1925 Haziran'ında kapatılmıştır.

³⁵ Bu zatlar Ankara dışındayken, haber verilmeksizin Cumhuriyet ilan olunmuştur. Cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra kurulan partinin oluşmasına yol açan en önemli neden kuşkusuz buydu (Zürcher, 2007: 53).

2.2.2 Serbest Cumhuriyet Fırkası

“SCF ile ilgili olarak yapılması gereken ilk saptama, beş yıl önce sona eren Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyiminin tersine, bunun yapay bir girişim olmasıdır” (Tunçay, 2012: 247). 1930’da yurt gezisine çıkan Atatürk, her gittiği yerde halkın şikayetlerini dinlemiş ve bu durumdan hoşnut olmamıştır. Keza aynı dönemde “Büyük Buhran” olarak adlandırılan Dünya ekonomik krizinin etkileri Türkiye’ye de yansımıştır. Bunun yanında muhalefete izin verilmeyen siyaset yapısı, Meclisi de etkisizleştirmiştir.³⁶ Toplumda ve Meclis’te oluşan sıkıntıları gidermek için Atatürk 1930’da yakın arkadaşı Fethi Okyar’dan bir muhalefet partisi kurmasını istemiştir. Atatürk’ün çocukluk yıllarında ve hatta askeri hayatlarında da çok samimi arkadaşı olan Fethi Okyar, Mustafa Kemal’e karşı parti kurmayacağını ifade etse de, Atatürk’ün Cumhuriyet Halk Fırkası ve yeni kurulması gündemde olan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) karşısında Cumhurbaşkanı olarak tarafsız kalacağını güvence vermesiyle ikna olmuştur (Okyar ve Seyitdanoğlu, 2010: 116). Bu partinin nasıl bir ideolojik zeminde kendini ifade edeceği meselesi ise Atatürk’le geçen bir sohbetinde Fethi Okyar tarafından şu sözlerle ifade olunmuştur: “Ben öteden beri hürriyet taraftarıyım, binaenaleyh benim teşkil edeceğim fırka liberal bir fırka olur (...) tabiatıyla böyle bir fırka halk fırkasının solunda mevki alır ” (Okyar ve Seyitdanoğlu, 2010: 68).

Mamafih, Atatürk iktidarın yeni kurulacak SCF’ye geçmesini arzulamamaktadır. SCF’ye karşı ağırlığını CHF’nin yanına koymuştur (Koçak, 2009: 253). Onun kaygısı, durgunlaşan Meclis’i hareketlendirmek ve bu yolla toplumdaki harareti dengelemektir. SCF’nin kuruluşu tartışılırken Kazım Bey’in önerdiği üzere, muhalefetin CHP’nin içinde bir hizip olarak kalması görüşü dile getirilmiş fakat İnönü bu fikre kesin suretle

³⁶ “Ankara mebuslarından Talat Bey, Çankaya’da bir sohbet esnasında söz alarak Atatürk’e Meclis’in halinden şikayete eder: Gerek fırkada gerek Meclis’te hükümetin getirdiği teklifler ve kanunlara karşı söz söylemeye kimsede cesaret kalmadığını, hatta bütçe görüşmelerinde bile hiçbir mebusun söz söylemediğini ve bütçe müzakeresinin bütçe mukabelesi şeklini aldığını ve bir günde beş on vekaletin bütçesinin geçtiğini söyledi” (Okyar ve Seyitdanoğlu, 2010: 125).

karşı çıkmıştır.³⁷ Buna ek olarak, Atatürk Çankaya sofrasında gazetecilerin önünde Nuri Bey'e SCF'nin kuruluşu ve tarafsız kalmasıyla ilgili şunları söylemiştir:

“Siz aklımızca İsmet Paşa'ya muhalefet mi yapmak istiyorsunuz? Sizin İsmet Paşa'ya muhalefet etmek haddinize mi? İsmet Paşa yakında Sivas'ta söyleyeceği nutukta sizi paçavraya çevirecektir. Lozan'da Lord Curzon'u ve Avrupa murahhaslarını iskat etmiş olan İsmet Paşa'ya karşı çıkanların aklına şaşarım” (Okyar ve Seyitdanoğlu, 2010: 135).³⁸

Okyar'ın anılarında yer verdiği yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere, Atatürk'ün tahayyül ettiği muhalefet partisi, CHF'nin elinden iktidarı alması için kurulmuş değildir. Esas amaç, halkın sıkıntılarını ifade ederek, toplumda filizlenen şikayetçi havanın boşaltılmasına yardımcı olmaktır. Bu meyanda oluşturulacak bir gölge muhalefet ise hem Türkiye'nin çok partili yaşama adapte olmasını sağlayacak hem de toplum ve Meclis'teki puslu havanın dağıtılmasını sağlayacaktır. Zira Atatürk yabancı bir gazeteciyle yaptığı mülakata atıfta bulunarak, Türkiye'nin diktatör bir rejime sahip olarak değerlendirildiğini görmüş ve gelecek nesillere böyle bir miras bırakmak istemediğini ifade etmiştir.³⁹ Kısaca, 1925 olaylarından sonra toplum nezdinde yıpranan CHF'nin elini güçlendirmek için küçük bir muhalefete icazet vermiştir.

SCF'nin lideri Fethi Okyar ilk gezisini İzmir'e düzenlemiştir. Okyar'ı karşılayan kalabalık İzmir halkına mani olmak isteyen İzmir'deki CHF'li yöneticiler durumu idare edememişlerdir. Galeyana gelen halkın CHF'li mebusun *Anadolu* gazetesini taşlaması üzerine kalabalık üstüne ateş açılmış, olay sonunda bir çocuk ölmüştür. Olaylı İzmir gezisinin gerilimi hala zihinlerde iken, SCF'nin gerçekleşen belediye seçimlerinde CHF'li yöneticilerin (kaymakamlar, valiler, memurlar vs) usulsüz uygulamaları sonunda oy kaybetmesi, Okyar'ın Dahiliye Bakanı hakkında gensoru vermesiyle sonuçlanmıştır. 15 Kasım'da TBMM'de cereyan eden sert tartışmalar sonunda

³⁷ İnönü toplantıda şu sözleri söylemiştir: “Ben partimde teşerrüt istemem, ben yekpare fırka isterim”(a.g.e: 120)

³⁸ Ertesi gün köşke giden Fethi Okyar Atatürk'e dün gece Nuri Bey'e söylediği sözleri sorar. Fakat Atatürk önceki gün söylediklerinin latife olduğunu söyleyerek Okyar'ı teselli eder. (a.g.e: 137)

³⁹ Atatürk görüşlerini şu sözlerle dile getirmiştir: “Ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum.” (a.g.e: 104)

Atatürk'e karşı siyaset yürütmekle suçlanan Fethi Okyar partiyi feshetmeye karar vermiştir (Okyar ve Seyitdanoğlu, 2010: 94).

2.2.3 Demokrat Parti

3 aylık ömrü olan SCF'nin kapatılmasının ardından, ikinci defa başarısızlıkla sonuçlanan çok partili yaşama geçiş çabaları 1946'da kurulan DP'nin, 1950 seçimlerinde iktidarı ele almasıyla kurumsal bir yapı haline gelecektir.

Atatürk'ün ölümünün ardından Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün önündeki en mühim mesele 1939'da Avrupa'da patlak veren II. Dünya Savaşı'ydı. Zira Alman ilerleyişi Bulgaristan'a kadar dayanmış, Türkiye'yi tehdit eder konuma gelmişti. İngilizler ve Almanlar kendi taraflarında savaşa girmesi için İnönü'ye baskı yapıyorlardı (Aydın, 2008: 430-448). İnönü bu baskıları tecrübeli bir müzakereci olarak ustalıkla idare ederek 1945'e kadar hem İngilizlerle hem Almanlarla hem de Sovyetlerle iletişimi sürdürmüştür. Savaşın kazananı belli olduktan sonra da, 23 Şubat 1945 tarihinde sembolik olarak (BM'de yer alabilmek amacıyla) Almanya ve Japonya'ya savaş ilanında bulunmuştur (Aydın, 2008: 472).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, savaşa aktif olarak girilmese de iktisadi ve siyasal manada savaş şartlarının geçerli olduğu Türkiye'de, halkın iktidara olan güveni oldukça sarsılmıştır. Keza bu duruma, savaşın galibi olan Hür Dünya'nın içinde olmak ihtiyacının da eklenmesiyle, tarihe, Cumhuriyet'e demokrasiyi eklemleyen lider olarak geçme fırsatını yakalayan İnönü, DP'nin kurulmasını salık vermiştir.

DP'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra genel seçimlerin yapılmasına karar verilmiştir. 1946'da yapılan genel seçimler DP'nin yurt çapında örgütlenmesini tamamlayamadan yapılmıştır. Buna rağmen seçime girdiği bölgelerde önemli oranda oy almıştır. Ne ki 23 yıllık tek partili CHP iktidarında kök salan askeri-sivil bürokrasi seçimlerde DP'nin etkisini azaltmak amacıyla türlü hilelere başvurmuştur. "Seçimlerde, DP'ye oy verenler ve vermek isteyenler baskı altında tutulmuş, seçim yolsuzlukları yapılmıştır" (Demirel, 2011: 52). Bu olaylar, CHP'nin içinden çıkarak partileşen Dörtlü Takrir grubu önderliğindeki partiyle, CHP arasında onulmaz bir ayrılığa ve firkalaşmaya neden

olmuştur.⁴⁰ 1950'ye kadar süren gerilimli siyaset zemini 1950 seçimlerinde iktidarı DP'nin ele almasıyla nihayete ermiştir. Bu süreç, CHP'nin geleneksel çizgisi üzerinde muhasebe yapması ve kısmi bir değişime tevessül etmesine neden olmuştur. Bu bağlamda DP'nin kurulmasının ardından CHP'de görülen yumuşama, DP'nin çevreyi yansıtan gücünü kırmaya yönelik liberal yönlü bir değişimdir. 1946 seçimleri öncesinde bu değişimi Mustafa Albayrak şu sözlerle özetlemektedir.

“Genel Seçimler öncesinde; “Halk Partisi, bir yandan Demokratlar'ın elinden liberalleşme silahını kapmaya çalışırken”, öte yandan da, herkese şirin görünmek için elinden geleni yapmaya başladı. Bu amaçla yapılan ilk hamle, köylüler gözetilerek, Toprak yasası oldu. Ardından 23 Ocak 1946'da Toprak Mahsulleri Vergisi kaldırıldı. Yine Ocak ayında, bu sefer işçilerin yararına, İşçi sigortaları yasası yürürlüğe kondu. Ayrıca, “çalışanların genel seviyesinin yükseltilmesini, (...) Sosyal güvenin sağlanmasını...(md.1)” amaçlayan Çalışma Bakanlığı kuruldu” (Albayrak, 2004: 82).

Keza DP şaibeli 1946 seçimleri sonunda mağdur düşmüş, hakkı yenmiş bir parti algısını vurgulayarak toplumsal bir taban yaratma çabasında bulunmuştur. Mevzu bahis çabaların bir yönü de DP'nin Kürtlerle olan temasıdır. 1940'larda büyük şehirlere üniversite okumaya gelen Kürt gençleri genel olarak ağa çocuklarıydı. Bu kişilerden bazıları Musa Anter, Faik Bucak, Yusuf Azizoğlu, Ziya Şerefhanoglu, Tarık Ziya Ekinci, Canip Yıldırım ileriki yıllarda da siyasetin içinde bulunacaktır. Bu gençlerin İstanbul'da Dicle ve Fırat talebe yurtlarında hemşeri ahbablığına dayanan kaynaşmaları, ileriki yıllarda güçlenen Kürt milliyetçiliğinin yeniden üretilmesine zemin hazırlayacaktır. Tek partili dönemde yaşanan Kürt isyanları, bunların tedip ve tenkil yoluyla bastırılması pratiği ve Doğu'da kurulan müfettişlikler yoluyla seferberlik şartlarıyla yüzleşen Kürtler, CHP'nin doğal muhalifleri haline geliyordu. Ne var ki bu yaşanmışlıklar, tüm Kürtlerin DP'ye yönelmeleri anlamına gelmiyordu. Zira CHP, Osmanlı'dan aldığı mirası kısmen sürdürüyordu. O mirasa göre, iktidar doğrudan Kürt

⁴⁰ “1946 seçimlerinde yaşananlar, DP'lilerin “mağdur olma” “haksızlığa uğrama” temalarını işleyebilmelerini kolaylaştırmış ve aslında DP'nin güçlenmesi, kök salması ve kimlik yaratması sürecinde bir katalizör rolü oynamıştır” (Burçak, 1979: 200).

halkını değil, Kürt aşiretleriyle kurduğu zımnî antlaşmayla, bu zümreyi muhatap alıyordu. Böylece büyük aşiretlerle yaptığı işbirliği ile Kürt oylarını alabiliyordu.⁴¹

Bölgenin kendine özgü şartlarına bağlı olarak 27 yıllık CHP iktidarında feodal yapıda değişiklik olmamıştır. Ancak üniversite okumaya büyük şehirlere gelen Kürt gençleri, diğer şehirleri ve bu şehirlerin düzenlerini gördüklerinde Doğu'nun geri kalmışlığından haberdar olabilmişlerdi. Bu bağlamda, söz konusu farklılıkları CHP'nin eşitsiz yönetimine bağlayan Kürt gençleri DP'yi ya doğrudan ya da dolaylı olarak destekleme yoluna gitmişlerdir. Kısaca, DP'nin her kesimden muhalifleri içine çekmesi suretiyle oluşan atmosferin içinde Kürtler de yer almıştır. Burada vurgulamak istediğimiz nokta, DP'nin Kürt etnik kimliğini vurgulayarak, Kürtlere yönelmesi değildir. Hülâsa, DP'nin esas yolu, CHP'nin yönetimi altında ezilmiş olduğunu düşünen Kürtlerle dirsek temasında bulunarak partilerine oy kazandırmaktır. Zira Dicle Talebe Yurdu'nun düzenlediği ve İstanbul'da yaşayan Doğuluların icabet ettiği "Dicle Geceleri"ne 1946-1950 döneminde Celal Bayar, Adnan Menderes, Mükerrrem Sarol, Samet Ağaoğlu gibi DP'nin önde gelen yöneticileri partili kimlikleriyle katılmışlardır.

Türkiye'de demokratikleşme çabalarını ne sadece 1946 sonrası gelişmelerle başlatmak ne de ondan önceki çok partili yaşama geçiş teşebbüsleriyle başlatmak doğru değildir. Zira bu olayları, Tanzimat sonrası dönemde başlayan merkezileşme çabalarına atıfla Batılılaşma, sekülerleşme, çağdaşlaşma gibi kavramları hesaba katmadan anlamlandırmak kolay değildir. Osmanlı yönetiminin ana ilkelerinden biri olarak Nizam-ı Alem anlayışının sarsılmasıyla gündeme gelen modernleşme çabaları, batılılaşma düşüncesi çerçevesinde gerçekleşmiştir (Toker ve Tekin, 2007: 82). Bilhassa merkezileşme üzerine bina edilen "Batılılaşma düşüncesi" Cumhuriyet sonrası dönemde gerçekleştirilen sekülerleşme ve merkezileşme politikalarının ardından yerini demokratikleşme çabalarına bırakmıştır. Cumhuriyet sonrası dönem ekonomide kalkınmacılık, siyasal alanda da iktidar-muhalefet gerilimleri çerçevesinde demokrasinin kök salması uğraşlarına sahne olmuştur. 1950'den sonra çok partili yaşamda adı daha çok anılacak olan demokratikleşme, Soğuk Savaş algısı altında sınırlı kalsa da, Soğuk Savaş sonrası dönemde görünürliğini arttırmıştır. Son analizde,

⁴¹ "Kürtlerin oturduğu bölgelerde CHP ile yerel seçkinler arasındaki bu ittifak 1950 seçimlerinde de devam etti. CHP Hakkari'de oyların yüzde 100'ünü aldı. DP, genel olarak, Kürt vilayetlerinde daha az başarılı oldu" (Kirişçi ve Winrow, 2009: 127).

Batılılaşma, sekülerleşme, demokratikleşme gibi süreçleri öz itibariyle otoriterizmi zayıflatmak amacıyla liberalizasyon sürecinin ilerletilmesi olarak okuyabiliriz.

Türkiye’de demokratikleşme ekseninde yaşanan süreç yekpare bir düzleme tekabül etmemektedir. Bu önerme, Türkiye’deki demokratikleşme sürecinin düz bir ilerleme çizgisine sahip olmadığı üzerine kuruludur. Zira bu değerlendirmeye göre, süreç çizgisel (linear) değil girift bir yapı arz etmektedir. Neredeyse her on yılda bir gerçekleşen doğrudan yahut dolaylı askeri müdahaleler, sekteye uğratılan demokrasinin gelgitli bir minvalde seyretmesine neden olmuştur.

Bu meyanda, Türkiye siyasetinin bir vechesi olarak, 1937 Dersim İsyanı sonrasında “derin dondurucuya giren”⁴² Kürt milliyetçiliği, yeniden üretilme sürecinde bu med cezir demokrasinden nasibini almıştır. Zira Batı milliyetçiliklerinin yarattığı emperyalist akımdan, sömürgeleşmeden kurtulmak için yıllarca savaş veren ve ardından kendi ulus-devletini kurgulayan Türkiye Cumhuriyeti yönetimi, ülke içinde güçlenecek etnik bir milliyetçilik karşısında tedip ve tenkilden başka bir çözüm üretmek konusunda mütemadiyen güçlük çekmiştir. Bu bağlamda, askeri ve/veya sivil iktidarlar, gerilim ve şiddetin yayıldığı her dönemde kesilen faturanın bir bölümü de mutlaka Kürtlere mal etmişlerdir. Örneğin, DP’nin iktidar olmasının ardından kısmen nefes alan Kürt kimliğiyle siyaset yapmayı tercih edenler, yönetimde işler yolunda gitmediğinde ilk darbeyi yiyenler olarak 49’lar Davasının sanığı olmuşlardır. Keza 27 Mayıs darbesinden sonra askeri yönetim, tutuklu gruplar arasından en son 49’lar davası sanıklarını salıvermişlerdir. Bunun ardından 1971 müdahalesinde ve 1980 darbesinde de aynı süreç Kürtler aleyhine işletilmeye devam etmiştir.

Yukarıda vurgulananlardan Kürtlerin, iktidarların elinde ezilen tek muhalif grup olduğu anlaşılmalıdır. Zira Türkiye’nin kesintiye uğrayan demokratikleşme sürecinde merkezin çizdiği çerçevenin dışında kalan her grup aynı tarifieden muamele görmüştür. Merkezi yönetim tarafından ötelenen İrticacılar, Komünistler, Kürtçüler merkezi yönetim tarafından sahip oldukları kimlikleri için değil, sahip olmadıkları ya da vurgulamadıkları kimlikleri için çemberin dışında kalmışlardır. Bu meyanda, ezilmiş ve mağdur milliyetçilik söylemiyle şiddete yönelen Kürt milliyetçi grupların vurguladıkları

⁴² Kavram Baskın Oran’a ait (Oran, 2003: 876).

üzere, Kürtlerin, iktidarlar tarafından ezilen yegane grup olması/ sistematik olarak ezildiği iddiası gerçekçi bir tutuma tekabül etmemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MUSA ANTER'İN YAŞAMI VE SİYASAL FİKİRLERİ

3.1 MUSA ANTER'İN YAŞAMI

“Siyasi şahsiyetleri, hele yakın tarihe ait olanları, yazmak her zaman meşakkatli bir uğraştır. Nitekim başta kendilerinin sonra da yakın çevrelerinde bulunan insanların bir siyasi ve ideolojik tutumdan ziyade bir hayat hikayesi olarak gördükleri meselelere dokunmak polemik yaratabilmektedir” (Alış, 2010). Söz konusu Musa Anter olduğunda bu iş daha da meşakkatli hale gelmektedir. Çünkü Anter'in etkili yazarlığı, Kürt siyasetinde halen atıf yapılan önemli bir figür olması, hakkında tiyatro oyunlarının yazılması, şarkı ve türkülerin yapılması, adına atfedilen ödüllerin verilmesi, heykelinin dikilmesi⁴³, karanlık güçler tarafından katledilerek hayata veda etmesi gibi sebepler dolayısıyla güncelliğini yitirmeyen bir kişiliktir.

Musa Anter 1941 yılında İstanbul'a gelişinden, cinayete kurban gittiği 1992'ye kadarki dönemde aktif veya pasif biçimde siyasi hayatın içinde olmuştur. Yarım asırlık bu siyasi yaşamda Kürt siyasi hareketinin farklı dönemlerden geçtiğini savunmak mümkündür.⁴⁴ Bununla birlikte tezde, Musa Anter'in bu dönemler içinde nerede konumlandığının tespiti için değil, Anter'in siyasi fikirlerinin bir bütün içinde anlamlandırılması için çalışılacaktır. Bu sebeple, dönemleştirme yapmaktan kaçınarak Anter'in siyasi düşüncelerini şekillendirdiği ön görülen olaylar ve olgular ana

⁴³ Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından Anter anısına yaptırılan heykel, bazı yazarlar tarafından Kürtlerin bellek coğrafyasını (geography of memory) yaratma çabalarından biri olarak değerlendirilir (Jongerden J, 2009: 12-13). “Geography of memory” kavramı için bkz. Alderman D. H. (1996; 2002)

⁴⁴ Bu dönemleştirmelere örnek olarak Ahmet Alış ve Hamit Bozarslan verilebilir. Alış'ın dönemleştirmesi şu şekildedir: 1) 1959-1974; Kürt Etnobölgesel hareketin doğuşu ve kitleleşme süreci 2) 1974-1984: Kürt Etnobölgesel Hareketinde Çatışmalar 3) 1984-1999: Kürt Siyasi Hareketinde Tek Unsur: PKK Dönemi. Bozarslan ise şu şekilde dönemleştirir. 1923-1938 Kemalist Cumhuriyet ve isyanlar dönemi, 1938-1959 yorgunluk yılları, 1938-1971 Kürt milliyetçiliğinden sosyal bir muhalefet olarak Kürt hareketine geçiş, 1971-1984 Kürt hareketinin Fragmentasyon Dönemi, 1984 sonrası Kürt milliyetçiliği.

hatlarıyla vurgulanacaktır. Bu olay ve olgulara geçmeden önce Anter'in yaşamına kısaca değinilecektir.

Musa Anter'in ilk ismi Şeyhmus Elmas'tır. Daha sonra adını Musa, soyadını ise babasının adı olan Anter olarak değiştirir.⁴⁵ Kendini, "bu ülkenin 55 yıllık girdisinin çıktısının yalnızca yeminli şahidi değil sanığı, mahkumu, davacısı" (Anter, 2011a: 5) olarak ifade eden Anter, 1918'de Mardin'in Akarsu köyünde bir mağara-evde dünyaya gelmiştir. Doğduğu yeri nükteli bir biçimde şöyle ifade eder:

"Recaizade Ercüment Ekrem Talu, yaşantısını anlatırken doğum yeri ve baba ocağını şöyle tanıtır: "Marmara bölgesi Türkiye'nin en uygar bölgesidir; İstanbul, Marmara'nın en güzel şehridir; Boğaziçi, İstanbul'un en latif semtidir. Sarıyer, İstanbul'un en şirin kazasıdır; Yeni mahalle Sarıyer'in en üstün mahallesidir ve Dersimlerin köşkü Yeni mahallenin en harika köşküdür. İşte ben burada doğdum." Tabii, o, Recaizade Ekrem oğlu idi. Şimdi bir de bana bakalım: Kürdistan, Türkiye'nin en geri bölgesidir; Mardin, Kürdistan'ın en geri ilidir; Nusaybin, Mardin'in en dertli ilçesidir; Akarsu Nusaybin'in en fakir nahiyesidir; Eski mağara (Zivinge), Akarsu'nun en geri kalmış köyüdür. Ve işte ben, bu köyün, nüfus kütüğüne göre, 2 numaralı mağarasında doğmuşum" (Anter, 2011a: 17).

Köyün önde gelen toprak sahiplerinden bir ailenin çocuğu olarak Anter, ilkokulu ve ortaokulu Mardin'de okuduktan sonra, lise eğitimini burslu olarak Adana'da tamamlar.⁴⁶ Dersim olaylarının olduğu günlerde Anter ilk gözaltı deneyimini tecrübe eder. Dersim isyanının lideri Seyit Rıza'nın karısı Bese isyanın figürlerinden biriydi ve bu yönüyle gazetelerde yer alıyordu. Lisedeki gençler Musa Anter'e şaka yoluyla üstüne gidip onu kızdırmak için Bese'ye hakaret ederler. Anter de bunun üzerine Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'a hakaret eder. Anter'in anlatımına göre bu olayın duyulmasıyla 15 gün gözaltına alınır. O vakitlerde Adana'da olan Atatürk'e konu iletilmiş ve Atatürk affettiğini söylemiştir. Böylece konu kapatılmıştır (Anter, 2011a: 42).

⁴⁵ Babasının adı Anter annesinin adı Fasla'dır. Aile olarak soy ağacını kendisi şöyle ifade eder. Botan aşiretinin, Temikan kolunun, Mihoteze dalının Anter ailesindeniz (http://www.apemusa.com/?page_id=4 erişim tarihi 23.03.13)

⁴⁶ Musa Anter'in babası hasta (felçli) olduğu için ailenin ve köyün idaresi annesindedir. Köyün muhtarı annesi Fasla Hanımdır. Annesi, ilerleyen dönemlerde işleri idare etmesi ve Türkçe öğrenmesi için Musa Anter'i ilkokula gönderir. Medrese eğitimi dışındaki eğitimlerin ayıplandığı bir ortamda Musa Anter ilkokulu bitirir (2011a: 27). Okulun en başarılı öğrencisi olmasına rağmen annesi onu daha fazla okutmak niyetinde değildir. Okul müdürünün annesini ikna etmesiyle, Musa Anter yatılı ve burslu olarak kazandığı Adana Erkek Lisesi'ne gidebilmiştir (2011a: 31-34).

Musa Anter lise yıllarında felsefeye ilgi duymaya başlamıştır. Bu dönemde Türkçe olarak Hatemi Semih, Mustafa Şekip Tunç ve Hasan Ali Yücel; tercüme olarak ise Rousseau, Kant Bergson, Feurbach, Nietzsche ve Schopenhauer okuduğunu ifade etmiştir (2011a: 39). Bunların yanında, Anter lise yıllarında Rus ve Fransız edebiyatının Hugo, Gorki, Puşkin gibi klasiklerini okumuştur.

Felsefeye duyduğu bu ilgi onu üniversiteye taşımıştır. İstanbul Yüksek Muallim Mektebi Felsefe Bölümü'nün imtihanını kazanarak 1941 yılında üniversiteyi okumak için İstanbul'a gelmiştir. Mardin'den sonra Adana'yı gördüğü zamankine benzer bir şekilde İstanbul şehrinin gelişmişliği onda derin bir hayranlık hissi uyandırmıştır.⁴⁷ Bu hissin, Musa Anter'in sonraki dönemlerde işleyeceği, doğunun geri kalmışlığına bağlı olarak kalkınmacı fikirlerinin temelini oluşturduğu söylenebilir.

Musa Anter'in üniversite yaşamında gördüğü manzara hoşuna gitmez. Mardin'den sonra Adana'da Erkek Lisesinde okuyan Anter, İstanbul'da gördüğü kız-erkek ilişkilerinin yakınlığını beğenmemiştir. Bu konuda hatıralarında şunları yazmıştır:

“Vefa'daki Yüksekokula gittim. Ne göreyim! Bir acayip hayat ve lüks ki (...) Kız-erkek talebeler bir arada. Yalnız yatakhanelerimiz ayrı (2011a: 49) Bizden büyük olan ağabey ve ablalarımı, çoktan anlaşıp, okulun bahçe ve gazinosunda sarmaş dolaş geziniyorlar, kumru gibi koklaşıyorlar. Doğal olarak yaşantım gereği ben şaşakalmıştım ve bu şaşkınlığım beni okuldan da, felsefeden de soğuttu” (2011a: 236).

Anter için bu nahoş durum, arkadaşı Faik Bucak'ın da ısrarlarıyla Anter'in Felsefe Bölümü'nü bırakıp Hukuk Fakültesi'ne gitmesine yol açmıştır. Hasılı, 1941 yılında geldiği İstanbul, Anter'in gelecekteki siyasal fikirlerinin oluşmasında önemli bir rol oynamış gözükmektedir. Bu önemli role, bir örnek ise, büyük bir şehrin verdiği yalnızlık hissine bağlı olarak kendine yakın hissettiği memleketli/hemşerilerle yani Anter'in Doğulu, Kürtlerle yoğun ilişkiler içine girmesine vesile olmasıdır. Öyle ki Anter yolunu şaşırıp adres sorduğunda, zora düştüğünde, haksızlığa uğradığında ekseriyetle bir Kürtten yardım görmüştür. Hülasa Anter'in Kürtlerin/Doğuluların dayanışmasını büyük bir ailenin fertlerinin yardımlaşması olarak değerlendirdiği

⁴⁷ Anter Adana'yı gördüğündeki şaşkınlığını şu şekilde ifade etmektedir: “Adana tren istasyonunda inince şaşkına dönmüştüm. O zamana kadar gördüğüm tek şehir olan Mardin, büyükçe bir köy sayılırdı. Adana ise çok farklıydı. Kocaman binalar, palmiyeler, kaktüs ve okaliptüs ağaçları başımı döndürmüştü. Beni en çok şaşırtan şey elektrik lambalarıydı. Ne olduklarını bir türlü anlayamamıştım (...) Kendimi rüya aleminde hissediyordum” (2011a: 36).

söylenbilir ve böylece Anter'in tanıdık/akraba ilişkileri üzerinde temellenen yaşantısı, siyasal ilişkilere girdiğinde de kendini yenileyerek tekrar edecektir. Özellikle geç dönem Anter yazılarında mütemadiyen işlenen/ karşılaştığımız sivil olmayan, kan bağına dayalı milliyetçi bakış açısının, Anter'in soydaşlık esasına dayalı siyaset anlayışını canlı tuttuğu iddia edilebilir.

Bu dönemde birkaç Kürt asıllı öğrencinin bir araya gelerek kurdukları “Kürtleri Kurtarma Cemiyeti”⁴⁸ yukarıda sözünü ettiğimiz iddiayı destekleyecek niteliktedir. Cemiyetin amacı öz itibarıyla, büyük şehirlere okumaya gelen Kürt gençlerinin, kendi kültürüne yabancılaşmasını engellemek amacıyla öğrencilere yardımcı olmaktır. Anter derneğin kurulmasını şu sözlerle açıklamaktadır.

“Muhtelif kesimlerden arkadaşlarımız geliyordu. Bunların içinde öyle beyni yıkanmışlar vardı ki, hakikaten Türk kökenli olduklarına inanmışlardı. Bu fikrinsel ayrılık yurttan (Dicle Talebe Yurdu) nahoş hava yaratıyordu. Bu hava ile mücadele için beş kişi bir araya geldik (...) Ödevimiz memleketten gelen arkadaşlarımıza yardımcı olmak ve bu arada benliklerini kendilerine iade etmektir” (2011a: 56).

Cemiyetin kurulmasını gerekli kılan Kürt öğrenciler, Dicle Talebe Yurdu'nda kalan gençlerdir. Mustafa Remzi Bucak önderliğinde kurulan yurt, özel olarak Anter için, genel olarak Kürt siyasi hareketi için bir kilometre taşı teşkil eder. Nitekim yurttan kalan bazı öğrenciler ileriki yıllarda siyaset sahnesinde de var olacaklardır.⁴⁹ Kürt siyasetini yönlendirecek bu kişilerin ilk tanışıklıkları ve fikir paylaşımları bu yurttan gerçekleşmiştir. Gerçi siyaseten duruşları zaman içinde farklılaşmıştır ve fakat Kürt kimliğini ön planda tutan siyaset anlayışları baki kamıştır. Bu dönemde, Dicle Talebe Yurdu, düzenlediği *Dicle Geceleri* ile adından söz ettirmektedir. Musa Anter Dicle Gecelerini nevrüz yerine ikame ettiklerini söyler (2011a: 51) ve bu gecelerde ünlü konuklar ağırlanmıştır. Bunların arasında bazıları şunlardır: Alman Büyükelçisi Von Pappen, Celal Bayar, Mükerrerem Sarol, Adnan Menderes, Cihad Baban. Dicle Gecelerinin organizasyonundan sorumlu olan Anter'in, söz konusu kişilerle genç yaşlarında tanışması, siyasi yaşamı tanıması bakımından, politik karakterini de etkilemiş

⁴⁸ Yusuf Azizoğlu, Ziya Şerefhanoglu, Remzi Bucak, Faik Bucak ve Musa Anter; Azizoğlu'nun evinde bir araya gelerek Kürtleri kurtarmaya yemin etmişlerdir (2011a: 56-57).

⁴⁹ Bu öğrencilerden bazıları şunlardır: Tarık Ziya Ekinci, Türkiye İşçi Partisi'nin genel sekreteri; Yusuf Azizoğlu Demokrat Parti milletvekili ve Faik Bucak, Türkiye Kürdistan Demokrat Parti kurucusu (Watts, 2007: 8).

gözükmektedir. Şöyle ki Demokrat Partinin kuruluş aşamasında Kürtlerle dirsek temasında bulunan, ilişkilerini asgari müşterek de tutan Demokrat Parti yönetiminin iktidar olduktan sonra Kürt sorunu üzerinde tek parti dönemi CHP'sine benzer bir tutumu benimsemesi, Anter'i iktidarın güvenilmez bir otorite olduğuna ikna etmiş olduğu söylenebilir.

Anter'in genç yaşlarından itibaren büyük şehirlerde bulunması ve pozitivist etki altında bir eğitimden geçmiş olması Anter'de din dışı bir tutumun oluşmasının temellerini atmıştır. Anter'in sözleriyle, “Comte’un 3 hal kanununda olduğu gibi, pozitif devresi yakasından yapışmış, teolojik devre ise yanından geçip gitmiştir” (2011a: 39). Keza yazılarında birçok defa dindar bir kişi olmadığını belirtmiştir. Böylece Anter'in teoloji dışında oluşturduğu hayat görüşünün güçlü bir pozitivism vurgusundan beslendiği iddia edilebilir. Ne var ki, elde ettiğimiz bu yargı, Anter'i “ateist” olarak tanımlamaya yetmez. Zira Anter dinler arasında bir üstünlük arayışına gitmediğini söylese de, milli olanı (Zerdüştlük)⁵⁰ kayırdığı söylenmelidir. Öyle ki ahrette üç büyük dinin peygamberleri Kürtlere şefkat göstermezse, Zerdüş bu şefkati gösterecektir (2011a: 167). İslam'da ve Hristiyanlık'ta millet vurgusu değil, kulluk ve ümmet vurgusunun öne çıktığını göz önünde bulunduracak olursak, Anter'in bu yorumunda Kürt milliyetçiliği vurgusunun öne çıktığını söylemek mümkündür.

Anter'in şehirli bir aydın olmasını örneklendirecek bir diğer unsur ise Anter'in ticari faaliyetleridir. Ekonomik durumu, bir öğrenciden daha fazlası olmasının yollarını açmıştır. Öğrencilik yıllarında başladığı ticaret hayatı daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Genç yaşında kantin işletmeciliği ile başladığı ticari işleri, otel yöneticiliği, Dicle Talebe Yurdu yöneticiliği ile sürmüştür. Keza askerliği esnasında öğrendiği işe yönetimi önemlidir. Organizasyonel kabiliyetini bu şekilde geliştirerek ticarete de kullanmıştır. “1940'larda iyi para kazanıyordum” (2011a: 51) demektedir. Bu ekonomik faaliyetleri arasında, Kürt siyasetini yönlendiren zevatın öğrencilik yıllarında bir araya

⁵⁰ MÖ 660-583 yılları arasında yaşamış olduğu bilinen Zerdüş Peygamber tarafından kurulan Zerdüştlük, uzun savaşlar sonucunda zamanla yaygınlaşmış ve Sasâni Hükümdarlığı (M.S. 211-640) zamanında devlet dini olarak kabul edilmişti. Zerdüş dininin bir diğer adı ya da formu olan Mazdeizm, Mazda ya da Ahura Mazda kökenlidir. Tanrı Zeus'un karşılığı olan Ahura Mazda, Zerdüştilerin tüm gök, güneş, ay, ateş, su, tanrılarını adlandırmak için kullandıkları genel bir addı (Medyalı, 1991: 15).

geldikleri Dicle Talebe Yurdu yöneticiliği önemli bir yer tutmaktadır. Ardından bir müteahhit ile anlaşarak kendi yurdu Fırat talebe yurdunu açar (2011a: 108). Bunlardan farklı olarak Dicle memur ve işçi lokantaları, turistik palas otel yöneticiliği ve bir süre ilaç mümessilliği faaliyetlerini yürütmüştür.

Musa Anter aktif bir siyaset hayatını tercih etmemiştir. Ülke çapında tanınırlığını sağlayan unsur ise yazarlığıdır. 1941’de Asım Us’un gazetesi *Vakit*’te bir süre muhabirlik yapar (2011a: 44). Bunun ardından gazetecilik ve yazarlık deneyimini ilk olarak 1948 yılında Hüseyin Dikici, Talat Saygın ve Veli Dolu’yla (Kasımoğlu) beraber çıkardığı *Dicle Kaynağı*’nda yaşar. Bu gazetenin ve çıkış amacının Kürt siyasi hareketi yararına olduğunu şu şekilde ifade etmektedir.

“Her ne kadar 1941 yılında birkaç arkadaşım ile birlikte, çaresizlik ve uygar ülkelerde hayvanlara bile yapılmayıp, Kürtlere karşı yapılan zalim ve insanlık dışı uygulamalara karşı duyduğumuz şiddetle tahrik ve tahribatın etkisi ile kurmuştuğumuz [*Kürtleri Kurtarma Cemiyetinden söz ediyor*] ama bu komitanın hedefi, ne Türklerin ve ne de onların zulümdaşları Arap ve acemlerin halklarına bir düşmanlık değildi. Gayemiz öncelikle Türk resmi otoritesine insanlığı öğretmekti. İşte, Dicle Kaynağı bu gaye ile çıktı. Dicle Yurdu’nda Diyarbakırlı Hüseyin Dikici, Talat Saygın ve Bitlisli Veli Dolu ile görüşüp gazeteyi çıkarmaya karar verdik. Bu arkadaşlar iyi niyetli, demokrat ve üstelik Kürt oldukları için Kürtlere karşı yapılan zulümlere karşı büyük bir hınçla doluydular. Ancak üçü de yoksul ve talebeydiler. Benim param vardı. Bütün imkanlarımı ortaya koyarak, güven duygularıyla bu arkadaşlarla işe koyulduk. Bu teşebbüsümüz Cumhuriyet devrinde Kürt halkının sorunlarını dile getiren, ilk olaydır. İsmet Paşa’nın 11 Temmuzda irat ettiği nutkunun birinci yıldönümünde gazeteyi çıkarttık. “Niçin çıkıyoruz?” diye – övünmek gibi olmasın ama- doğunun tüm sorunlarını dile getiren bir baş yazı kaleme aldım. Doğu yani Şark deyince bugünkü doğu ve güneydoğuyu içeriyordu (...) işte bizler, o doğu ve güneydoğunun çocuklarıydık. Kendi çapımızda her şeyi anlıyor, namuslu, imkanlar dahilinde ve açık bir şekilde gazetemizi çıkartmak istiyorduk (...) *Dicle Kaynağı*; Zilan soykırımı, Şeyh Said, Ağrı, Sason, Dersim, Karaköprü, ve otuz üçler olayını ilk defa yüzeye çıkardı. Ayrıca Kürtlere karşı yapılan sayısız sürgün, ve diğer ufak boyutlarda kalmış soykırımları gün ışığına çıkarttık” (2011a: 118).

Dicle Kaynağı 1951’e kadar yayınlanır ve Anter, gazetenin ödevini tamamladığını düşünerek faaliyetine son verir (2011a: 126). Onun yerine Kemal Sülker’le beraber aylık *Şark Mecmuası*’nı çıkartır. Fakat bu dergi ancak iki sayı çıkartılabilir. Zira dergiyi kapatarak memleketine dönmeye karar veren Anter bu kararı almasını şu sözlerle açıklamaktadır:

“*Şark Mecmuası*’nda, eski CHP dönemindeki zulümlere atf yaparak daha ziyade İnsan Hakları beyannamesini işliyor, Kürtlerin insan hakları Beyannamesi’nden

yararlanmaları için yazıyorduk (...) Artık Doğu'ya gidersem, daha yararlı olurum düşüncesiyle, sahibi olduğum ve matbaamda çıkan bu dergiyi de kapatıp, matbaayı da satarak köyüme yerleştim (...) çok yorulmuştum, bir müddet köyümde doğa ile yaşamak istedim” (2011a: 126).

Dinlenmek üzere köyüne giden Anter'in bu yaşamı, Diyarbakır'da açılacak Turistik Palas'ın yöneticiliği teklif edilince sona erer. Anter, Diyarbakır'da politik bir merkeze dönüştüğünü söylediği (2011a: 128) otelde dönemin siyasetçilerini ağırlar ve bilhassa Kürtler arasındaki siyasi tartışmalardan bu sayede haberdar olur.⁵¹ 1954 seçimlerinde oylarını arttırarak tek başına iktidarını sürdüren DP, ülke yönetimindeki hakimiyetini pekiştirmiştir. Musa Anter ve politik çevresi de DP'yi doğrudan ve/veya dolaylı olarak desteklemişlerdir. Böylece bu politik tartışmaların, Anter'in siyasete olan ilgisini yükselterek yeni bir gazete çıkartmasına zemin hazırladığı düşünülebilir. Bu minvalde 1954 yılında Diyarbakır'da *Şark Postası* yayımlanmaya başlar. İki sayfa çıkan gazetenin bir buçuk sene süren yayın hayatında, “Geciken Posta” köşesinde yazılarını yazan Anter, dönemi anlatırken “DP'yi tuttuğumuz için ne desek serbesttik. CHP'nin yirmi yedi senelik yaptığı zulümleri meydana çıkarttık” der (2011a: 131).

Anter askerliğini tamamladıktan sonra İstanbul'da bir müddet ticari faaliyetler yürütür. Bunun ardından ülke gündeminin hareketlendiği günlerde Diyarbakır'da yeni bir gazete çıkartmak için kolları sıvar. Bu süreci Anter şöyle özetlemektedir.

“1958'e vardık. Irak'ta ihtilal olmuş, Barzani Irak'a dönmüştü. Orada Kürtler için güzel günler bekleniyordu. Irak Devleti Kürt bayrağını kabul etmiş, Irak halkının Kürtlerden ve Araplardan oluştuğu Anayasasında belirtilmişti. Tüm kültür faaliyetleri serbestti. Kürtçe gazeteler çıkıyor, okullarda Kürtçe eğitim yapılıyordu. Tabii bu durum Türkiye Kürdistanı'nı da etkisi altına alıyordu. İşte bu ara, yine Diyarbakır'a gidip bir gazete çıkartmaya karar verdim” (2011a: 135).

Anter, Canip Yıldırım ile birlikte çıkarttığı *İleri Yurt* gazetesinde, içinde Kürtçe cümleler geçen yazılar kaleme alıyordu ve Doğu'nun geri kalmışlığını hicivli bir dille “Ama ne ileri yurt” köşesinden vurguluyordu. Anter'in bu yazıları mütemediyen dava konusu oluyor ve onlarca avukat Anter'i savunmak için Doğu'nun çeşitli yerlerinden Diyarbakır'a geliyordu (2011a: 137). Haliyle Anter yazıları Doğu gündeminin bir parçası haline geliyordu. Ne var ki 31 Ağustos 1959'da Kürtçe yayımlanan Kımlı şiiri

⁵¹ 1954 seçimleri öncesinde, Diyarbakır'da DP'nin siyasi faaliyetlerinin tartışıldığı mekan Anter'in yöneticiliğini yaptığı oteldir. Örneğin, DP'nin önde gelen yöneticilerinden Samet Ağaoğlu, Celal Bayar, DP vekil adayları Yusuf Azizoğlu, Nuri Onur, Esat Cemiloğlu, Mustafa Ekinci Otel'in misafirlerindendir (2011a: 127-128).

işin rengini değiştirmiştir. Musa Anter ve *Kımıl* şiiri ulusal bir gündem haline dönüşmüştür. Anter bu dönemi aşağıdaki sözlerle ifade etmektedir.

“Artık Diyarbakır’da her günkü yazım bir dava konusu oluyor. Ve davalar tüm Kürdistan, İstanbul ve Ankara’ya yayılıyordu. Düşündüm ki nasıl olsa hergün mahkemedeyim. Bari deşsin dedim. Uzun ama şiir kıymeti olmayan Kürtçe kımıl şiirini yazdım. Türkçe izahını yaptım. En sonunda da şiirin kahramanı olan üzgün kıza dedim ki, “üzülme bacım, seni kımıl (süne) ve sömürenlerin ızdırabından kurtaracak kardeşlerin yetişiyor artık.” Bu şiir kısa bir zamanda aşağı yukarı tüm Kürt gençlerince ezberlendi. Türkiye basını ayağa kalktı. İstanbul Ankara İzmir hatta Ödemiş’te çıkan ödemiş gazetesinde bile hakkımızda yazı yazıldı. Tek tük yazarlar, “olur” diyorlardı. “Ne olmuş yani Kürtçe bir şiir yazıldı diye” ama çoğunluğu ateş püsküyorlardı. Hele Falih Rıfkı Atay *Ulus*’ta kafamın koparılmasını teklif ediyordu. İstanbul, Ankara üniversitelerindeki Kürt talebeler coşkuya kapıldılar. İstanbul, Ankara ve tüm Kürt şehirlerinden yüzlerce tebrik ve dayanışma telgrafları aldım. Gazete tam bir olay organı olmuştu. Bu davadan da beraat ettim” (2011a: 138).

Anter’in 1959 yılında Diyarbakır’da yayınlanan *İleri Yurt* gazetesinde yazdığı Kımıl isimli şiiri Kürtçe olarak yayımlaması ülke çapında yankı uyandırmıştır. Kürtlerin geleceklerini kurtaracak gençlerin yetiştiğini müjdeleyen bu şiir sonrası ülke yönetiminin de müdahil olduğu bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Anter *Kımıl* şiirine açılan davadan beraat etse de, 1959 yılında yapılan tutuklamalar sonucunda, kayda “49’lar Olayı” olarak geçen davanın sanığı olmuştur. Hülasa, “49’lar Olayı” ülke kamuoyunda nazara alınması itibariyle Anter’in yaşamında da bir kırılmaya tekabül etmektedir.

Bu dönemde iktidarda yolunda gitmeyen işlerin yanı sıra iktidarı kaybetme endişesi taşıyan yönetim uygulamaları nedeniyle 1957 seçimleri sonrasında iktidar-muhalefet ilişkileri çerçevesinde politika zemini gittikçe gerilmişti.⁵² Bilhassa 1959 ve 1960 yıllarında gerçekleşen Uşak Olayı (30 Nisan 1959), Topkapı olayları (4 Mayıs 1959), Geyikli Olayı (11 Eylül 1959), Yeşilhisar Olayı (3 Nisan 1960), Tahkikat Komisyonun Kuruluşu (18 Nisan 1960), Ankara ve İstanbul’da meydana gelen öğrenci olayları (19

⁵² 1957 genel seçimlerinde “Usulsüzlük iddiaları siyasal atmosferi daha da gergin hale getirmekteydi. Gaziantep, Mersin, Giresun, Çanakkale, Samsun, Bayındır, İzmit, Adana, Devrek ve İstanbul’da halk ile idareciler arasında seçim sürecinde yaşanan sürtüşmeler patlama noktasına gelmişti. Mersin’de CHP’li bir vatandaş öldürülmüş, zanlılar tutuklanmış fakat katilin Mersin DP milletvekili Hüseyin Fırat olduğuna ilişkin söylentiler yayılmıştı. Özellikle Gaziantep olayları ülke çapında yankı bulmuş, iktidar-muhalefet ilişkilerini yakından etkilemiştir. Gaziantep olayları daha sonra yaşanacak olan Tokat/Zile, Uşak, Kayseri ve Topkapı olaylarının habercisi gibidir” (Demirel, 2011: 251).

ve 28 Nisan 1960) toplumu politize etmekle beraber, toplumun önde gelen kurumları ve aydınları derin bir firkalaşma ve ayrışma ile cepheleşmişlerdir. Bu gerilimli siyaset zemini 27 Mayıs Darbesi ile sonuçlanacaktır.⁵³

Bu dönemin Kürtler üzerindeki etkisinin ülkedeki genel gerilimle aynı paralelde olması kuşku götürmez bir gerçektir. Nitekim Musa Anter ve Canip Yıldırım tarafından Diyarbakır'da çıkarılan *İleri Yurt* gazetesi üzerinden patlak veren hadiseler, Kürt siyaseti açısından önemli kırılmalara işaret edecekti.

Bu kırılmaya zemin hazırlayan bir diğer mevzu ise Kuzey Irak'taki kaotik ortamda kök salmaya başlayan Kürt milliyetçilik hareketleridir. Irak'ta Kral Faysal'a karşı 1958 darbesiyle iktidarı ele geçiren Abdülkerim Kasım, Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin yayılmasının fitilini ateşlemiş oldu.⁵⁴ Bu süreçte Sovyetlerden geri çağrılan Barzani kuvvetleri, mevcut yönetime darbe yapmak isteyen General Şevaf güçlerini yenilgiye uğratarak Kerkük'ü savunmuşlardır (Jwaideh, 2009: 556). Türkiye'de yaşayan Kürtler için, Kuzey Irak'ta yaşanan olaylar, en az Kuzey Irak Kürtleri üzerindeki kadar etkili olduğu söylenebilir. Diyarbakır'da çıkan *İleri Yurt* gazetesi bu süreç üzerine yazılar yazıyor, Kuzey Irak'taki olayları Türkiye'deki Kürtleri de kapsayacak biçimde Kürt ortak bilincinin bir teması olarak resmediyordu. Buna ek olarak, CHP milletvekili Asım Eren'in Kerkük'te yaşanan olaylar sırasında Türkmenlerin ölümüne istinaden, başbakana verdiği soru önergesinde Kürtlere karşı “Mukabel-i bilmisil⁵⁵ düşünüyor musunuz?”, ifadesi, üniversitede okuyan Kürt öğrencilerin Asım Eren'i kınayan bir bildiri yayımlaması sonucunu doğurmuştur. Yukarıda çizilen çerçeve içinde, Musa Anter'in 31 Ağustos 1959'da basılan *Kıvım* isimli şiiri ülke çapında gündem olmuştu. Neredeyse her sayısı dava konusu olan *İleri Yurt* gazetesi yerel gündemken “Kıvım” ülke çapında tepki toplamıştı. Çünkü yazıya konu olan şiir hem tamamen Kürtçe

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Eroğlu, C. (2003: 231-253).

⁵⁴ General Kasım iktidar mücadelesi verdiği Baasçı Arap milliyetçilerine karşı Kürtleri kazanmak amacıyla uzlaşmacı bir Kürt politikası takip etmiştir. Jwaideh bu konuya şu sözlerle açıklık getirmektedir: “Irak'taki yeni yönetim Kürtlerle uzlaşmaya meyilliydi, ancak belirli bir Kürt politikası da geliştirememişti. Eski rejimi devirmek için zaman zaman bir araya gelmiş olan heterojen unsurların uzlaşmaz fikirlere sahip olduğu düşünülürse, belirli bir Kürt politikasının olmayışı o kadar da garip gelmemektedir” (2009: 551).

⁵⁵ Günümüz Türkçesinde “aynı şekilde karşılık vermek” olarak ifade edilebilir.

basılmıştı hem de sonunda yazının kahramanı kıza “yeni dönemde umut vadeden Kürtlerin yetiştiği” muştulanıyordu.⁵⁶ Bu yazı üzerine Cumhurbaşkanı Celal Bayar Diyarbakır valisini arayarak azarlıyor ve gerekenin yapılmasını istiyordu.

Bu olay 1950’lerin sonunda Kürt milliyetçiliği açısından görüldüğünden fazla etkileri olacak bir durum olarak tarihe geçecekti. Öyle ki Kürtlerin yeni bir isyan dalgası başlatmak yahut kitlesel tepki ortaya koyma ihtimali, ülkeyi yönetenler açısından idare zafiyeti olarak algılanacak ve sert tedbirlerin alınmasına yol açacaktı.

3.1.1 49’lar Davası

1937-1938 Dersim olaylarından bu yana siyasal olarak ön planda olmayan Kürtler 1958-1960 arasında yaşanan kırılmalarla sınırlı olarak siyaset sahnesinin konusu olmuştur. Bu dönemde iktidarda bulunan Demokrat Parti söz konusu gelişmelerden endişeliydi. Zira Kürt meselesinin yükselmesi, iktidarın muhalefet karşısında elini zayıflatıp güç duruma düşürebilirdi. Nihayetinde Dersim ayaklanmasının bastırılması döneminde Başbakan olan Celal Bayar’ın Kürt sorununun ülkenin ana gündemi haline gelmesinin isyan ve bastırma pratiği ile sonuçlanması konusunda tecrübeleri dikkate değerdir. Kürt meselesinin geriletilmesi amacıyla iktidarın elindeki plan ise tarihe 49’lar olarak geçecek zevatın tutuklanmasına dairdi.

İkisi de 49’lar davasında yargılanan Musa Anter ve Yavuz Çamlıbel anılarında, Yön dergisinde yayınlanan Milli Emniyet planını aynı paralelde yansıtmaktadırlar. Buna göre Anter, Milli Emniyet’in raporunun 1000 kişinin idamını öngördüğünü iddia etmektedir (2011a: 143). Yavuz Çamlıbel ise raporun görüşüldüğü toplantıda Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay lehte görüşlerini beyan ederken, Devlet Bakanı Tevfik İleri ve Dışişleri Bakanı, 6-7 Eylül’deki gibi olayların dış kamuoyundaki tepkilerine benzer tepkiler yaratacağından çekinerek aleyhte görüşlerini belirttiğini söylemektedir. Buna göre, Başbakan Adnan Menderes son sözü söyleyerek 50 kişinin tutuklanması görüşü ile söz konusu raporu karara

⁵⁶ “Üzülme bacım seni kımıl ve sömürenlerin ızdırabından kurtaracak kardeşlerin yetişiyor artık” (Anter, 2011a: 138).

bağladığını iddia etmektedir (Çamlıbel, 2007: 22-23).⁵⁷ Bu bağlamda 50 kişinin tutuklamaları iç ve dış basından gizli tutulmak kaydıyla yapılmıştır. Şüphe yok ki içlerinde milletvekillerinin de olduğu bu grubun tutuklanmasının gizli tutulması pek mümkün gözükmemektedir.⁵⁸

49'lar olarak anılacak grup esasen 50 kişiden oluşmaktaydı. Bu kişilerden 40 tanesi tutuklu yargılanmak üzere İstanbul Harbiye'ye daha sonra da Ankara Soğukkuyu cezaevlerinde tutulmuştur. 10 Tanesi ise tutuksuz yargılanmıştır. Tutuklu yargılanan Emin Batu ise hapisshane de mide kanaması sonucunda vefat etmiştir. 17 Aralık 1959'da yapılan tutuklamalar yaklaşık on üç aylık tutukluluk döneminin ardından 4 Ocak 1961'de yargılanmaya başlandı. Savcı mütalaasında, sanıkları üç grupta incelemiştir. İlk grupta bulunan Nurettin Yılmaz, Esat Cemiloğlu, Ferit Bilen, Mustafa Direkçigil, Fevzi Avşar, Hasan Ulus, Nazmi Balkaş, H. Oğuz Üçok, M. Nazım Çiğdem, Fevzi Kartal, Mehmet Aydemir, Emin Kotan, Ökkeş Karadağ, Muhsin Şavata ve Fethullah Kakioğlu için mahkûmiyetlerini gerektirecek kâfi delil bulunmadığından, 'takdiri mahkemeye ait olmak' üzere beraatları talep edildi. İkinci grupta bulunan Turgut Akın, Sıtkı Elbistan, Şerafettin Elçi, Mustafa Ramanlı, Mehmet Özer, Feyzullah Demirtaş, Cezmi Balkaş, Halis Yokuş, İsmet Balkaş ve Sait Bingöl için yine 'delil yetersizliğinden' beraatları istendi. Üçüncü grupta bulunan Şevket Turan, Naci Kutlay, Ali Karahan, Koço Elbistan, Yavuz Çamlıbel, Mehmet Ali Dinler, Yusuf Kaçar, Ziya Şerefhanoglu, Medet Serhat, Hasan Akkuş, Örfi Akkoyunlu, Selim Kılıçoğlu, Şahabettin Septioğlu, Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Yaşar Kaya, Faik Savaş, Haydar Aksu, Ziya Acar, Fadıl Budak, Halil

⁵⁷ Tutuklanan kişiler: Nurettin Yılmaz, Esat Cemiloğlu, Ferit Bilen, Dr. Mustafa Direkçigil, Fevzi Avşar, Hasan Ulus, Nazmi Balkaş, Hüseyin Oğuz Üçok, M. Nazım Çiğdem, Fevzi Kartal, Mehmet Aydemir, Emin Kotan, Ökkeş Karadağ, Muhsin Şavata, Fethullah Kakioğlu, Turgut Akın, Sıtkı Elbistan, Şerafettin Elçi, Mustafa Ramanlı, Mehmet Özer, Feyzullah Demirtaş, Cezmi Balkaş, Halis Yokuş, İsmet Balkaş, Sait Bingöl, Şevket Turan, Naci Kutlay, Ali Karahan, Koça Elbistan, Yavuz Çamlıbel, Mehmet Ali Dinler, Yusuf Kaçar, Ziya Şerefhanoglu, Medet Serhat, Hasan Akkuş, Örfi Akkoyunlu, Selim Kılıçoğlu, Şehabettin Septioğlu, Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Yaşar Kaya, Faik Savaş, Haydar Aksu, Ziya Acar, Fadıl Budak, Halil Demirel, Necati Siyahkan, A. Efem Dolak, Musa Anter, Canip Yıldırım, Mehmet Bilgin (Çamlıbel, 2007: 85-86).

⁵⁸ Musa Anter'in İnönü'ye yazdığı mektup ve İnönü'nün basına verdiği demeç ile tüm kamuoyu konuya vakıf olmuşlardır. Demeçte şöyle denmektedir: " Hükümetin orta zamanvari usullerle Doğulu vatandaşları ölüm hücrelerinde tutması demokrasi ve insanlık prensiplerine aykırıdır ve suçtur. Bu suçu işleyenler bilsinler ki, ben tüm Doğulu vatandaşlar kendimizi onların yanında hissediyoruz. Onların hesabı sorulacaktır" (aktaran Anter, 2011a: 153).

Demirel, Necati Siyahkan, A. Efem Dolak, Musa Anter, Canip Yıldırım ve Mehmet Bilgin'in ise TCK'ın 'Devlet topraklarının tamamını veya bir kısmını yabancı devletin hâkimiyeti altına koymaya veya devletin birliğini bozmaya veya devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını devlet idaresinden ayırmaya matuf bir fiil işleyen kimse ölüm cezası ile cezalandırılır" diyen 125. maddeye göre yargılanması isteniyordu (Çamlıbel, 2007: 85-86). İlk kerte, 30 Nisan 1964'de açıklanan mahkeme kararına göre tüm sanıklar suçlamalardan beraat ettiler. Ancak savcının temyiz ettiği kararı bozan Askerî Yargıtay 30 kişinin tekrar yargılanmasına hükmetti. Nihayetinde TCK 141 ve 142'de yer alan "ırk mülhazası ile milli duyguları zayıflatmaya matuf cemiyet kurmak" suçundan 15 kişi 16 ay hapis, 5 ay 10 gün sürgün cezası aldılar.⁵⁹ Askerî Yargıtay bu kararı da bozunca dava Askerî Yargıtay Daireler Kurulu'na gitti ancak karar kesinleşmeden dava zaman aşımına uğradı.⁶⁰ Tutuklandıklarında milletvekili olan Ziya Şerefhanoglu ve Ali Karahan ise dokunulmazlıkları olduğu için davaları ertelenmiştir.

27 Mayıs sonrasında iktidarı ele alan askeri yönetim, kıvılcımlanan Doğu Meselesi hakkında nasıl bir çözüm üretileceği konusunda, 1925 Şeyh Sait isyanı sonrasında merkezi otorite tarafından oluşturulan resmi görüşten farklı bir çizgide değildi. Zira Cemal Gürsel'in sözleri yukarıdaki önermeyi destekleyici niteliktedir. Buna göre Gürsel "Dağlı Türkler rahat durmazlarsa öyle bir kan banyosu..." gibi gözdağı vermenin yanı sıra, Diyarbakır'a gittiğinde dinlemeye gelen Kürtlere bir kara mizah örneği de verir: "Size Kürt diyenin yüzüne tükürünüz!" (Oran, 2003: 876). Mamafih askeri yönetimin Kürtlere karşı tutumunu belirleyen ana unsur Demokrat Partili Kürtlere karşı yönelmiş olmasıdır. Zira "1 Haziran 1960'ta 485 Kürt ağa gözaltına alınır ve Sivas'ta bir kampa yollanır. 19 Ekim'de 55 Ağa sürgünü yapılır" (Oran, 2003: 876). Tutuklanan 55 Kürt Beyi'nin 54'ünün DP üyesi olması (Kirişçi ve Winrow, 2009: 128) askeri yönetimin hedef kitlesinin de ipuçlarını vermektedir. Keza bu dönemde yeni bir uygulama daha gündeme gelir ve Kürtçe olan köy isimleri Türkçe olarak değiştirilir.

⁵⁹ Yavuz Çamlıbel, Şevket Turan, Medet Serhat, Hasan Akkuş, Örfi Akkoyunlu, Selim Kılıçoğlu, Şehabettin Septioğlu, Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Yaşar Kaya, Faik Savaş, Fadıl Budak, A. Efem Dolak, Canip Yıldırım ve Musa Anter (Çamlıbel, 2007: 86).

⁶⁰ Ayşe Hür "Kimil olayından 49'lar davasına" *Taraf* 13 Temmuz 2007.

Ne var ki darbe öncesinde tutuklanan 49'lar, doğrudan Demokrat Partili olarak yaftalanabilecek homojenik bir yapı içermiyordu. “İçlerinde 3-4 farklı jenerasyon vardır. Yalnızca komünist oldukları iddiası yersizdir. İçlerinde Ziya Şerefhanoglu, Yusuf Azizoğlu gibi sağ cemahta siyaset yapanlar da vardır. Onları bir arada tutan yegane unsur Kürtlükleridir” (Bozarlan, 2012: 2-3). 49'ları doğrudan komünist ve dönemin yaygın ismiyle Kürtçü olarak kategorileştirmenin zorluğu, bu zevat hakkında karar almayı da güçleştirmiştir. Keza davalar sonunda önemli bir kısmı beraat alan sanıkların hakkında dişe dokunur neredeyse hiçbir mesnetli iddia yoktur. Zaten tutuklananların birçoğu büyük şehirlerde okuyan Kürt öğrencilerdir. Böyle olsa da, darbe öncesi dönemde, geneli itibariyle DP ile geçimsiz oldukları söylenebilecek 49'lar, darbe sonrası affa uğrayacak DP karşıtı kitleden sonuncu grup olmuştur.

1940'ların başında büyük şehirlere okumaya gelip, tanışan, kaynaşan ve Kürt ortak bilinci çerçevesinde siyasal bir tavrı benimseyen, modern Kürt siyasi hareketinin kurucuları olarak tasavvur edilebilecek kişilerin, ilk önce İstanbul sonra da Ankara hapisanelerinde başlayan siyasal tartışmaları Kürt siyasetinde de önemli bir mihenk taşına denk düşmektedir. 49'lar arasında baş gösteren farklı siyasal tutumlar, Anter'in anlatımlarına göre komünist Kürtler ve muhafazakar Kürtler arasında cereyan etmiştir. Anter bu ayrışma sürecini şöyle açıklar:

“Harbiye’de aramızda zamanla ve kökeni daha eskilere dayanan ikilik çıktı. Tabii bu ikilik milli değil, politik-ideolojikti. Bir bölümümüz solcu, bir bölümümüz sağcıydık. Sağcıların başında Ziya Şerefhanoglu vardı ve sayıca solculara göre azdılar (...) Ziya Şerefhanoglu çocuklara, “zaten Kürtçü diye tutuklandık; eğer komünistlik de bize takılırsa, mutlaka bizi idam ederler” diyordu” ve böylece pırl pırl birkaç arkadaşımızın aklını çelmişti. Öyle ki komünizmden kopmuş, ayrı yemek yiyorlardı” (2011a: 157).

Anter'in bu sözlerini şu şekilde yorumlamak mümkündür: Anter'e göre bu ayrılık amaçtan bir sapma anlamına gelmemektedir. Yani Kürt kimliğiyle, Kürtlerin hakları için verilen mücadele amaç olarak aynı kalmaktadır ve fakat amaca giden yolda fikri bir ayrılık söz konusudur.⁶¹

⁶¹ İsmail Beşikçi, Musa Anter'in *Hatıralarım* kitabına yönelttiği eleştirisinde Anter'in sağcı Kürtleri (Ziya Şerefhanoglu ve Said Elçi) eleştirmesine katılmadığını ifade etmektedir. Zira Beşikçi, o günün koşulları altında Mevlid'i ve Kuran'ı Kürtçe okumanın bile devrimcilik sayılması gerektiğini söylemektedir (Beşikçi, 1991: 45).

3.1.2 Darbe Sonrası Dönem

27 Mayıs Darbesi sonrasında, görece daha aktif bir siyasal alana müsaade eden yeni anayasa ve onun yaratmış olduğu atmosfer, 1960'lı yılların hem özel olarak Anter'in siyasal fikirlerinin gelişmesi/değişmesine hem de genel olarak Kürt siyasal hareketinde önemli olay ve olguların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Musa Anter 1962 yılında Ahmet Hamdi Başar'ın *Barış Dünyası*'nda Doğu içerikli yazılar yazmaya başlar. Liberal bakışlı bir dergi olarak anılan dergide yayınlanan Anter yazıları genel itibariyle Doğunun kalkınma meselesi üzerinde durmaktadır. Bu dönemde yayınlanan bir başka önemli dergi ise sosyalist duruşlu *Yön* dergisidir. Bu dergide yazan Sait Kırmızıtoprak ise Kürt asıllı bir sosyalisttir. Kürt meselesi üzerine farklı tutumlar benimseyen iki dergi yazarları arasındaki gerilim Kürt siyasal hareketindeki kırılmalara da işaret etmektedir.⁶²

Sosyalist söylem etrafında siyaset yapan Türkiye İşçi Partisi (TİP), siyasete ilgi duyan Kürt gençlerinin ve aydınlarının da ilgisini çekmiştir. Türkiye'de Kürt sorunundan resmi olarak ilk söz eden parti olarak TİP (Kirişçi ve Winrow, 2009: 129), Anter'in ilgisini de kurulduğu günden itibaren çekmeyi başarmıştır. Hülasa yaşamının tüm evrelerine sirayet eden pozitivist etki altında olan Anter, ırkçılıktan uzak durmak kaydıyla çekingen bir Kürt milliyetçisi olarak dönemin revaçta sosyalizm akımının içinde yer almıştır. Sonraki yıllarda da sol bir milliyetçilik vurgusu yapacak olan Musa Anter'in siyasal fikirlerinin bu minvalde olduğu söylenebilir.

1960'lı yılların ortasında Anter'in Kürt asıllı bir öğrenciyle beraber çıkardıkları *Doğu dergisi*⁶³ vurgulamaya değerdir. Zira *Doğu Dergisi* Kürt meselesini sosyalist bir anlayışla analiz eden ilk önemli dergidir.⁶⁴

⁶² Buradaki kırılmadan kasıt Anter'in sağcı bir bakış açısına sahip olması olarak değerlendirilmemelidir. Zira Anter daha sonraları kurulacak olan sosyalist bir parti olan TİP üyesi olacaktır. Söz konusu gerilim Anter ve Kırmızıtoprak'ın güncel olayları farklı bir gözle irdelemelerinden ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Anter daha muhafazakar ve pragmatik bir yöntem izlemektedir.

⁶³ Yalnızca iki sayı çıkarılabılmıştır. Daha sonra dergi mahkeme kararıyla kapatılmıştır (Çamlıbel, 2010: 47).

TİP, içinde Kürt siyasetçileri de barındıran kitlesel bir sosyalist partiydi.⁶⁵ TİP, Kürt sorununu ilk defa dile getiren siyasal parti olsa da, Kürtler bunun yeterli olmadığını düşünüyorlardı. Akabinde TİP’te yer alan gençlerin Milli Demokratik Devrim’e (MDD) yönelmeleri, bu akıma ilgi duymayan ve fakat partiye sempati duyan Kürt aydınların ve gençlerin kendi oluşumlarını ortaya çıkarmalarına neden oldu. Bu meyanda oluşturulan Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) Anter’i heyecanlandıran bir oluşumdur.⁶⁶ Keza bu süreçte Nihal Atsız’ın *Ötüken* dergisinin 40. sayısında çıkan makalesinde Kürtlere karşı ırkçı yaklaşımı Doğu Mitinglerini tetiklemiş (Gündoğan, 2005: 118) ve bu itibarla Kürt siyasetine kitlesel bir yön eklemlenmiştir.⁶⁷ Söz konusu hareketleri ve oluşumları Anter benimsemiştir.

1960’lar Kürt aydınlarının ayrıştığı/farklılaştığı ve fakat ilk defa Kürt kimliğiyle siyaset yapma şansını tecrübe ettikleri bir dönemdir. Bu dönemde yasadışı bir zeminde Faik Bucak tarafından kurulan, Bucak’ın cinayete kurban gitmesinden sonra da Said Elçi tarafından yönetilen Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi (TKDP), Irak’taki Barzani Hareketi’nden esinlenen bir oluşumdur (Bozarlan, 2008: 1176). Muhafazakar bir Kürt milliyetçiliği öneren partiden ilk elden haberdar olan Anter yasal olmayan bir partiyi onaylamamıştır. Ayrıca siyasal muhafazakarlık Anter’in benimsediği bir duruşa tekabül etmemektedir.

Anter, 12 Mart Müdahalesi’nde yeniden tutuklanır. DDKO ve TKDP davalarından yargılanır. 32 ay süren tutukluluğunun ardından siyasetten uzak bir yaşam için köyüne çekilir. Musa Anter bu kararı alış sürecini şöyle betimlemektedir.

“Ziverbey köşkünde bir yüzbaşının kafamı saçımdan tutarak duvara vurması sonucunda sağ gözüm körleşmiş, sağ kulağım duymaz olmuştu. Uzun süre

⁶⁴ Esasen ilk dergi Mehmet Ali Arslan’ın çıkardığı *Yeni Akış* dergisidir (Çamlıbel, 2010: 47). Ne var ki o dönemde ülke çapında tanınan politik bir figür olarak Anter’in önderliğinde çıkarılan derginin daha etkili olduğu savunulabilir.

⁶⁵ Mehmet Ali Aybar “proleterya diktatörlüğünü kabul etmediklerini” ve “emekçi yığınlarını bir tüm olarak gördüğümüz” konusunda kuşku olmadığını belirtmektedir (1988: 215).

⁶⁶ Anter DDKO için “Kör ister bir göz Allah verdi iki göz” demektedir (Anter, 2011a: 210).

⁶⁷ 16 Eylül 1967’de Diyarbakır’da başlayan eylemler Silvan, Siverek, Batman, Tunceli, Ağrı ve son olarak 19 Kasım 1967’de Ankara’da yapıldı (Yeğen, 2008: 1233). “Bu mitingler ile 1930’lardan itibaren sesi soluğu kesilmiş olan Kürt hareketi, ilk kez ayaklanma dışında bir kitlesellik yoluna gidiyordu” (Gündoğan, 2008: 1184).

cezaevinde, hücre koşullarında bulunmam, ayaklarımda ileri derecede romatizmaya yol açmıştı. Dolaşmam başkalarının yardımıyla oluyordu. Sonuçta oldukça yaşlanmış olmam da beni dinlenme fikrine itti. Düşündüm ve karar verdim: Ulan Musa, Türkiye'nin düzeltilmesi Türk-Kürt kardeşliği sana mı kalmış; bırak ne halleri varsa görsünler! Ecdadımdan kalma Ziving ve Akarsu'da yerim vardı. Akarsu'ya yerleştim" (2011a: 221).

Bu, Anter'in köye ilk çekilişi değildir. Daha önce de *Şark Mecmuası*'nın faaliyetlerini sona erdirip 1954 seçimlerinden evvel köyüne ve doğal yaşama dönmek için gitmiştir. Bu köye çekilişleri Anter'in yorgun düşmesine bağlamak mümkündür. Aynı zamanda, Anter, merkezi otoritenin şiddet içeren faaliyetleri karşısında, Kürt meselesiyle alakalı yazarlık yapmanın ya da siyaset yapmanın boşa kürek çekmek olduğunu düşünmüş olabilir.⁶⁸ Bu şiddet kültürünün yaygın hale geldiği dönemde (1974'ten sonra) Anter'in köyüne çekilmesi, zaten onaylamadığı bir sürecin içinde olmamasını kolaylaştırmıştır. Zira Anter illegal ve şiddet içerikli siyasal eylemleri destekleme konusunda hayatı boyunca hep çekingen olmuştur. Siyasal sorunların hak ve hukuk içerikli çözümünü önermiştir.

Anter 1948'de başladığı yazarlığını, cinayete kurban gittiği 1992 Eylül ayına kadar bazı aralıklar dışında sürdürmüştür. 1974'te köye çekilişinden 1987 yılına kadar hiçbir siyasi oluşuma katılmamış ve gazete ve dergilerdeki yazarlıklarına da son vermiştir. Anter hatıralarında Şahap Balcıoğlu'nun ısrarlarıyla 1987'de tekrar yazarlığa döndüğünü belirtir (2011a: 337).⁶⁹ Bu dönemki yazıları 2000'e *Doğru* dergisinde, *Özgür Gündem* ve *Ülke* gazetesinde politik gündem üzerinedir.

Musa Anter yarım asra yakın sürdürdüğü yazarlık faaliyetlerinde birçok gazete ve dergi (*Dicle Kaynağı, Şark Postası, İleri Yurt, Doğu, Özgür Gündem, Ülke, Barış Dünyası,*

⁶⁸ Canip Yıldırım ise, Anter'in şiddete maruz kaldığını ama yine de yılmadığını şu şekilde belirtir: "Musa deliydi. Deli olmasaydı tek başına Ortadoğu'nun en gaddar ve en zalim ülkesine karşı mücadele eder miydi? Donkişot'un yel değirmenine karşı savaştığı gibi. Ancak insanları mutluluğa götürenler delilerdir. Deli olmadan veli olunmaz. Haksızlığa karşı başkaldıran insanlara deli derler"

(<http://german.rizgari.com/modules.php?name=News&file=print&sid=2969> erişim tarihi: 29.03.2013)

⁶⁹ Anter yazarlığa tekrar geri dönüşünü, Balcıoğlu faktörü dışında şöyle açıklar: "Benim halkım öldürüldü, işkence gördü, sakatlandı. Hatta işkenceden çıldıranlar oldu. "eh ne yapalım?" derdim, "eskiden beri biz bunları görüyoruz" fakat sonradan duydum ki, halkımıza bok yediriliyor ve namusuna el uzatılıyor. Benim, atalarım Zal ve Rüstem gibi güzüm yok. Ama verin kalemimi dedim ve tövbemi bozarak yazmaya başladım. Yıl 1987 idi" (2011a: 227).

Deng) yazısının yanında⁷⁰, Kürtçe-Türkçe sözlük (1967), *Kara Yara* (Birina Reş) (2011e) isimli bir tiyatro piyesi, *Vakayiname* (2011b), *Ülke ve Gündem yazıları* (2011c), *Kımıl* (2011d), *Çınara Min* (2011f) ve iki cilt *Hatıralarım* (2011a) eserlerini yayımlamıştır.

Son kertede Anter bir ideolog ya da Kürt siyasetinin önderi olmasa da Kürtler için bir siyasal sembol olarak algılanmıştır. Anter'in, siyasi cinayetlerin kol gezdiği bir dönemde karanlık güçler tarafından katledilmesi Anter'in Kürt siyasetindeki konumunu belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Şüphesiz ki Anter 50 yıla yakın siyasi ve yazarlık yaşamında Kürt siyaseti içinde saygı duyulan önemli bir figürdü. Ne var ki cesaretli bir barış savunucusu olan ve legal siyaseti savunan Anter'in Diyarbakır'da ıssız bir sokakta katledilmesi, Anter'i Kürt siyasetinin sembollerinden biri olmasını pekiştirmiştir.⁷¹ Anter'in esas kaygısı, Kürtlerin kültürel ve toplumsal temelli bir ispatı için, yazıları ve siyaset aracılığıyla, Kürt siyasal varlığına katkıda bulunmaktır. Kürtlerin esas ihtiyacını bilgi eksikliği olarak tespit etmiştir. Bu bağlamda bir bilge edasıyla Kürt ortak bilinci, kolektif siyaset, kültürel geçmiş gibi kavramlar üzerinde durarak Kürt gençlerini ve toplumunu tarihe davet etmektedir. Bu itibarla, yazılarında ve kitaplarında Kürtlerin öz kültüründen, devlet adamlarından, şiirlerinden, dilinden sıklıkla bahsetme gereği duymuştur. Bundan farklı olarak, 1941'de tanıştığı İstanbul, onun kalkınmacı fikirlerini körüklemiştir. Kentleşme ve gelişmenin onda uyandırdığı hayranlık ve eğitim hayatı, pozitivist değerlere yönelmesine neden olmuştur. Yazılarında çizdiği teorik zeminde birçok eksik veçhe bulunsa da, Kürt kimliğini pozitivist ve sivil (kültürel) bir milliyetçilik olarak kurgulamaya tevessül etmiştir. Böylece siyasal hiciv içerikli

⁷⁰ Musa Anter *Deng* dergisindeki bazı yazılarında "Rahşan" mahlasını kullanmıştır.

⁷¹ 20 Eylül 1992'de Diyarbakır'ın Seyrantepe mahallesinde yazar Orhan Miroğlu ve Musa Anter silahlı saldırıya uğramıştır. Bu elim olayda Musa Anter yaşamını yitirirken, Orhan Miroğlu ağır yaralanmıştır. Silahlı saldırıyı gerçekleştirdiği iddia edilen zanlı Hamit Yıldırım 29.06.2012'de yakalanmıştır. 27.06.2013'de ise olaya ilişkin iddianame tamamlanarak mahkemeye sunulmuştur ve davanın JİTEM davası ile birleştirilmesi talep edilmiştir. Cinayet zanlısı yakalanmış olsa da özellikle Anter'in ailesi saldırı kararının ardında karanlık güçlerin olduğu iddiasını dile getirmektedir (http://www.radikal.com.tr/turkiye/musa_anter_cinayeti_iddianamesi_hazir-1139421 erişim tarihi: 30.06.2013).

yazılarına dayanan, fakat öz olarak Kürt varlığının siyasal ifadesini ortaya koymak için, eklektik bir seçkiye bağlı, pragmatist bir yol tutmuştur.⁷²

3.2 MUSA ANTER'İN SİYASAL FİKİRLERİ

Anter'in teorik fikirleri: sosyalizm, demokrasi, kalkınmacılık ve milliyetçilik olarak dört başlıkta incelenecektir.

3.2.1 Sol/Sosyalizm

Musa Anter, yazılarında, siyasal hayatında, açık yahut zımni, sıklıkla sosyalizm vurgusu olan bir yazardır. Zamanla Kürt milliyetçi söylemi güçlenip sosyalist vurgusu düşse de, Musa Anter kendini sosyalist olarak tanımlamaktadır (2011b: 80). Ancak Anter'in sosyalizm anlayışının Marksist bir çizgide olduğunu söylemek mümkün değildir. Hülasa Anter'in, sosyalizmi ezilen halkların seslerini duyurma aracı olarak benimsediği iddia edilebilir. Anter'in şu sözleri bu iddiayı desteklemektedir: “Benim gençliğimde bir avuç devlet vardı, bugün 160-170 tane vardır. Bu devletlerin kurulması sosyalizm sayesinde oldu (...) şimdi bir Kürt aydınının sosyalist olmayıp da kapitalist olması düşünülür mü?” (2011b: 49).

Anter'in sözünü ettiği dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrası, sömürgeleştirilmiş Asya ve Afrika uluslarında milliyetçiliklerin tepkisel yükselişi ile bağımsızlıklarını kazandıkları süreçtir. Bir avuç tuzla ve şiddet dışı bir tutumla başlattığı bağımsızlık dalgasıyla, Britanya İmparatorluğu'nu dize getiren Gandhi'nin Hindistan'ıyla başlayan süreç, 1950'lerde özellikle Cezayir'de şiddetin milliyetçiliğe eklenmesiyle farklı bir mecraya ulaşır. Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bağımsızlık hareketleri hızlanmıştır. Sömürge imparatorlukları olan Britanya, Hollanda, Fransa ve Portekiz bu sürece muhatap olmuşlardır. Hindistan'ın 1947'deki bağımsızlık ilanından sonra Çin'de 1949 komünist devrimi gerçekleşmiştir. Aynı yıl Endonezya, Hollanda'ya karşı bağımsızlığını ilan etmiştir. 1954'te önce Fransızlara karşı ardından ABD'ye karşı

⁷² Önce DP'yi sonra TİP'i sonra HEP'i tutmuştur. Farklı gelenekten gelen partiler içinde olmasının esas sebebi ne sebeple olursa olsun bu partilerin Kürtleri tanınması ve Kürt Sorununa değer vermeleridir. Bu bağlamda Anter'in siyasal duruşunun pragmatist yönü vurgulanabilir.

verilen savaşın ardından Vietnam 1975'te bağımsızlığını kazanmıştır. Söz konusu milliyetçilikler Afrika kıtasına da yayılmıştır. Bu süreçte Gana, Nijerya, Tanzanya, Malawi, Nijerya, Cezayir, Kenya sömürge himayesine son vererek bağımsızlıklarını ilan etmiştir (Heywood, 2006: 170-171).

Anti-sömürgeci milliyetçiliklerin bir diğer boyutu da şiddete meyyal olmalarıdır. Bu konuda “haklı şiddet” kavramından kısaca söz etmekte fayda vardır. Kökleri, Hristiyanlığı ve/veya İslamiyet’i kabul ettirmek için, amaçlanan yolda şiddetin haklı olabileceği düşüncesinde ve daha sonraları ayyuka çıkan mezhepsel çatışmaların meşruluk arayışında⁷³ bulunabilecek haklı şiddet kavramı, 20. yüzyılda Lenin’in vurgusuyla, emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesi verecek topluluklar için aranan meşru zemine tekabül edecektir. Literatürde “haklı şiddet”⁷⁴(just war) ya da “devrimci şiddet” olarak anılan kavramın sosyalist bir tutumla birleşmesi 1960’lı yıllarda bağımsızlık savaşı veren Afrika ülkelerinde zirve noktasına ulaşmıştır. Frantz Fanon’un şiddeti meşru görmeye müsaade eden kuramı⁷⁵ az gelişmiş ülke milliyetçiliklerinin yol haritası haline gelmiştir.⁷⁶

⁷³ Şiddetin, meşru temel arayışı yalnızca Hristiyanlıkta değil diğer tek tanrılı dinler’de de bulunabilir. Konu hakkında Halil Bertay şu sözleri kaydetmiştir: “Haklı şiddet (veya savaş) kavramının ilk icadı da büyük tektanrıci dinlere aittir. Ortaçağın şafağında hem İslâmiyet, hem Hristiyanlık, devletleşme sürecindeki kabile toplumlarının canhıraş şiddet fırtınasını biraz olsun bastırmanın çarelerini arıyordu. Musa “öldürmeyeceksin” diye kestirip atmıştı gerçi. Ama yetmiyordu; bu mutlak ahlâkın yanı sıra, daha pratik bir ahlâk da gerekiyordu. Bir çözüm, iç şiddeti dışarıya yöneltmekti. Müslümanlık bu yüzden, İslam’ın kendi içinde (darüislâm’da) değil, sadece dışına, kâfir diyarlarına (darülharb’e) karşı gaza ve cihadı meşru saydı. Papalık, Germen soylularının yerel savaş çılgınlığının yıkımını frenlemenin yolunu, “Tanrının Barışı”nı ilân edip (sadece imansızlara karşı) “haklı savaş”a izin vermede aradı. Uzantısında Erken Ortaçağ şövalyeliği Haçlı Seferlerine kanalize edildi” (www.taraf.com.tr/halil-berktay/makaledinden-marksizme.htm erişim tarihi: 25.03.2013).

⁷⁴ Türkçe karşılığı Halil Bertay’a ait. (Taraf gazetesi yazıları)

⁷⁵ “Üçüncü dünyanın özgün düşünürleri arasında önemli bir yere sahip olan Martinik adalı psikiyatr doktor ve devrimci Frantz Fanon (1925-1961) yukarıda çerçevesini çizdiğimiz şiddet kavramını farklı bir yaklaşımla ele almıştır. O, Batı’nın üçüncü dünya yerlileri arasında sömürge mantığının sonucu olarak uyguladığı şiddeti sorgularken, yerli halkın şiddet karşısındaki çaresizliği tersine dönen bir şiddetle zorladığı düşüncesindedir. Bu ise, şiddeti yerli bağımsızlık hareketleri açısından meşrulaştırmaktadır. Fanon terörden söz etmiyor, kendisinin de katıldığı Cezayir bağımsızlık hareketi gibi yerli halkların sömürüye karşı verdiği mücadeleyi yüceltiyor. Soruna metin bağlamında çözüm getirmeye çalışırken, ezilen halkları bilinçlendirme amacındadır. Bu durumu J.P. Sartre’ın Yeryüzünün Lanetlileri’ne yazdığı

Geç milliyetçiliklerin kendine has bir biçimde tezahür etmesi, teorisyenleri milliyetçilik türleri hakkında düşünmeye sevk etmiştir. Bu düşünceyi, milliyetçilikleri yeknesak bir düzlemde görmekten ziyade, yekten olma ve fakat tepkisel şekilde farklılaşma olarak okuyabiliriz. Baskın Oran'ın teorisi bu konuda bir çerçeve sunmaktadır. Buna göre, Kuzey Amerika'da ve Batı Avrupa'da güçlenen Kapitalist sürecin yarattığı serbest piyasa "biz"lik bilincini ortaya çıkartmıştır. Milliyetçiliğin hakim sınıfların ideoloji malzemesi haline gelmesi ise bu bilincin bir sonucudur. Nihayetinde bu ideolojik söylem toplumsal hareketlenmeyi ortaya çıkartır. Sözü edilen süreç, milliyetçiliğin ilk tezahürüdür. Kapitalist ekonomilerin emperyalist tutumları ise ikinci tip milliyetçiliğin tepkisel bir şekilde ortaya çıkmasına neden olur. Sömürgeleştirilen azgelişmiş ülkeler, "biz"lik bilincini tepkisel olarak alırlar. Ortada gelişmiş bir ekonomiye bağlı burjuva olmadığı için aydınlar, bu ideolojik altyapıyı kurarlar. Bağımsızlığını kazanan az gelişmiş ülkeler kendi ulusal kimliğini oluşturmak için kurguladıkları milliyetçilikte yer bulamayan, ülkede yaşayan farklı etnik gruplar ise oluşturulmaya çalışılan "biz"lik bilincine tepki olarak "onlar-biz" ayrımına tabi olurlar. Böylece milliyetçiliğin üçüncü tezahürü de ortaya çıkmış olur. Burada bahsedilen son milliyetçilik türü ekonomik olarak en az gelişmiş bölge olarak tasavvur edilmiştir. Bu türde, ekonomik gelişmişlik olmadığı için feodal yapı vardır, aydınlar bu yapı üzerinde milliyetçiliği kurmaya çalışacaklardır. Baskın Oran yukarıda bahsettiğimiz teorik çerçevesini diyalektik biçimde olduğunu savunarak milliyetçiliğin kendini doğurduğunu söylemektedir:

"Dünyada ilk ortaya çıktığı 18. yüzyıl sonu K. Amerika ve B. Avrupa'sında milliyetçilik bu sırayı izlemiştir. Bir süreç olarak simgelemek gerekirse, bu şöyle yazılabilir: Kral-burjuvazi koalisyonu sonucu doğan merkezî devlet → asayiş → ticaret → ortak ekonomik pazar → ortak duygular → ulusal bilinç → millet → milliyetçi ideoloji → milliyetçi hareket (...) Bu "sıra", bu iki bölge dışında bozulur ve farklılıklar başlar. En başta, feodal dönem boyunca güçlenen burjuvazi "ulusal" sınırlar inşa ederek kendini başka burjuvazilerin rekabetinden korumak zorunda olduğu için, milliyetçilik ideolojisi kapitalizme tekabül etmektedir. Oysa bu ideoloji kapitalist üretim biçiminin egemen olmadığı yerlerde

önsözde şöyle ifade ediyor: "üçüncü dünya bu sesle kendini keşfediyor ve kendisiyle konuşuyor" (Akdemir, 2009: 256).

⁷⁶ "Fanon, katıldığı Cezayir bağımsızlık hareketinin başarısını şiddete dönme sonucuna bağlarken, başta Kongo olmak üzere tüm Afrika'yı sömürsüzleştirmeyi geliştirilecek şiddet atmosferinin gerçekleşmesini önerir. O, "şiddet ilerlemeye devam eder, sömürge insanı düşmanı tanır, çektiği bütün acılara bir isim verir ve tüm öfke ve nefretini bütün şiddetiyle bu yeni yöne akıtır" (Fanon, 2007: 74) der. Böylece sömürge insanı şiddeti tanır ve bundan yararlanarak kendisi sömürgeciye karşı açık açık şiddeti savunur" (Akdemir, 2009: 258).

de görülür. Çünkü Avrupa milliyetçiliği, 19. yüzyıl ortasından sonra emperyalizmi desteklemeye girişmiş ve bunun üzerine az gelişmiş ülkelerde yaptığı etki ve doğurduğu tepki sonucu (diyalektik, yani “her şey kendi zıddını kendi karnında taşır” icabı) ortaya ikinci dereceden bir milliyetçilik türü çıkmıştır. Bu, gayrimeşru babasından (Avrupa milliyetçiliğinden) ciddi biçimde farklıdır (...) Yani, milliyetçilik milliyetçiliği doğurur” (2003: 871-872).

Yukarıda bahsettiğimiz milliyetçilik tiplerinden Avrupa dışı milliyetçilik türü Türk milliyetçiliğinin tepkisel olarak doğduğu varsayımı üzerine oturmaktadır. Türkiye’de milliyetçi seçkinlerce oluşturulan “biz”lik bilincinin dışında kaldığını düşünen Kürtler ise tepkisel olarak milliyetçiliklerini daha sert biçimde oluşturmuşlardır. Serttir çünkü içine doğduğu Türk milliyetçiliğinin kimliksel farklılıkları inkar politikası dolayısıyla ezildiklerini, sömürdüklerini, horlandıklarını düşünmektedirler. Bir Kürt milliyetçi aydın olarak Anter’in fikirlerinde sembolleşen Kürtlerin talihsiz, sömürülen, ezilen halk olması vurgusu yukarıdaki çerçeveye uyumlu gözükmektedir.

Bu mağduriyet hissi Anter’in, sosyalizmi, ezilenlerin ideolojisi olarak kurgulamasının teorik zeminini oluşturmaktadır. Haliyle, Anter’in sosyalizmin felsefi yönüyle yoğun bir şekilde ilgilendiği söylenemez. Zira Anter hayatının önemli bir bölümünde (özellikle gençlik çağlarında) ticaretle uğraşmış, kapitalist ticari kuralları gözetken küçük-orta bir esnaftır. Bunun yanında Mardin’de toprak sahibi olan bir ailenin çocuğudur. Hülasa Anter’in kişisel özellikleri açısından da klasik manada bir sosyalist olması öngörülemez bir sonuçtur. Kendisi de bunu ifade etmiştir.

“Denecek ki ”sen iyi kötü bir toprak ağası çocuğusun. Mardin bölgesinde halkın beynini yıkayan ve hükümetten de destek alan mantar gibi türeme şeyhler vardır ve üstelik bir eski mağarada büyümüşsün. Kürtçü olmuşsun ama ne diye sağcı bir Kürt milliyetçisi değil de solcusu olmuşsun?” (2011a: 202).

Geç milliyetçiliklerin kendini sosyalist jargonla ifade etme pratiği, teorik zeminini Leninizm’in ulusların ‘kendi kaderini tayin hakkı’ndan ve buna bağlı olarak emperyalizme karşı direniş çağrısından aldığı savunulabilir. Bu teorik çerçeve Sovyet Devrimi sonrasında Avrupa dışı milliyetçiliklerin önemli bir bölümünü etkisi altına almıştır. Atılgan, sosyalist milliyetçilik kavramının 3. Dünya ülkelerinde, SSCB etkisiyle, kalkınmacı fikirlere yönelmesini şöyle açıklar: “Sosyalist milliyetçilik söylemi, sömürge ve bağımlı ülkelerin emperyalizme karşı mücadelelerinin Dünya çapında bir seferberlik halini aldığı, bu mücadelelerin şüphe götürmez bir biçimde

sosyalist antiemperyalizmle özdeşleştiği (Hobsbawm. 1993: 149) kalkınmanın yarışmaya dönüştüğü bir dönemde doğdu” (Atılın, 2009: 12).

Sosyalizmin alt sınıflara hitap eden yönü düşünüldüğünde, geç milliyetçilikler ile sosyalizm arasındaki dirsek teması da bu yolla sağlanmış gözükmektedir. Keza sosyalizmin kolektivizmi işaret eden yönü, tek bir kimlik üzerine kurulu olduğu düşünülen milliyetçilik ile bağlantılıdır. Bu tür milliyetçilikler, antkolonyal milliyetçilik olarak kavramlaştırılmaktadır. Buna göre birbirine zıt gibi görünen milliyetçiliğin ve sosyalizmin bazı ortak yönlerinden söz etmek mümkündür. Sosyalizmin uluslararasılığı vurgulayan yönü Marksizm’in işçi sınıfı dayanışmasıyla pekiştirilmiştir. Milliyetçilik ise sosyalizmin kolektivist yapısını içinde barındırmaktadır. Zira ulus-devletlerin sosyal dayanışmaya yüklediği anlam bu kolektivizmi yansıtıcı niteliktedir. Böylece milliyetçiliği sosyalizmin bir etnik gruba uygun şekilde küçültülmüş hali olarak tasvir etmek mümkün hale gelebilmektedir. Yani milliyetçilik bir ulusu vurgularken, sosyalizm tüm insanlığı vurgulamaktadır. Keza antkolonyal milliyetçiliklerin tepkisel yönünü sosyalist jargonla ifade etmesi bir diğer benzer yöndür. Eşitsiz ekonomiye ve sömürü düzenine karşı verilen savaş hem sosyalizmde hem de milliyetçilikte var olan bir zemindir. Bu minvalde, sosyalizmin devrim tutkusu, milliyetçiliğin koloniye karşı verdiği savaş ile bağdaştırılabilir. Keza pratikte Çin, Kuzey Kore, Vietnam ve Komboçya’daki antkolonyal hareketler alenen Marksist- Leninist bir yapıdadır (Heywood, 2006: 171-172).⁷⁷

Anter’in yukarıda incelenen sosyalizm kavrayışından farklı olarak, Anter milliyetçilik ile sosyalizmi iki farklı cenah olarak ifade etmektedir. Ne ki bu cenahları belirleyen unsur, politik muhteviyatları değil, Kürt meselesi üzerindeki güncel tutumlarıdır. Bu meyanda Anter, sağcı milliyetçilik ile “namuslu” milliyetçilik olarak ifade ettiği kavramlar arasında derin bir uçurumdan söz etmektedir. *Hatıralarım* kitabında “Kürtçü olmuşsun ama ne diye sağ değil de solcu olmuşsun?” diye kendine sorar. Cevap olarak

⁷⁷ Anti-Sömürgeci milliyetçilikler hakkında Partha Chatterjee maddi ve manevi yönün farklı olması üzerine bir yorum geliştirmiştir. Bu yoruma göre sömürge toplumları emperyal güçlere karşı mücadeleye girişmeden önce kendi egemenlik alanını yaratmaktadır. Bunu maddi ve manevi alana ayırmak mümkündür. Maddi olarak Emperyal güçlü olduğu için sömürge genellikle onu taklit etmektedir. Ancak manevi alan kültürel kimliği işaret etmektedir. Sömürge toplumu bu alanı korumaktadır. Chatterjee bu değerlendirmesinin Asya ve Afrika’daki sömürge karşıtı milliyetçiliklerin asli bir özelliği olduğunu savunmaktadır (Chatterjee, 2001: 67).

ise şöyle demiştir: “Namuslu bir milliyetçiliktir ki beni solculuğa itmıştır. Çünkü şu anda bile esir milletler ancak sosyalizm sayesinde kurtulurlar” (2011a: 203).

Anter’in sağcı ve solcu milliyetçilik olarak ifade ettiği çıkarımın öz itibarıyla Türk ve Kürt milliyetçilikleri ayırımına dayandığını söylemek mümkündür. Buna bağlı olarak Anter’in sağ ve sol milliyetçilik kavrayışını, ezen taraf olarak Türk milliyetçiliğini sağ, ezilen taraf olarak Kürtlerin tepkisel milliyetçiliklerini ise sol milliyetçilik olarak tayin ettiğini söylemek güç değildir.⁷⁸

Bunlardan farklı olarak, Anter sol ile sosyalizm arasında kesin çizgilerle belirlenebilecek bir ayırım görmemektedir. Sol’u “haktan ve halktan yana” olarak tanımlar (2011c: 81). Keza Kürtleri emperyalizm mağduru, sömürülen halk olarak sosyalist bir bakış açısıyla değerlendiren İsmail Beşikçi’yi⁷⁹ tanımlarken Türk solcularını ikiye ayırmak gerektiğini söyler.

“Hakiki solcu ve Sahte solcu. Ne yazık ki bu iki solcu grubunu, biz birbirinden ayıramadık. Örneğin, yıllarca İlhan Selçuk, Çetin Altan, Uğur Mumcu, Bülent Ecevit ve benzerlerini solcu saydık. Ve görüyorsunuz İlhan Selçuk, Cumhuriyet’ten ayrıldı, neredeyse ertesi günü Hürriyet’e geçecekti. Peki, bir cami imamı cemaate kızsas, ertesi gün kiliseye gidip ayin yaparsa, böyle imama Müslüman denir mi? Elbette denmez. Demek bunlar, sosyalizmin kafirleridir” (2011a: 312).

Anter üyesi olduğu ve aktif siyaset yaptığı tek parti olarak Türkiye İşçi Partisi’ni (TİP) işaret etmektedir.⁸⁰ 1965 yılında Mardin’den TİP adayı olarak seçime girmiş fakat seçilememiştir. Bir mülakatında neden TİP’i tercih ettiğini şu şekilde ifade etmiştir:

⁷⁸ Ali Kemal Özcan, Ezilen ulus milliyetçiliğinin, mağdur Kürt milliyetçiliğine evrilmesini eleştirir ve şu sözleri kaydeder: “Kürt milliyetçiliğinin, Devlet’in inkâr-red uygulamaları mağduru kitlelerin vatansever, yerelsever, kendinisever etnik duygularının (*ethnic sentiments*) zengin enerjisini iktidara tırmanma arzularına (*market sentiments*) koşturması, bu “ezilen ulus milliyetçiliği”nin bir *mağdur milliyetçilik* olduğu sonucuna götürmez. Koyunun “can” kaygısı kasabın “et” *ihtiyacına* karıştırılmaz” (Özcan, 2011: 114).

⁷⁹ Musa Anter, Beşikçi’yi Kürt mücadelesine verdiği destekten dolayı kadirşinas bir kişi olarak takdir eder. Hatta tüm Kürt müesseselerinde Beşikçi’nin heykelinin dikilmesini vasiyet eder. Kendine has üslubuyla, Kürt Ziya Gökalp’ın Türk kimliğini kurguladığını, bunun yerine Türk İsmail Beşikçi’nin de Kürt kimliğini kurguladığını söylemektedir (2011a: 216).

⁸⁰ Anılarında tek partim TİP dese de, *Adımlar Dergisi*’nde 05.04.1988’de yayımlanan mülakatında gençliğinden beri Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyesi olduğunu söyler fakat TKP illegal olduğu için ayrıntı vermek istemez. Ancak mülakat yayımlandıktan sonra Anter

“ (...) Peki, senin fikirlerini benimsemeyen bu adamlar ile ne diye ilişkilerini sürdürdün? [TİP'ten söz ediyor] Ne yapabilirdim? Türkiye'nin diğer tüm politik kanatları faşist ve Kürt davasında düşmanca bir ortaklık içindeydiler. Turancılar, Kemalistler aynı fikirdeydiler. Hiç olmazsa bunlar, doğru yalan, “ileride kazanırsak, haklarınızı veririz” diyorlardı. Yani hiç olmazsa gasp edilen haklarımızın varlığını kabul ediyorlardı” (2011a: 202).

Sonuç itibariyle Anter, sosyalizmi felsefi ve ekonomik bir sistem bütünü olarak görmekten çok ezilmiş halkların haklarını savunmak için bir araç, bir üst kimlik, bir mecra olarak görmekte olduğu savunulabilir. Keza Anter, ticaret yapar, sosyalist ekonomiye merak duymaz. Marks, Lenin gibi sosyalizmin kurucu ve uygulayıcılarına atıf yaptığı söylenemez. Ne ki yazılarında gizli bir sosyalist nida vardır. Öz itibariyle, Anter, sosyalizmi hem şahsi muhalif yapısına uygun, hem Kürt mücadelesine uygun bir alan olarak, felsefi alt yapısını çok da önemsemeden benimsemektedir. Musa Anter'in sosyalizm okumasının Tom Nairn'in daha önceki bölümlerde açıkladığımız teorisiyle birçok yönden benzeştiğini söylemek mümkündür. Zira Nairn'in teorisinde milliyetçiliğin 3. dünya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması açısından sol bir yorumuna yer veriliyordu. Bu milliyetçiliklerin elitlerin elinde şekillenmesi ve sol bir yoruma kavuşması Anter'in sol okumasına uygun düşmektedir. Bu konuya sonuç bölümünde daha ayrıntılı yer verilecektir.

3.2.2 Kalkınmacılık

Musa Anter'in Kürt sorunu hakkındaki siyasal fikirleri basit anlamda iki farklı düzlemde incelenebilir. İlki yukarıda bahsettiğimiz Kürt meselesinin sol milliyetçilik yorumuysa, ikincisi ise erken Anter yazılarında karşılaştığımız, Kürt sorununu liberal bir bakış açısına yakın şekilde değerlendirdiği, kalkınmacılık olarak belirlemek mümkündür. Kalkınmacı fikirler genel itibariyle Anter'in 1962'de liberal bakışlı *Barış Dünyası* 'nda kaleme aldığı yazılarda vücut bulmuştur. Anter, Cumhuriyet'in ilerlemeci epistemolojisine aykırı olarak Doğu'nun gelişemediği ve yoksulluk içinde kaldığını belirtmektedir. Bu yokluk içinde kalan Doğunun eğitimsiz, işsiz, fabrikasız olmasının esas problemi teşkil ettiğini söyler.

TKP üyeliğini reddeder. Arslan Kılıç ise 1989-1992 yılları arasında Anter'in sosyalist partiye ilgi duyduğunu söyler. (<http://www.harbigazete.com/haber/630/musa-anter-ve-kurt-milliyetçiliği.html> erişim tarihi: 28.04.2013) Bundan farklı olarak Anter'in Halkın Emek Partisi (HEP) kurucu üyesi olduğu bilinmektedir.

Anter'in kalkınmacılık fikrini vurguladığı yazılar *Barış Dünyası* yazılarında sembolleşir. Öyle ki yazıların yalnızca başlıklarını sıralarsak bile yazıların ana fikrini elde edebiliriz. Bu yazılardan bazıları: “Doğuda reform yapılmadı”, “Doğu milletimiz için bir güneş olabilir”, “Kültürel kalkınma”, “Kalkınan Doğunun hayali” (2011d: 62-68).

Esasen, yazarın, Doğunun geri kalmışlığı üzerine temellendirdiği Doğu Sorunu meselesi *Barış Dünyası* yazıları ile başlamış değildir. Mamafih, bu dergideki yazıları ayırt edici ana unsur, ekonomik gelişme ve bunun gerçekleşmesi için yapılan çağrının dili ve üslubunun oldukça farklı olmasıdır. Bir başka ifadeyle, söylemek istediğimiz, Musa Anter'in 49'lar Davası sonunda, 3 yıla yakın hapis yattıktan sonra ayrılıkçı bir Kürt milliyetçiliğinden, liberal perspektifli ve ekonomik temelli bir zemine geçmiş olmadığıdır. Zira Musa Anter 1959'da İleri Yurt gazetesinde çıkan yazılarında da Doğunun ekonomik olarak geri kalmışlığı konusunu işler. Birkaç alıntıyla açıklamak yerinde olacaktır.

Lice, Hine, Piran, Ergani, Çermik ve Çengüş'ü gezdikten sonra 28.07.1959 gecesi radyo gazetesini dinledim. Yorumcu dedikleri adamın gerile gerile:

- Bugünkü müreffeh ve mamur Türkiye...demesi beni şaşırttı. Allah, Allah! Bu gezdiğim yerler “Türkiye” sayılmıyor mu? (2011d: 44)

(...)

“Gerçi Diyarbakır'da insanı verem eden meseleler çok ama bilhassa şu Kürtçe dilenenler insanı kahrediyorlar (...) Dilenen kişiye ayıp değil mi neden dileniyorsun, dedim”. Şu cevabı verdi:

- “Ne yapayım, görüyorsun ki memlekette gençlere iş yok; benim gibiler ne yapsın (...) hükümet de bize kulak asmıyor. Bu durum karşısında bize ya ölüm ya da ölümün kardeşi olan dilencilik düşüyor” (2011d: 43).

Son analizde, Anter'in, dönemin ismiyle Doğu sorununa yaklaşımında köklü bir değişimden söz edilemez. Lakin üslup konusunda ciddi bir değişimden bahsetmek mümkündür. Bunda, Anter'in 49'lar davasında tutuklandıktan beraatına kadarki 3 yıllık dönemde yaşadığı zor şartların etkisinin olduğu söylenebilir. Anter'in kendi anılarında yer verdiği üzere, tutuklanan 50 kişi için öngörülen karar esasen idamdı. İlginçtir, yargılamalar sürerken 27 Mayıs İhtilali olur ve Demokrat Parti iktidardan el çektilirirken, ülkede otoriter yönetimin düşüşü ve özgürlüğün geleceği konuşulmaktadır. Gerçi bu özgürlük tutuklu Kürtlere değmemiştir. Hatta Demokrat Parti ile sorunlu olan

her kesim bu özgürlük havasını teneffüs etmişse de “Kürtçülük”ten yargılananlar bu havadan en son yararlananlar olmuştur. Keza bu dönemde Doğudan yüzlerce şeyh ve ağa tutuklanmış ancak bunların arasından 55 kişilik bir zevat sürgün edilerek, darbe öncesi ulusal gündem konularından biri olan Doğu sorununa çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Anter’in 38 numaralı hücrelerinde insanlık dışı şartlarda yaşadığı günler, onda, karşısında güçlü bir merkezi iktidar olduğu düşüncesini pekiştirmiş olabilir. Keza Anter’in *Barış Dünyasındaki* yazılarında değiştiğini düşündüğümüz üslubunu değerlendirirken askeri yönetimin ülkede hala sözünün geçtiğini unutmamak gerekir. Kısacası, Şerif Mardin’in teorikleştirdiği Türkiye’deki “Merkez-Çevre” siyaseti ayrımının (Mardin, 1997: 34-76) pratikte, Anter’i tecrübeyle sabit bir şekilde etkilediğini söylemek mümkündür. Şöyle ki 1950’de iktidarı ele alacak DP’ye kadar, Cumhuriyetin kurucusu olan merkez tarafından baskı altında tutulan Kürt milliyetçiliği, DP iktidarıyla beraber kısmi bir özgürlük yaşayabilmiştir. Anter DP döneminde rahat bir şekilde yayın yaptıklarını birçok kez dile getirmiştir. Ne var ki DP’nin gittikçe merkezin görüşlerine doğru yaklaşan siyasal duruşu 27 Mayıs darbesini engelleyememiştir, böylece askerler merkezin söylemini tekrar yükseltmek için demokratik uygulamaların dışına çıkabilmişlerdir. Yani ülke yönetimindeki güç, tartışılmaz bir biçimde, merkezi oluşturan güçlerin elindedir. Anter’de oluştuğunu düşündüğümüz bu bakış açısı Anter’in yumuşayan tavrını açıklamakta yararlı olabilir.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Anter’in yaşamında bir kırılmaya tekabül eden “49’lar Olayı” üzerinden Anter’in farklılaşan üslubunu ve aynı kalan Doğu sorununa bakışını ele aldık. Burada Doğu sorununun ülkedeki farklı siyasal gelenekler tarafından nasıl algılandığını tartışmak Anter’in siyasal fikir yelpazesinde nerede durduğunu tespit etmek açısından faydalı olabilir. Bu bağlamda, ülkenin farklı siyasal görüşlerini temsil eden grupların Doğu sorununa bakışını değerlendirmek için, ulusal gündem haline gelen, Kürtçe basılan *Kımlı* şiirine karşı çeşitli dergi ve gazetelerde lehte ve aleyhte kaleme alınan yazılar üzerinden bir inceleme yapacağız.

Müşerref Hekimoğlu, 5 Eylül 1959’da *Akşam* gazetesinde çıkan “Dil meselesi partiler üstüdür” başlıklı yazısında, *Kımlı* şiirinin yayımlanmasında şaşılacak bir şey olmadığını söylemektedir (Anter, 2011d: 14). Hekimoğlu’nun kaygısı öz itibarıyla Doğu sorunu olmasa da, politikanın oy kaygısına dayalı yapılmasından dolayı “Vatandaş Türkçe

Konuş!” kampanyalarının amacına ulaşmadan sona erdirdiğinden dert yanmaktadır. Yani Kürtçe şiir meselenin politik değil kültürel bir mesele olduğunu onun da günlük siyasi kaygılarla becerilemediğini söylemektedir. Buna paralel şekilde, *Yeni İstanbul* gazetesinde “Türkçemiz” başlıklı yazısında Fikret Adil meseleyi Türkçe dışında yazılmış bir şiir olarak ele alır. Politik yanıyla ilgilenmez. Sanatsal bir bakış açısıyla hareket eder.

Ödemiş’te çıkan *Cephe* isimli sol görüşün hakim olduğu yerel gazete ise Anter’in *Kımıl* yazısına açıkça destek veren tek gazetedir. Doğunun geri kalmışlığı konusunu kinayeli bir üslupla şu şekilde dile getirir.

“Kımıl’ı bahane ederek Şarkın ihmal edildiğinden söz etmek, affedilir suç değil. Şark illeri asfaltla birbirine bağlandı. Her köyde üniversite, her mahallede doktor var. Köylü tezek değil, yüzde iki zamlı kok kömürü yakmaktadır. Değil kımıl, karasinek bile bulana mükafat verilir (...) İleri yurt gazetesi mesullerini, vatan cephesine ihanet suçundan idam etmek caizdir” (2011d: 19).⁸¹

Musa Anter’in 31 Ağustos 1959’da *İleri Yurt* gazetesindeki köşesinde yayımladığı Kımıl başlıklı yazıya en sert tepkiler ise *Cumhuriyet* ve *Ulus* gazetesinden gelmiştir. Bu gazeteler yazılan Kürtçe şiirin ne kültürel ne de Doğunun geri kalmışlığı vurgusuyla ilgilenmişlerdir. Bu yazının çıkmasına nasıl müsaade edildiğini sorgulayarak, olayı, baskıcı bir çözümle, adli bir mesele olarak değerlendirmişlerdir. *Cumhuriyet* gazetesinde üç yıldızla çıkan “kendi kendimizi tenkit” başlıklı yazıda şu cümlelere yer verilmiştir.

“Doğu illerimizin birinin merkezinde çıkan bir gazete anlaşılmaz sebeplerle Kürtçe bir şiiri neşrediyor (...) insaf edelim, bu Doğu ili İstanbul değil ki 20-30 gazete çıksın da insan meşgul bir gününde hepsine bakamasın [Diyarbakır valisinden söz ediyor] Sonra hadi kendisi bakamadı, o il merkezinin zabıtası yok mu, adliyesi yok mu?”(Anter, 2011d: 16).

Ulus Gazetesi’nde yazarı Selami İzzet Sedes ise *Cumhuriyet* gazetesindeki yazıya benzer bir şekilde *İleri Yurt* gazetesine kimin kağıt verdiğini sormaktadır: “Diyarbakır’da İleri Yurt adlı gazete Kürtçe yayın yapmış. Bununla da yetinmemiş 30

⁸¹ Anter cephe yazısının lehteki yazısına istinaden bir teşekkür yazısı yazmış ve *İleri Yurt* gazetesindeki köşesinde yayımlamıştır. Bu yazının son cümlesi ise dostluklarını pekiştirici niteliktedir: “Cephe: ne harp ne vatan cephesi, insanlık ve kardeşlik cephesi (2011d: 27).

Ağustos zaferine dil uzatmış. Valiye bu ne iştir diye sormuşlar. Bilmiyorum meşgul olacağım demiş. Bir soru da benden: Bu gazeteye kim kağıt veriyor?” (2011d: 18).

Anter Doğu sorunu olarak adlandırdığı meseleyi Doğunun geri kalmışlığı ile temellendirmektedir.⁸² Hülasa bu sorun etnik bir düzlemde değildir. Doğunun geri kalmışlığı ise yapılacak yatırımlarla giderilebilecektir. Öyle ki, kalkınmış bir Doğu, Türkiye'nin de kalkınması demektir. Anter'e göre esas problem olan Doğunun geri kalmışlığı ve bunu dile getiren kişilere uygulanan baskıcı politikadır. Bu bağlamda, Anter'in bu dönemdeki yazılarının ikinci vurgusu da bugünkü anlamıyla “ifade özgürlüğü” olarak nitelendirilebilecek baskıcı politikalar üzerindedir.

“Biz bir yasak devletin mirasçısı olduk ve yaşattığımız, kendisine bütün ümitlerimizi bağladığımız devlet de hala büyük ölçüde bundan ibaret kaldı. Her şeyimizi yasak koyma ve yasak kaldırmakla halletme peşindeyiz (...) Osmanlı istilasından kurtularak milli devletimizi kurduğumuz zaman, biz, bu devletin hiçbir şeyini değiştirmedik (...) devletin temelini yoğuran yasak koyma ve kaldırma fonksiyonunda hiçbir değişiklik olmadı (...) Bizim Doğu ıslahatı adına milli birlik komitesinin aldığı, ağaların ve şeyhlerin sürgün edilmesi tedbirinin, yasakla idare, dayakla tedavi yolunda attığımız adımların sonu olmasını temenni ederiz” (2011d: 56-60).

Anter'in bu dönemki yazılarında söylemsel olarak bazı analizler yapmak Anter'in kalkınmacı fikirlerinin ipucunu verebilir. Yukarıda vurgulandığı üzere, Anter *Barış Dünyası*'ndaki yazılarında Kürt sorununu dönemin yaygın ismiyle Doğu sorunu olarak ele alır. Bu problemin nedeni ise Doğuda ekonomik ve kültürel geri kalmışlıktır. Yani sorun etnik bir mesele değil ekonomik alt yapıya bağlı bir meseledir. Bu sorunun aşılması için kalkınmacı fikirler uygulanmalıdır. Anter bu yolda 1980'lerin sonu, 1990'ların başındaki yazılarında tasvip etmediği ve eleştirdiği Kemalist rejimin Doğu sorunu için çözüm olabileceğini dahi vurgular.

“Doğu'da bir kalkınma, aynı zamanda bütün memleketin kalkınması olabilir. Doğusuz bir Türkiye tasavvur bile edilemez. İşte Atatürk'ün yurtta kurmak istediği liberal sosyal nizamın, Türkiye ve onun gibi geri kalmış memleketlere mahsus Kemalist rejimin bütün şartlarıyla kurulabileceği ve en iyi yolda denemelerinin yapılabileceği yer doğu ve güneydoğu bölgemizdir“ (2011d: 64).

⁸² Anter'in vurguladığı Doğu sorunu ileriki dönemlerde farklı vurgulara işaret ederek değişecektir. 1960'ların ortasında sosyalist akım içinde, bu geri kalmışlık meselesi, merkezi yönetim tarafından kasten geri bırakılmışlık olarak dile getirilmeye başlanacaktır. 1980 darbesi sonrasında ise Doğu sorunu yerini Kürt sorununa bırakacaktır. Bu süreçte ekonomik vurgu baki kalacaktır fakat etnik değerlendirmelerin arkasında kendine yer bulabilecektir.

Keza, Anter, aynı dergide çıkan başka bir yazısında da yukarıdaki örneğe benzer şekilde Atatürk övgüsüne yer vermiştir:

“Atatürk, büyük ve erişilmez inkılapçı ve dahi olarak, dini taassup ve hurafelerden ve bunları doğuran ve yaşatan müesseselerden bu milleti kurtardı; sonra sosyal ve iktisadi hamlelerle milleti, taassup ve hurafelere sığınmaya zorlayan sebepleri tedaviye kalktı. Bu böyle olmasa son derece zararlı olurdu” (2011d: 60).

Sonuç olarak şu tespite ulaşmak mümkündür: Kürt sorununu etnik vurgudan uzak, ekonomik temelli bir bölge sorunu olması ve bunun çok yumuşak ifadelerle dile getirilmesi, Anter’de sonraki dönemlerde gelişen sert Kemalizm eleştirisi ve Kürt sorununun dönüşmesi, Anter’in siyasal fikirlerinin farklılaşmasını açıklayabilir bir değişime işaret eder.

3.2.3 Demokrasi

Genel siyasi ortam ve buna bağlı değişen gündem, Anter’i farklı konular üzerinde düşünmeye itmiştir. Bu beklenebilir sonucu destekleyen en iyi kavram olarak “Demokrasi” gösterilebilir. Keza 1970’li yıllarda Türkiye’nin, fraksiyonlara bölünmüş siyasetinde demokrasi kavramı, ancak iktidarı seçimler yoluyla elde etmeye bağlı görüşleri ifade ediyordu. Bu yönüyle demokrasinin tamamlayıcı kavramları olan toplumsal katılım ve insan hakları gibi kavramlar düşük bir profilde seyrediyordu. Lakin 1980’lerin sonuna doğru liberal demokrasinin hem Dünya’da hem de Türkiye’de güçlenen vurgusu söz konusudur. Bu yükselişte Sovyetlerin çözülmesi sonucunda “Hür Dünya”nın önderi olan ABD’nin Soğuk Savaş’tan galip çıkması mutlak bir etkidir. Türkiye’de ise 1980 darbesinin uzun süren vesayetinin ardından demokratik kanalların açılması önemli bir sürece tekabül etmektedir. Keza bu dönemde liberal demokratik ilkelerin hakim olduğu Avrupa Birliği ile yumuşayan ilişkiler de demokrasi kavramının içeriğini zenginleştirmiş ve neredeyse tartışılmaz bir gereklilik olduğu görüşü öne çıkmıştır. Böylece, bu süreçte Türkiye siyasetinde boy gösteren hemen her kesim demokrasiye referans verme gereği duymuştur. Bu bağlamda Kürt siyasetinin fikri önder isimlerden biri olarak Anter’in fikirlerinin bu mecraya evrilmesi kaçınılmazdır. Anter demokrasiyi şu şekilde tanımlamaktadır:

“Demokrasi genel anlamda halk yönetimi demektir. Ama içeriği; insan hakları, her ulusun kendi kaderini tayin hakkı ve insan hakları içinde kendi kültürünü, dilini,

folklor, etnografik, ve tüm yöre gelenek ve göreneklerine sahip çıkmasıdır. Ayrıca üzerinde yaşadığı toprak parçasının doğal isimlerini kullanabilmesidir ve milli hüviyetini muhafaza etmesidir” (2011b: 46).

Yazarın yukarıdaki tanımlamasına bakarak demokrasi anlayışı temelinin insan haklarına dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bunu da kolektif hakların tanımlanması olarak özelleştirebiliriz. Anter’e göre, “Kürtlerin istediği, demokratik prensipler içerisinde, insan haklarına ki buna kültür, eğitim, serbest kimlik ve her çeşit etnik haklar dahildir, saygılı olunmasıdır” (2011b: 70). Benzer şekilde Anter, Kürtlerin hakkı verilmezse Türkiye’ye ne insan haklarının ne de demokrasinin geleceğini söyler (2011b: 50). Kısaca Anter için Kürt sorununun çözülmesi ülkenin ilk ve en önemli gündemidir. Keza Anter’in bu düşüncesi yalnızca bu döneme ait değildir. Anter, TİP’te ve TKP’de sosyalistlerle aralarında Kürt sorununa dair geçen konuşmalarında da aynı minvalde düşüncelerini ifade eder: “Ben bu arkadaşlara Kürt sorununun Türkiye’nin temel sorunu olduğunu, daha baştan bu sorun ele alınmazsa, başka hiçbir sorunun çözülemeyeceğini (...) söylüyordum” (2011a: 202).

Bundan farklı olarak, demokrasi kavramı Türkiye’de uygulanan biçimiyle liberal bir formasyona sahiptir. Mamafih, Anter’in kaygısı, demokrasinin ilkeli bir siyaset anlayışına bağlı olarak, hareketli bir nüfusu işaret etmesi, serbest piyasayı gözetmesi, açık toplum hedefine yönelmesi gibi kavramları değildir. Aksine, yazara göre demokrasi, Kürtlerin kendi kültürlerini yaşatabilme hakkına bağlı olarak negatif özgürlük kavramına bağlı bir araçtır. Bu yönüyle Anter’in demokrasi anlayışı, Türkiye’de yerleşik olan, 1980 öncesi dönemde sosyalist fikirlere eğilimli aydınların darbe sonrası dönemde, hak ve hukuk aramanın garantisini sağlayan “hukuk devleti” ve kuvvetler ayrılığının devletin ezici gücünün sınırlanması ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkan tanıma yakındır.

Yukarıda söz edildiği üzere, Türkiye’de 1980’lerin sonu 1990’ların başında, illegal siyaseti seçmiş gruplar hariç demokrasiye referans vermeden kendini tanımlayan neredeyse hiçbir siyasal görüş yoktur. Anter’in içinden geldiği sosyalist görüş de, daha sonraları sıklıkla vurguladığı milliyetçi fikirler de, revaçtaki bu demokrasi söyleminden etkilenmiş durumdadır. Keza Anter’in benimsediği siyasal duruşu demokratik siyasete uzak değildir. Öyle ki, Anter hayatının hiçbir döneminde alenen şiddeti desteklememiş bir aydın olarak, illegal yapıların içinde bulunmaktan da itinayla kaçınmıştır. Kısaca

söylenbilir ki, Anter'in siyasal fikirleri yükselen demokratik vurgulardan sınırlı seviyede nasiplenmiştir. Anter'in köklü bir demokrasi savunucusu olmadığı gibi, demokratik yöntemlerin dışında kendini tanımlayan gruplar içinde bulunmaktan da kaçınmış olduğu söylenebilir. Yazarın, bir yönetim rejimi olarak demokrasiden beklentisi ise insan hakları temelinde, Kürtlerin kendi kültürünü sürdürebilmesine imkan tanınması yönündedir.

3.2.4 Milliyetçilik/Milli Devlet

Milliyetçiliğin farklı tezahürlerine yukarıdaki bölümlerde değinmiştik. Musa Anter'i bu anlayışlar arasında konumlandırmak gerekirse, Anter'in, kuşku götürmez bir biçimde, ilköğretim anlayışına bağlı olduğunu savunabiliriz. Nitekim Anter, ilgi odağı olan Türk, Kürt, Arap gibi Ortadoğu halklarının tarihini defaatle işlemiştir. Bu incelemelerde bilhassa Kürtlerin, tarihi kökleri ve gelenekleri olan kadim bir toplum olduğunu vurgular. Bu anlamda Anter'in, milliyetçiliği ve milli devleti modernist bir tanım çerçevesinde modern bir olgu olarak ele aldığı söylenemez. Yazara göre toplumlar üzerinde yaşadığı topraklarda doğal sınırlarla ezelden beri vardır:

“Bir bakıma insanların, yani ulusların oluşu da bir tabiat kanunudur. Bazen ufak tefek asimilasyonlar oluyor, ama çok zor ve azdır. 75 yıllık Sovyetlerde bu tecrübe yapıldı, millet yoktur dendi. Herkes Sovyet haklıdır, dedi ama olmadı. Mevsimi gelince her millet benliğine yapıştı“ (Anter, 2011c: 227).

Anter, teorik milliyetçilik tartışmalarına girmese de milliyetçiliğin zamanı geldiğinde geçiş yapılan doğal bir yapının sonucu olarak görür. Yazar bu konudaki fikrini şu şekilde açıklar: “Yıllarca Komünist idik. Vay baba, çekmediğimiz mi kaldı! Bu yüzden kaç kere idam istemiyle mahkemelere verildik (...) ve suçumuz komünistlikti. Yani milliyetçi değildik. Neyse ki zaman geçti. Komünistlik yerini milliyetçiliğe bıraktı. Biz de modaya uyarak milliyetçi olduk” (2011c: 142). Bunun yanı sıra, Musa Anter gençliğinden beri milliyetçi duygulara sahip olduğunu söyler ve sahip olduğu milliyetçiliği şu sözlerle ifade eder:

“Ne yalan söyleyim, şimdi de biraz var ya, ama aşırı milliyetçi idim [gençliğinden söz ediyor] Benim milliyetçiliğim, Nazilerin, Faşistlerin, Turancıların, başka ırkları aşağı görüp onlara tahakküm hakkını kendinde gören, yani üstün bir ırk fikri değil de; her yerde görülen, ezilen ve perişan olan milletimi zulümden kurtarmayı hedefleyen bir milliyetçilikti” (2011a: 72-73).

Anter, milletleri birbirinden ayrı kültürlere, dinlere, dillere, gelenek ve göreneklere sahip kitleler olarak görse de, yüzyıllardır bir arada yaşama pratiğine sahip ve Kurtuluş Savaşını vermiş halklar olarak Kürt-Türk kardeşliği söz konusu olduğunda ayrılıkçı düşünmez. İki toplumun da emperyalizmin mağduru olduğunu savunur.⁸³ Kısaca, Türkiye'nin çokuluslu bir toplum olarak yaşayabileceğini vurgular (2011b: 70). Anter'in çokulusluluk kavramı olarak altını çizdiği unsur, kendi dışında oluşan şartlar nedeniyle milli devletlerin içinde kalan, kısmen de olsa dil birliği, yurt birliği, kültür birliği gibi unsurları haiz olan etnik grupların ulus-devleti oluşturan hakim grup tarafından en genel anlamıyla ayrımcılığa tabi tutulmaması, kendi kültürlerini özgürce yaşayabilmeleri olarak anlaşılabilir. Teorik çerçevede, çokuluslu toplum olmanın vazgeçilmez birkaç unsuru olarak uzlaşma, kültürel zenginlik, ortak vatandaşlık gibi kavramlar öne çıkmaktadır.⁸⁴ Buna göre, toplumsal farklılıkların ayrışmanın değil, kültürel zenginliğin kaynağı olmasına ve buna bağlı olarak vatandaşlık tanımının soya bağlı şekilde değil, tam tersine ve daha liberal biçimde, karşılıklı saygıya dayanan tolerans kavramı çerçevesinde, yumuşak ve esnek biçimde tanımlanmasına sıkı sıkıya bağlıdır.

Mamafih Anter'in Kürt sorununun çözümünde önerdiği çokulusluluk anlayışı tutarlı değildir. Şöyle ki, Anter, yukarıda vurgulandığı üzere, millet/milliyetçilik konusunda özcü bir tutumu benimsemektedir. Yani milletleri, birbirinden kesin çizgilerle birbirinden ayrılabilirdiği, kendine has özellikleri olan kadim bir topluluk olarak tasvir etmektedir. Böylece siyasal olanın, soya bağlı bir zeminde tanımlanmasının, ulus çerçevesini daraltması kaçınılmaz hale gelecektir. Nihayetinde, Anter'in kurguladığı soya dayalı fikirlerin, vatandaşlığın soy tanımlarından uzak, deterministlikten kaçınan, kültürel zenginliği gaye edinen çokkültürlülüğü doğurması beklenemez.

Bundan farklı olarak, Musa Anter Kürt sorununun ayrılıkçı bir modelle çözülmesi taraftarı değildir. Halbuki modern Kürt milliyetçiliğinin kurucu isimlerinden biri olarak

⁸³ Hatta özel olarak Siyonist bir plan çerçevesinde bozulan ilişkilerden söz eder. Yani Anter'e göre öz itibarıyla Kürt ve Türkten zarar gelmez ve bir arada mutlu şekilde yaşayabilirler. Oysa dış mihraklar (Anter, 2011c: 71) ve muktedir olmayan kötü niyetli yöneticiler bu işi bozmaktadırlar (Anter, 2011c: 70).

⁸⁴ Daha geniş bilgi için ve teorik özet için bkz. Heywood, A. (2006: 173-176).

Anter'in bağımsız bir Kürt devletine ilgi duyması beklenebilir. Bu konu hakkında yapılacak çözümler doğrudan Anter'in sözleriyle açıklanırsa bu kafa karışıklığının⁸⁵ giderilmesine yardımcı olabilir. Bir toplantıda sarf ettiği sözler, Anter'in neden ayrılıkçı olmadığı hakkında açıklayıcı niteliktedir.

“Kürtler, Türklere ayrılmak istemiyor. Diyorum ki biz bölücü değiliz. Aynı yazıdan beni mahkemeye veriyorlar, bölücülük yapıyor diye. Yahu diyoruz ki, kardeşim biz bölücü değiliz (...) Canım İstanbul'u, İzmir'i, Anyalya'yı, Adana'yı, Mersin'i, Bursa'yı, Konya'yı Türklere vereceğim de ben Şemdinli'de, Mardin'de, Siirt'te ne yapayım? (...) Bölücülük yok bizde.”⁸⁶

Yani Anter Kürtlerin bağımsız bir devlet kurmasından yana değildir.⁸⁷ Buradaki esas mesele, Anter'in, Kürtlerin devlet kurmaya muktedir olmasını sağlayacak unsurlara sahip olmamasını ifade etmesi değildir. Aksine yazılarında Kürtlerin dil birliği, tarih birliği, yurt birliği gibi kavramları haiz olduğunu defaatle işlemiştir. Hülasa Anter'in müstakil bir Kürt devleti istememesi, gelişmiş Batıyı bırakıp, fakir Doğuda kurulacak bir devletin kimseye (Kürtlere) bir faydası olmadığını söylemesidir. Keza az gelişmiş ülke milliyetçiliklerinde ya da anti-sömürgeci geç milliyetçiliklerde bölünme son çare olarak tebarüz etmiştir. Nitekim bölünme maliyetli bir sürece tekabül etmektedir.

Anter, son analizde, Kürtlerin özerk bir yönetim kurmalarını önermiştir. Diğer bir ifadeyle, Kürtlerin bağımsızlığı değil, hukuki çerçevede kurulacak adil bir özerklik hedefine yönelmelerini düşünür.

“Bana göre Türkiye çokuluslu bir ülkedir (...) En iyi tez dünyadaki çokuluslu devletler tezidir ve ona bakmak gerekir. Örneğin ABD, Yugoslavya, SSCB ve İsviçre gibi (...) Her zaman söyler ve yazarım, Kürtler Türklere ayrılmak istemezler (...) Bu tezler birer buluş değildir (...) Bana göre bünyemize uygun, en

⁸⁵ Anter'in ayrılıkçılık konusundaki samimiyeti ileriki bölümde farklı yorumla ele alınacaktır. Anter'in bu konuda net olmayan bir çizgiye sahip olduğu vurgulanacaktır.

⁸⁶ “Keşke olmasaydı” Kanal 24 programı

⁸⁷ Anter birçok yazısından dolayı bölücülük iddiasıyla mahkemeye çıkmıştır. Bunların bir tanesinde bölücülükle yargılanan Anter İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesine verdiği savunmasında şu sözlere yer verir: “Şimdiye kadar aklı başında bölücü tek bir Kürt'e rastlamadım (...) Kürt o kadar aptal mıdır ki, Türkiye bölünsün de İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Antalya ve Adana Türk'e düşsün; Mardin, Siirt, Bitlis, Hakkari, Bingöl ve Urfa da Kürt'e kalsın. Denizleri de bölelim. Akdeniz, Karadeniz, Marmara ve Ege Türklerde olsun, Van gölü gibi bir gölcük de Kürt'e kalsın? Görüyor musunuz, bölücülüğün akıllığı mı? Oysa bütün Anadolu bugün bizimdir. Edirne'den Hakkari'ye kadar” (2011b: 53).

iyi şartlarla birlik ve beraberliğe zarar vermeyecek olan, bir özerklidir” (2011c: 70).

Aslında, Anter’de olduğunu düşündüğümüz Kürtlerin geleceğini nasıl kurgulayacağını net şekilde belirleyememe konusunda yalnızca Anter değil, o günden bugüne Kürt siyasetini yönlendiren neredeyse hiçbir kesim de net olamamıştır. Kürtlerin yegane temsilcisi olduğunu ve tek amaçlarının Kürt sorununun çözümü olduğunu söyleyen Barış ve Demokrasi Partisi’nin (BDP) sorunun çözümü hakkında birkaç sene içinde birçok defa değiştirdiği tutumları bile, tek başına bu kafa karışıklığını açıklamakta yeterli olacaktır.⁸⁸

Sonuç olarak, Anter milletlerin verili olduğunu, birbirinden ayrı özelliklere sahip kimlikleri olduğunu düşünse de, bir arada yaşayabileceklerini ifade eder. Milli Türk Devletinin resmi söylemini yumuşatması ve bu bağlamda Kürtlerin kültürel haklarını teslim etmesi sonucunda özerkleşecek bir Türkiye tahayyül etmektedir. Bunun gerçekleşmemesi durumunda ise, gönüllü olmasa da, ayrılıkçılığın kerhen gündeme geleceğini düşünmektedir. Bir röportajında sorulan “Peki Türk ve Kürt sosyalistlerin birliğine ne diyorsunuz?” sorusuna cevaben şunları söyler.

“Samimi söylüyorum, idealim şu ki, isterdim ki, komünist olsun, sosyalist olsun fedaratif, güzel, birlikte bir devlet kuralım. Ama eğer bu olmayacaksa, realite ağır basar. Ama şunu da ekleyeyim, günümüz dünyası bütünleşmeye doğru gidiyor. O yüzden ayrı ayrı olmaya gerek yok. Ben böyle düşünüyorum. Eğer onlar da bu samimiyeti gösterirlerse pekala beraber oluruz. Ama “Ne Mutlu Türküm Diyene”, “Türkiye Türklerindir” derlerse olmaz. O zaman ayrılık çıkar” (Anter, 2011b: 49-50).

Bu bölümde Anter’in teorik fikirleri incelenmeye çalışıldı. Bu fikirler sosyalizm, kalkınmacılık, demokrasi ve milliyetçilik olarak kategorize edildi. Bu kerte de vurgulanması gereken öz ise şudur: Anter’in fikirlerinde var olduğu düşünülen değişim

⁸⁸ Birkaç örnek verecek olursak: Kürt siyasetinde önemli bir figür olan Leyla Zana ayrılıkçılığa dönük olarak 9 Ocak 2012’de “silahlar Kürtlerin sigortası” dedikten sonra (<http://www.ntvmsnbc.com/id/25312665/>), 6 haziran 2012’de merkezi bir yönetim altında bir çözüm bulunacağını vurgulayan “Kürt sorununu başbakan Erdoğan çözer” açıklaması verilebilir.

(<http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?atype=radikaldetayv3&articleid=1091085>)

İkinci bir örnek olarak, 14 Temmuz 2011’de demokratik özerklik ilan eden Demokratik Toplum Kongresi (DTK) özelinde Kürt siyaseti (<http://siyaset.milliyet.com.tr/dtk-demokratik-ozerklik-ilan-etti/siyaset/siyasetdetay/14.07.2011/1414430/default.htm>), 21 Mart 2013’te Misak-ı Milli’den söz eden ve demokratik özerkliğin esamesi bile okunmayan Öcalan mektubunu benimsemiştir.

ve dönüşüm genel siyasi atmosferlerle doğrudan ilgilidir. Hülasa Anter'in savunduğu görüşlerin temelini arz eden, Kürtlerin kadim bir toplum olarak var olması durumu, Kürtlerin ve Türklerin bir arada yaşamasına engel olmayacağı temeline bina edilmiştir. Kısaca, vurgular değişse de öz aynı kalmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: MUSA ANTER'İN TÜRKİYE ve KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ OKUMASI

Bu bölümde tartışılacak konuları şu şekilde belirtmek mümkündür. Anter'in, kurucu parti olarak 27 yıl iktidar olmuş tek partili dönem CHP'si ve Kemalizm hakkındaki fikirleri, çok partili yaşamda iktidara geçen sonraki yıllarda da birçok kere tek başına iktidar olmuş merkez sağ partileri olarak DP/AP/ANAP geleneği hakkındaki fikirleri, Türkiye'de demokrasinin varlığı/yokluğu meselesi ve Anter'in Kürtler/Kürt kimliği/Kürt siyaseti Hakkındaki Fikirleri.

4.1 CHP/KEMALİZM

CHP 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra 27 yıl boyunca tek parti olarak iktidarda kalmıştır. Anter, Kürt sorununu ortaya çıkaran sebeplerin yaratıcısı olarak gördüğü bu partinin yöneticilerinin hatalarını sıklıkla vurgular. Örneğin *Nokta* dergisine verdiği mülakatta Türkiye'nin kuruluşunda hata olduğunu belirtir (2011b: 71). Anter'e göre hata vardır çünkü birçok etnik topluluğun olduğu Anadolu'nun tek bir etnik isim altında toplamanın, sıkıntıların kökünü oluşturduğunu söylemektedir. Zira bu açığı kapatmak üzere yeni yönetim inkar ve asimilasyon politikasını uygulamaya koyulmuştur (Anter, 2011b: 71). Anter'e göre, bu politikalara tepki olarak ise Kürtler çeşitli yerlerde isyanlar çıkarmışlardır.

Cumhuriyet'in kuruluş aşamasından itibaren Kürtlerin çıkardığı isyanlar ve bu isyanların tedip ve tenkille bastırılması, modern Kürt siyasetinin sıkça başvurduğu mağduriyet hissine dayalı duruşun kurucu unsurlarından biri haline gelmiştir. Osmanlı döneminde baş gösteren fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve hilafetin kaldırılmasının gündeme gelmesinden itibaren artan isyanların sebebini ana hatlarıyla vurgulamak, ilerleyen dönemlerde Cumhuriyetin kurucu ideolojisi ve yöneticileriyle Kürtlerin neden yıldızının barışmadığını anlamak bakımından elzemdir.

Kürtlerin Osmanlı imparatorluğuyla olan münasebetlerinin esasen 16. yüzyılın başlarında, Osmanlı'nın, Kürdistan üzerinde hakimiyet kurma idealiyle başladığını

savunmak mümkündür. II. Beyazıd döneminde baş gösteren, Safevi Devletiyle Osmanlı İmparatorluğu arasında yaşanan Doğu Anadolu’da hakimiyet kurma rekabeti, Yavuz Sultan Selim’in, babası II. Beyazıd’ın ölümünün ardından tahta geçmesiyle keskinleşmiştir. Bu dönemde, Safevi Devleti hükümdarı Şah İsmail, sarayı Tebriz’de olan (önce Diyarbakır’da) Akkoyunlu Devletini yenerek Doğu Anadolu’nun hakimi durumuna gelmiştir. Keza Şah İsmail’in Anadolu halkının bir bölümüyle olan mezhepsel birliği de Sultan Selim’in ilgisini Doğu Anadolu’ya çevirmesine neden olmuştur (Özoğlu, 2005: 65).

Bu dönemde Doğu Anadolu’da, Kürt aşiret reislerinin yerel hakimiyetine dayalı bir yönetim söz konusudur. Bölgenin dağlık bir bölge olması, özerk yapının kadim olmasını sağlamıştır. Osmanlı Sultanı, Doğu Anadolu’da Safevi Devletinin hakimiyetinin bitmesi için yalnızca savaştan galip çıkmasının yeterli olmadığını ve fakat yerel Kürt beylerinin de desteğini alarak Osmanlı hakimiyetinin bölgede sağlamlasacağını farkında olmalıdır ki İdris-i Bitlisi aracılığıyla Kürt beyleriyle iletişim kurma yolunu tercih etmiştir. Görüşmeler sonunda Amasya’da varılan uzlaşma sonunda yerel Kürt beylerinin özerk yapısını koruyarak Osmanlı’ya vergi vermesi yönünde bir uzlaşma varılmıştır. (Özoğlu, 2005: 66). 1514’te sağlanan bu anlaşma Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezileşme çabalarına kadar aynı kalmıştır. Merkezileşme çabalarının sonraki ayağı olan Cumhuriyetin ise milli bir Türk devleti olarak kurgulanması sebebiyle, yukarıda sözü edilen Kürt isyanlarının temel nedenini teşkil ettiği söylenebilir. Bu isyanların en büyüğü ve dolayısıyla en çok ses getireni Şeyh Said İsyanı olmuştur. Öyle ki erken Cumhuriyet yönetiminin görece esnek ve kapsayıcı yapısı, bu olaylar nedeniyle yönetimde sert tedbirler alarak, safları sıklaştırması manasına gelecektir.

Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra, ülkede kurgulanan siyasal sistemden hoşnut olmayan Kürt aşiretlerinin çıkardığı isyanların bastırılması sırasında yaşanan trajik olayların, bölgede meskun olan Kürtleri ciddi ölçüde etkilediği söylenebilir. Ancak çok partili yaşama geçilmesiyle bu isyanlar ve bastırılması esnasında yaşanan olaylar dile getirilebilmiştir. Bir başka deyişle, son olarak 1937 Dersim isyanının bastırılmasından sonra adının bile anılması yasaklanan Kürtler, çok partili döneme geçiş aşamasından itibaren, tek parti dönem CHP’sine duydukları tepkileri, eli kalem tutan, üniversite okumak için büyük şehirlere giden, okumuş Kürt aydınları aracılığıyla geçmişe dönük

tepkilerini ortaya koymuşlardır. Musa Anter de bu kişilerin arasında en önemlisi olarak sayılabilir. Zira Musa Anter'in çıkardığı *Dicle Kaynağı*, *Şark Postası* gibi gazeteler, mütemadiyen, Kürtler için geçmişte yaşanan trajik olaylardan bahsetmektedir. Mekin Mustafa Kemal Ökem, Anter'in içinde bulunduğu bu grubu “yayın milliyetçisi” olarak şu şekilde tasvir eder:

“Dersim olaylarından sonra, kalkışmacı Kürt önderleri sürgün edilmesi, Cumhuriyet hükümetine katılanların da sisteme bütünleştirilmesiyle 1960'lara dek sükunet muhafaza olmuştur. Ancak, bu süreçte yeni bir siyasal Kürtçü aydın grubu yetişmiştir. Bunlar (Anter, Kaya, Şerefhanoglu, Karahan, Kırmızıtoprak, Bucak ve diğerleri) 1919-1930 arası gelişen siyasal projelerden haberi, bu projelerin müellifleriyle ilişkili, kendi aralarında bütünlüklü (Dicle Talebe Yurdu) ve savlarını ‘ulusal sorun’ olarak nitelendirmeye niyetli, basıp dağıttıkları dergilerle bu konuları, kısıtlı da olsa, kamuoyunda tartışan bir ‘yayın milliyetçiliği’ grubudur. Bu grup, daha sonra, 1959'daki ‘49’lar’, 1962-63'deki ‘23’ler’ tutuklamalarına hedef olmuş, popülist bir siyasal projenin savunucusudur. Bunlar da kendi aralarında devrimci sosyalist ve sağcı/gelenekselci olarak ikiye ayrılmışlardır. Birinci grup 1960'larda Türkiye İşçi Partisi bünyesindeki Devrimci Doğu Kültür Ocakları etkinliklerine katılacak, ikinci grup ise Barzani'nin etkisi ve desteğiyle Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'ni kuracaktır” (Ökem, 2006: 333).

Musa Anter, CHP'yi baskıcı ve zulüm tesis eden bir parti olarak gördüğü için ondan hoşlanmadığını şu sözlerle ifade eder: “Normal tüm Doğulular gibi ben de CHP'den nefret ediyorum. Bizim onlarla bu zıtlığımız politik değil, tıpkı İslam'da olduğu gibi bir nevi kısas ve kan davasıdır. Onun için ben ve tüm namuslu Doğululara düşen CHP'yi yıkmaktır” (2011a: 116).

Mevzubahis Kemalizm/Atatürkçülük olduğunda Musa Anter'in farklılaşan görüşünden söz etmek mümkündür. 1960'ların başında, 49'lar davasından beraatından sonra yazılarında Doğu'nun geri kalmışlığından bahseden Anter, Kemalizmin bu derde deva olabileceğini anlatır. Bu veçheyle, Kemalizmi kalkınmacı boyutuyla ele almaktadır. Bundan farklı olarak, yazarlığa verdiği uzun aradan sonra, 1987'de tekrar başladığı dönemde değişen konjonktüre göre Anter'in Kemalizm algısı da oldukça farklılaşmıştır.

Atatürk'ü koruma yasasından yakınan Anter, Atatürk'ün “Ne mutlu Türküm Diyene” sözü dolayısıyla Kürtlerin mutlu olamadıklarını ifade eder (2011b: 92). Keza Kemalizm ve tek parti dönemi hakkındaki fikirleri de yukarıdaki sözleriyle aynı paraleldedir:

“Kemalizm bir çeşit uyduruk, derme çatma, bizim şimdiki Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti gibi dünyada hiç kimsece kabul edilmeyen, sözüm ona bir sitemdir (...). Birinci Cumhuriyet Atatürk'ün eseridir. Bu Cumhuriyet'in prensipleri neydi?

Yasakçılık, tek düşünce, tek parti, tek şef ve her şeyin tek karşı fikir veya şahıs çıkarsa derhal yok edilmesi, sahte slogan, modern adlar. Örneğin, Cumhuriyet ve demokrasi diye bir şey yoktu. Devlet idaresi Osmanlılardan alınmış, birkaç subayın eline verilmişti. Laiklik diye bir şey de yoktu. Osmanlı halifesi yerine, resmi görüşleri benimseyen bir nevi tabur imamı ayarında Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştu. “Halkçı” deniyor, halk hayvan yerine dahi konmuyordu. Hülasa tam bir polis, jandarma ve askeri idare kurulmuştu ve halen de öyledir. İşte Atatürkçülük budur” (2011c: 293).

Anter, Cumhuriyet sonrası dönemde Kürtlere uygulanan politikaları asimilasyon olarak görür.⁸⁹ Kürt kültürünün, dilinin ve hatta Kürt diye adlandırılan bir halkın olmadığı iddialarına karşı Anter, Kürt dilinin ve kültürünün kadim olduğunu ispatlamak için çaba sarf eder. Anter söz konusu asimilasyon politikasının Cumhuriyetin koruyucusu olarak kendini tanımlayan askerlerce sürdürüldüğünü söyler. Örneğin bir yazısında Atatürk’ün Cumhuriyeti gençlere değil askerlere bıraktığını şu sözlerle ifade eder.

“Atatürk Türk gençliğiyle alay ediyor. Örneğin: Ey Türk gençliği ile başlayan mesaj gibi veya Atatürk, Cumhuriyet’i Türk gençliğine emanet etti. Hangi emanet? Türk gencinin haddine düşmüşse cumhuriyetin yanından geçsin! Derhal eli ayağı kırılır. Ama aslında bu lafın doğrusu şöyledir: Atatürk cumhuriyeti faşist paşalara emanet etmiştir. Gerisi gençlikle alaydır” (2011b: 93).

Bu bağlamda, yazar, Kürtlerin kültürel haklarının sürdürülebilir olması için Türkiye’nin sivilleşmesini önermektedir. Keza Anter, bu sivilleşmeyi sağlayacak demokratikleşmenin de Kürtler tarafından Türklere öğretileceğini söylemektedir (2011c: 268).

4.2 SAĞ (DP/ANAP) GELENEK

Anter’in Türkiye okumasında ikinci başlık ise çok partili dönemde kurulan DP/ANAP ile olan ilişkileridir. DP’ye ilk kurulduğu günlerde sempati duymuş olsa da ve hatta 1946 seçimlerinde DP adına çalışmış olsa da⁹⁰, Anter 1958 sonrasında Anter, DP’nin, CHP’den farklı olmadığını öne sürmüştür.

⁸⁹ Anter’in hatıralarında, Mardin’de Kürtçe konuşma yasağına uymayanlara verilen ceza bedelinin kelime başına bir lira olduğu kaydedilmektedir (2011a: 29).

⁹⁰ 1946 seçimleri arifesinde Yenikapı, Beyazıt, ve Topkapı caddelerinin altında kalan tüm seçim sandıklarının kontrolü ve delege tayinini DP adına Musa Anter yapmıştır (Anter, 2011a: 117).

1946 seçimlerinden hemen önce İstanbul'da Musa Anter'in idare ettiği Fırat Talebe Yurdu'na gelen Adnan Menderes, Mükerrer Sarol ve Cihat Baban, Kürt kimliği ile tanınan Musa Anter'e partide görev almasını teklif etmişlerdir. Bu teklife verdiği cevap Anter'in Demokrat Parti algısını açıkça yansıtmaktadır:

“Normal tüm Doğulular gibi ben de CHP'den nefret ediyorum. Bizim onlarla bu zıtlığımız politik değil, tıpkı İslam'da olduğu gibi bir nevi kısas ve kan davasıdır. Onun için ben ve tüm namuslu Doğululara düşen CHP'yi yıkmaktır. Bu umutla elimizden geleni sizin partiniz için yerine getiririz. Ancak benim herhangi bir partiye angaje olmam mümkün değildir. Çünkü inancımca partiler bir din ve mezhep gibidir. Nasıl ki bir insan çıkar uğruna sık sık din değiştiremiyorsa, parti de öyle olmalıdır. Ben gencim. Daha memlekette nice insani partilerin kurulacağı belli değil. Sizin DP'niz bu yolda nihai bir parti değil, belki bir başlangıçtır“ (2011a: 116-117).

1950'li yılların ortalarında dergi ve gazetelerde yazdığı yazılarla okur-yazar Kürtler üzerinde etkili olan, Kürt milliyetçisi olarak tanımlanabilecek Musa Anter 1940'lı yıllarda açıktan yazamadığı Kürtçe içerikli yazılarını Demokrat Parti iktidarının yarattığı atmosferde dile getirme fırsatını yakalamıştır. DP iktidarında CHP'nin Kürtler üzerindeki negatif etkilerini gazete köşelerine taşıyan Kürt yazarlar bu veçheyle Demokrat Parti iktidarıyla zımnî bir işbirliği içerisinde gözükmemektedir. Zira dönemin Kürt aydınları olarak nitelendirilebilecek kişiler ya doğrudan Demokrat parti içerisinde görev almışlardır ya da dolaylı olarak desteklemişlerdir. CHP karşısında Kürt oylarını önemseyen Demokrat Parti yönetimi ise bu birlikteliği alenen değilse bile zımnî bir mutabakat ile sınırlı olarak sürdürülmesine müsaade etmiştir. 1954'te Diyarbakır'da yayımlanan, yayımları genellikle tek parti dönemi CHP'sinin Kürtler üzerindeki baskıları üzerinde yoğunlaşan, dolayısıyla Kürtler üzerinde etkili olan *Şark Postası* iki yıla yakın yayımlanma fırsatı bulmuştur. Bu vesileyle ilk defa Kürt milliyetçilerinin ortak hafızası olarak tanımladıkları isyanlar hakkında yayınlar yapılabilmektedir. Anter bu yayınları şu sözlerle açıklamaktadır:

“Diyarbakır'da ve tüm Kürdistan'da enteresan bir haleti ruhiye vardı. İnsanlar 27 yıldan beri CHP'nin insanlık dışı zulmünden kurtulmuş; ağır bir yükün altından çıkmış, rahat soluk almışa benziyordu. Sürgündekiler anavatanına dönmüş, yeniden mal ve mülklerine sahip çıkmaya başlamışlardı. (...) Halk genellikle soğuyan yaranın ağrısı gibi, çektiği eziyet ve zulmün acısını duymaya başlamıştı. İşte *Şark Postası* ve 1958'de çıkarttığımız *İleri Yurt* halkın bu acısını dile getiriyor” (2011a: 132).

Fakat bu durum, 1958 sonrasında bozulmuştur. Otoriter eğilimleri artan DP, Kürtlerin yazılı faaliyetleri karşısında idari tedbirler alma gereği duymuştur. Bu süreç “49’lar Olayı”yla sonuçlanmıştır.

Musa Anter, siyasal partileri Kürt sorununa bakış açısına göre değerlendirmektedir. Örneğin TİP’te neden siyaset yaptığı sorusuna “Başka ne yapabilirdim ki? Diğer tüm partiler Kürtleri yok sayıyorlardı.” sözleriyle cevap vermektedir (Anter, 2011a: 202). Anter’in merkez sağ ve sol olarak adlandırılabilen Türkiye siyasetinin iki ana cenahına bakış açısı ise 49’lar davasından sonra aynı kalarak devam etmiştir, değişmemiştir. Kurucu parti olarak CHP’nin inkar ve asimilasyona dönük olarak kurguladığını düşündüğü sistemin sonraları iktidarı ele alan sağ partilerce de değişmeden uygulanmış olduğunu ifade eder. Örneğin, Musa Anter, DP ilk kurulduğunda, CHP’nin iktidardan uzaklaşması için diğer tüm muhalifler gibi DP’ye doğrudan veya dolaylı yoldan destek vermiştir. 1946’da başlayan bu ilişkiler 1959’a kadar görece sorunsuzdur. Ne ki gittikçe kendini iktidara getiren çevreden uzaklaşarak merkeze yaklaşan DP iktidarı onunla beraber 49 kişiyi idamla yargılayacaktır. Dolayısıyla Musa Anter, kısmen de olsa güvendiği DP’nin de söz konusu Kürt meselesi olduğunda CHP’den hiçbir farkı olmadığını düşünür. Nitekim Anter’in bu konudaki fikirlerini destekleyecek birçok örnek bulunmaktadır. Misal, 27 Mayıs darbesinden sonra ülkedeki siyasi tutuklular çıkarılan aftan yararlanmasına rağmen Kürtçülükten yargılanan 49’lar ancak 1962’de beraat ettirilmişlerdir. Keza aynı süreç 12 Mart sürecinde de gerçekleşmiştir. DDKO davasından yargılananlar, hükümet tarafından ilan edilen aftan en son yararlananlar olacaklardır. İktidar partisi, merkez sağ ya da sol, ne olursa olsun Kürt meselesi gündem olduğunda Kürtlerin maruz kaldığı sert ve anti demokratik uygulamaların, Anter’in siyasete duyduğu güvenini sarstığını yahut zaten hiç var olmadan, sönmüldüğünü açıklayıcı nedenlerden biri olarak görülebilir.

Musa Anter 1987’de gazete yazarlığı yaptığı dönemde politik gündem üzerine yazılar kaleme almıştır. Bu dönemde siyasal partiler ise 1983 ve 1987 seçimlerinden tek başına iktidar çıkan Anavatan Partisi (ANAP), 1987 seçimlerine Kürtlerle işbirliği yaparak giren Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), yasağı kaldırılan Demirel’in liderliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP), Türkeş’in önderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), ve Necmettin Erbakan’ın Refah Partisi (RP)’dir. Anter bu partiler arasında ANAP’ı

farklı bir konumda değerlendirir. Bunda etkili olan unsur ise Anter'in siyasal partileri algılayışının Kürt sorununa ve Kürtlere bakış açılarına göre olmasıdır. Bu minvalde Anter bir yazısında şunları yazmaktadır:

“Yazık oldu bu seferki seçim masraflarına, inanıyorum ki hükümet nasıl kurulursa kurulsun, başarılı olamaz. Çünkü bu parti şeflerinin kafasında demokrasi, insan hakları, Türkiye'nin bir numaralı sorunu olan Kürt sorununa yaklaşım yok. Hala Güneydoğu'ya zıpkın, bol sayıda jandarma ve öldürücü helikopterler ve silah düşünüyorlar” (2011c: 139).

Anter 1990'ların başında istikrarsız bir yapı arz eden siyasete olan güvenini yitirmiş gibi görünse de o tarihte Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Turgut Özal'ı ehven-i şer⁹¹ olarak diğerlerinden ayırmaktadır:

“Sanki her şeyi tastamam yapmışlar da, bir Çankaya ve Özal kalmış. Başbakanlık, bakanlıklar boş. Zaten bu adam kıtlığında dolduracak adam da yok. Hiç olmazsa Çankaya'da iyi kötü biri oturuyor. Adam, ağamız, Amerika'dan da icazetlidir. Onu indirip kimi oturtacaksınız? Süleyman Beyi mi? Ecevit'i mi? Erbakan veya Türkeş'i mi? Erdal İnönü Cumhurbaşkanlığı'nı bilmez” (2011c: 139).

Anter'in ANAP'a bakışı, doğrudan bir destekleme olarak görülmemelidir. Kürt kökenli olduğunu söylediği (Anter, 2011a: 69) Özal'ın Kuzey Irak'taki Kürtlere karşı tutumu Kürtler lehine olduğunda Özal'ın bu tavrını övmektedir. Lakin Özal'ın bu tutumu içermeyen açıklamaları yahut Amerika'yla kurduğu yakın ilişkiler söz konusu olduğunda, Özal'ı diğer siyasal parti liderlerinden farklı görmez. Bu önermeyi destekleyecek şekilde, 1991 seçimleri öncesinde Kürtlere ANAP'a oy vermelerini söylemektedir.

“Ha gayret sevgili Özal. Malatya'nın gözü de helal süt emmiş bir evlat görsün. Sen İnönülere bakma. Zaten senin Irak Kürdü ile soydaş olan vatandaşların da bu döküntü parti başkanlarından bir şey beklemezler (...) şimdi ben de diyorum ki partim olan HEP'e en yakın parti ANAP'tır ve onun şefi Turgut Özal'dır. Ve tavsiye ederim (...) Anavatana rey versinler (...) Öyle ya soydaşlarımız reyini doğru dürüst kullanmayıp Ecevit, İnönü ve Demirel'e vereceklerine bari Özal'a versinler.” (2011b: 179)

1990'ların başında Türkiye'de PKK'nın eylemlerine bağlı olmak üzere Güneydoğu'daki şiddet olayları ve Kuzey Irak'taki olaylar gündemin önemli bir parçasını

⁹¹ Yazar dönemin liderleri hakkındaki fikirlerini şu sözlerle dile getirir: “Erdal İnönü, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Mesut Yılmaz ve Necmettin Erbakan. Yani bu zatlar mı Türkiye'yi düzelterekler? Yok canım. Yedeklerini de sayalım: Deniz Baykal, Oltan Sungurlu, Raşan Ecevit, İsmet Sezgin ve diğer üst tabaka güvenlik kuvvetlerinin yetkilileri. Bu boş kalabalık içinde yine en iyisi Turgut Özal'dır” (2011c: 262).

oluşturmaktadır. Bu dönemde Anter, siyasi liderlerin PKK ve Kürt sorununa dair yaptıkları açıklamalar üzerinden bir eleştiri geliştirmiştir. Örneğin, PKK'nın kökünü kazıyacağını söyleyen Demirel'e "PKK'nın kökü Kürtlerdir", demektedir. Yeni Türkeş veya neo-faşist olarak gördüğü (2011c: 132) Bülent Ecevit için daha sert sözler söylemektedir.

"Ecevit bilmem sana ne demeli. Soyun kurusun desem, zaten kuru. Nankör desem, zaten nankörsün. Suyun kurudur diyorum, Elhamdulillah evladın yok, ocağın sönüktür (...) Tüm Kürt bölgeleri sana oy verdiler. Dağların taşların üzerine ümidimiz Karaoğlan diye yazdılar. Meğer sen imişsin de biz aldanmışız (...) bilmiyorum senin Kürtlerle ne alıp veremeyeceğin var? Hani sen sosyal demokratın, insan haklarına saygılı idin?" (2011c: 78).

Musa Anter, Kürtlerin siyasal tercihleri üzerine de alenen yorum yapmaktan kaçınmamıştır. Örneğin "Demirel'e oy veren Kürtlerin eli kırılınsın" (2011c: 42), demektedir. Benzer söylemi Ecevit için de kullanır (2011c: 78). Kısaca, Anter, Kürtlerin oy verme davranışının yalnızca Kürt sorunu üzerinden gerçekleşmesini düşünür.

1990'lı yılların başında Türkiye'nin istikrarsız siyaseti ve Güneydoğu'da şiddetin yükselmesi Anter'in yazılarında üslubunun sertleşmesine yahut bazen kontrolü kaybetmesine yol açmış görünmektedir. Örneğin dönemin İçişleri Bakanı olan Abdülkadir Aksu hakkında şunları yazmaktadır:

"Efendim Şırnak'ta öldürülen iki kişiye güvenlik kuvvetleri ateş etmemiş, havaya ateş ederken vurulmuşlar. Hey Abdülkadir, Allah müstakını versin. Suç mu değil mi bilmiyorum ama eğer ben 76 yaşında olmasaydım, Allah'ı beklemez ben senin müstehakkını verirdim (...) hani senin Anadolu'da bir deyim vardır (...) Türkçesi arşa dahi gitsen, en son kara s... üstüne oturacaksın. Sakın kendini büsbütün rezil edip benim hakkımda dava açma neticede sen zararlı çıkacaksın: artık seni koruyan caşhların (hain) yoktur ama beni ebediyen koruyacak namuslu peşmerge evlatlarım vardır" (2011b: 161).

Yukarıda bahsedildiği üzere Anter, Kürt Sorunu hakkında fikir ayrılığı içinde olduğu liderleri gazete köşesinden sert sözlerle eleştirmiştir. Örneğin, Demirel ve İsmet Sezgin hakkında şunları yazar:

"Ne kadar isterdim, ölümden sonra Süleyman Demirel ve İsmet Sezgin'in muhakkak olan ilahi işkencedeki hallerini görmeyi. Ben işkence yapamam ama meleklere, "bu adamlara hakça müstahaklarını veriniz" diye yalvarırdım (...) Süleyman Demirel'in ateşler içinde yandığını seyretmek, hele İsmet Sezgin'in öfke kusan suratının ateşler içinde yandığını görmek, kim bilir ne kadar zevkli olurdu" (Anter, 2011c: 277).

Sonuç itibariyle, Musa Anter'in merkez sağ geleneğe dair fikirleri Kürt Sorunu etrafında şekillenmiştir. CHP'ye karşı DP'yi destekleyen Anter, 1990'ların başında ise diğer liderlere karşı Özal'ın ANAP'ını önde tutmuştur. Anter'in fikirlerinden yola çıkarak, çok partili dönem boyunca birçok kez karşılaşılan Kürtlerin önemli ölçüde merkez sağ desteklemelerinin kodlarını bulmak mümkündür. Bu bağlamda sağ geleneğin, merkez solun dışlayıcı ve merkezîyetçi yapısına tepki olarak geliştirdiği kapsayıcı ve çevreyi gözeten yapısının Kürtlerin bu cenahı tercih etmesinin en önemli nedenlerinden biri olarak göstermek mümkün hale gelmektedir.

4.3 TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ'NİN VARLIĞI/YOKLUĞU MESELESİ

Musa Anter, daha önceki bölümde de vurgulandığı üzere, Kürtlerin kültürlerini yaşatma imkanı bulamamaları sebebiyle Türkiye'yi yasaklar ülkesi olarak tanımlar. Buna göre, yasakçılık alışkanlığı ise Osmanlı devleti geleneklerinden beslenmektedir. İçerisinde birçok etnik grup olmasına rağmen Türk kimliği üzerine inşa olunan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda hata olduğunu söylemektedir (2011b: 71). Anter'e göre, bu yönetim tarzını benimsemeyen Kürtler söz konusu olunca da inkar ve asimilasyon politikası devreye girmiştir. Keza Musa Anter bu olanları normal karşılar çünkü Türklerin atalarının Orta Asya'dan gelen cahil göçebeler olduğunu söyler. Kısaca, Anter'e göre, Türkler zaten kültürel geçmişi itibariyle demokrat olamazlar (Anter, 2011b: 46).

Musa Anter tüm bunlara rağmen Kürtlerin Türklerden ayrılmak istemediklerini vurgular. Uzun zamandır bir arada yaşama pratiği geliştirmiş olan kardeş uluslar olarak, çokuluslu bir toplum yaratmayı önermektedir. Bu düşünceye göre, esas problem bu toplumu yaratacak siyaset kurumundadır. 1990'ların başındaki şiddet sarmalı ve geniş yelpazeli Meclis temelinde kurulan istikrarsız koalisyon hükümetleri Anter'de zaten olmayan/çok az olan siyasete olan güvenini zedelemiştir. Bu dönemin siyasetçilerini "tesettürle sokağa çıkan fahişelere" (2011b: 72) benzetmektedir.

Musa Anter'in siyasete güvenmemesinin bir diğer sebebi ise, kendini Cumhuriyet'in esas koruyucusu olarak tanımlayan kesimlerin ülke yönetiminde esas güç sahibi grup olduğunu düşünmesidir. Örneğin ehven-i şer olarak gördüğü Özal'ın iktidarda olmasını

generallerin sayesinde olduğunu belirtir (2011b: 132). Yani Anter'e göre siyasilerin güvenilecek bir durumu yoktur.⁹² Millet adına hareket etmezler, kendi çıkarları için oy hesapları peşinde koşarlar gibi dönemin yaygın düşüncesine benzer bir algısı vardır. Siyasete olan bu güvensizliğini, Kürt sorunu ve ülkenin yönetim gücünü elinde bulunduran bir zümre üzerinden şöyle açıklamaktadır:

“27 yıllık CHP, tek parti ve totaliterdi. Kürt Sorununa şoven ve inkarcı bakardı. İnkarcılık, sürgünler, soykırımlar bu dönemde meydana gelmiştir. Sözde 1950’de DP kuruldu. Tabii genel başkanı CHP’nin eski genel başkanı olan Celal Bayar’dı. Celal Bayar’ın başkanları da Turancı hayalperestti ve Samet Ağaoğlu idi. Tabi bu dönemde Kürt sorunu yine yattı. 1960 DP’nin akıbetinden sonra, paşalar ve ihtilal dönemi ve halen de bu dönem sürüyor. Elbette bu dönemin Kürt sorununa yaklaşımı rahat, hazrol, yat, kalk yasaklardır. Son beş yılda sözde Türkiye demokratikleşti. Ne oldu ise biz de demokrasi yeni ve yavaş yavaş gelir. İşte bu hava içinde, icazetle kurulan veya sonradan eklenerek kurulan ortaya çıkan partilerin, Kürt sorununa yaklaşımı da iç açıcı değildir. Bugün iktidarda olan ANAP’ın, asker patronları adına Türk halkına ve özellikle Kürt halkına etmediklerini bırakmadıkları görülmektedir. SHP ufak tefek insan haklarından söz etmekte, ürkek ürkek Kürt sorununa yaklaşır gibi gözüküyorsa da, o da süngüden korktuğu için vazgeçmektedir (...) Hoca efendi Erbakan ve başbuğ Türkeş hazretleri de belli. Biri Mekke cepheci, diğeri de Buhara ve Semerkant’la uğraşmaktadır (...) İşte Türkiye’de siyasiler, siyasi ahlak...” (Anter, 2011b: 72).

Son analizde, Anter Türkiye’nin demokratikleşmesinin Kürt sorununun çözümüne bağlı olduğunu belirtmektedir (2011b: 172). Bu sorunun çözülmesi için de, hakim görüşün sürdürülebilirliğini sağlayan askeri vesayetin tasfiye edilmesini, yani sivilleşmeyi işaret etmektedir (2011b: 132). Kısaca, Anter, Türkiye’de demokrasinin sınırlı olduğunu ve Kürtlerin etnik kimliklerini tanıyan hakların verilmezse hep eksik kalacağını savunmaktadır.

4.4 ANTER’İN KÜRTLER/KÜRT KİMLİĞİ/KÜRT SİYASETİ HAKKINDAKİ FİKİRLERİ

Bu başlıkta üç farklı fakat birbiri ile ilintili konu üzerinde durulacaktır: Kürtler nasıl bir millet oldukları/nasıl milletleştiler/milletleşemediler, Anter’in Kürt Siyasetini değerlendirmesi, Kürtlerin Türkiye siyasetiyle ilişkisi.

⁹² Anter Türkiye’deki siyaseti şöyle özetler: “Ordu çöp teşkilatına benzer. Mahalledeki kendi sokağını kirletir, çöpçü gelir temizlik yapar ve bu böyle sürüp gider. Türk ordusu da böyledir işte. Üçkağıtçı siviller bir Meclis kurar, hükümet olur, tüm Türkiye’yi kirletirler. İşin içinden çıkamayınca da Örfi idare ilan edip orduyu çağırırlar. Ordu gelir, bildiği kadarıyla temizler, gider. Bu iş böylece sürüp gider” (2011a: 223).

4.4.1 Kürtler Nasıl Bir Millet

Musa Anter, Kürtlerin verili bir millet olarak, bilinen on bin yıllık tarihinden söz etmektedir. Bu bağlamda, Mezopotamya'nın en eski milleti olduğunu ifade etmektedir (Anter, 2011c: 220). Anter'in çizdiği portreye göre, Kürtler kendi coğrafyalarında, dönemin şartlarına göre gelişmiş bir sanat, edebiyat kültürüne sahiptir. Ne var ki Kürtlerin yaşadıkları coğrafyayı işgal eden diğer kavimler, bu kazanımları yok etmekle kalmamış, Kürtlerin kendilerini yönetmelerini de engellemişlerdir. Buna ek olarak yazar, Kürtlerin bilhassa Orta Asya'dan gelen göçebe Türkleri ehlileştirirliklerini savunur (2011b: 46). Keza, Anter'e göre Türkler kültürel tabiatlarına aykırı olduğu için demokrat olamazlar. Onlara bunu öğretmek de sabırlı Kürtlere düşmektedir (2011c: 268).

“Türkler nasıl demokrat olsunlar? Başkasının yurtlarını gasp etmiş, yurdun tüm ekonomik ve tarihi eserlerini yakmış (Hülagühan'ın Bağdat tarihi kütüphanesini yakıp, Dicle'ye atması ve Babil, Asur, Urartu, eti, huni, hattı-lerden kalan tarihi kalıntıları tahrip etmesi gibi) olan bir halkın torunları, bugünkü Türkler, nasıl demokrat olsunlar” (Anter, 2011b: 46).

Anter'e göre Kürdistan parçalanmış bir heykele benzemektedir (2011a: 203). Buna göre, Kürtlerin yaşadığı coğrafya Türkiye, Irak, İran arasında paylaşılmıştır. Öyle ki tüm Ortadoğu (Türkler, Araplar, Acemler) Kürtler aleyhine çalışmaktadır.

“Görülüyor ki, 400 yıldan beri Kürdün yazgısı değişmemiştir. Bugün bile tüm Kürtler mahrum, mahkum, acılı ve çilekeştir. İran'da mahrumdur. Irak'ta acılıdır. Suriye'de çilekeştir. Ve hele kahraman Türkiye'de hepsi mahkumdur. Yahudiler hariç Orta Doğu tarihinde Kürt halkı kadar acı çekmiş başka bir halk yoktur” (2011b: 86).

Musa Anter, Orta Doğunun köklü halklarından biri olarak Kürtlerin, diğer devletlerin yönetimi altında ezildikleri için yani işgalci kavimler olarak nitelendirdiği Arap ve Türklerin zulmünden dolayı Kürtler bu duruma düştükleri için kadereci bir bakışla, Allah'ın adaletine isyan etmektedir (Anter, 2011b: 19).

Esasen bu kuşatılmışlık algısı, Ortadoğu'da yerleşik birçok ülkede de dile getirilen bir düşünceye tekabül etmektedir. Örneğin çevresi Türk ve Müslüman ülkelerle çevrili Ermenistan'da bilhassa milliyetçi gruplar bu düşünceyi vurgularlar (Laçiner, 2005: 151). Buna göre, tarihin en eski Hıristiyan toplumlarından biri olarak Ermeniler,

Müslüman ve Türkler tarafından yok edilmek istenmektedir ve onların hışmından korunmak için Ermeniler arasında birlik ve beraberlik ruhunun yükseltilmesi gerekmektedir. İkinci bir örnek olarak Türkiye verilebilir. Modern Türk milliyetçi düşüncesinde izlenebileceği üzere, Türk'ün kendinden başka dostu yoktur. Türkiye'nin Batısında gözü olan Yunanistan, Kuzeyde sıcak denizlere ulaşmak isteyen Ruslar, güneyde Türkiye'nin huzurunu hiçbir zaman istemeyen ve Türkleri I. Dünya Savaşı'nda sırtından bıçaklayan Araplar olduğu için birlik ve beraberliğe her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Öz itibariyle, Anter, Kürtlerin kadim bir millet olarak kendi ulus-devletlerini kuramamalarından dolayı, ezilmiş ve böylece talihsiz bir topluluk olduğunu savunmaktadır. Yazarın bu fikirlerinin oluşumunda güçlü bir özcü milliyetçilik algısı olduğunu söylemek yerinde bir tespit olmalıdır. Bundan farklı olarak, Anter'in çizdiği portrenin eksik olduğunu düşündüğümüz bir yönünden bahsetmek gerekecektir. Anter'in söylemine göre Kürtler baskıcı, akıncı, cahil, göçebe kavimlerce zorbalıkla zapturapt altına alınmıştır. Oysa bu söylemin tarihi gerçeklere uygun olduğu şüphe götürür niteliktedir. Şöyle ki, Osmanlı himayesindeki Kürdistan'ın merkezileşme çabalarına kadar, karmaşanın daima hakim olduğu bölgenin kısmen huzurlu bir dönemi olduğu iddia edilebilir. Öyleyse Anter'in, Kürtlerin talihsizliklerine yol açan kavim olarak gördüğü Türklerin en azından Osmanlı dönemindeki yapısının tartışma götürür bir konu olduğu söylenebilir. Keza Anter, Kürtlerin Osmanlı içindeki durumdan söz ederken, Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu'na yalnızca vergi verdiğiinden bahseder ve Kürtlerin özerk yapısının korunduğunu ifade eder. Şüphe yok ki Balkanlar'da, Anadolu'da, Ortadoğu'da Osmanlı yönetimi altında yaşamış, zamanla (19. yüzyıldan itibaren) milliyetçi düşünceden beslenen toplumlar geçmişlerini yeniden kurgularken Osmanlı etkisini küçülterek ve özerk yapıyı vurgulayarak hareket etmeleri milli tarih oluşturma çabalarından biri olarak görülebilir. Yunanistan'daki milliyetçi tarihçiler (gruplar) de Yunanların Osmanlı yönetimi altında yaşamadıklarını, Mora dağlarının eteklerinde bağımsız yaşadıklarını iddia ederler.⁹³

⁹³ Yunan milliyetçiliğinin ayrıntılı incelemesi için bkz. Ntokme, (2010: 401-424).

Anter'in milliyetçilik fikirleri siyasal bir zeminden öte bir yaşam algısı olarak tezahür etmiştir. Öyle ki Kürtlük yalnızca siyasal ya da etnik bir mesele değildir. Kendi dinleri vardır, kendi kültürü, dili, folklorü kendine özgüdür ve Kürtler tarafından üretilmiştir.⁹⁴ Hatta nükteli bir dille Kürdistan'da yaşayan hayvanların bile Kürt olduklarını söyler. Celal Bayar'ın Diyarbakır'a gelişiinde kurban edilecek Doğu koçu Diyarbakırlı olmayan belediye başkanına kızmaktadır (Anter, 2011d: 30). Buna benzer olarak, Kürt olduğu için Türkçe anlamayan bir kedisi vardır (Yılmaz, 2004: 74).

Bunun yanında Anter, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göçtüklerinde Kürtlerin meskun olduğu Anadolu'da sanat, bilim alanlarında oldukça gelişmiş olduklarını savunur. Ancak “dağdan gelip bağdakini kovan” (2011b:47) Oğuz Türkleri tüm bunları talan etmişlerdir. Yazara göre Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya geldiklerinde konargöçer bir millet olarak medeniyetle tanışmamışlardı. Halbuki Anadolu'ya geldiklerinde Kürtler zaten Anadolu topraklarının meskun halkıydı.⁹⁵ Bilimde ve sanatta gelişmişlerdi (2011b: 77). Hatta daha eski çağlarda kendilerine ait bir de dinlerdi vardı: Zerdüştlük. Türkler ise kılıç marifetiyle tüm bu kazanımları yok etti. Öyle ki bunlar olmasaydı Kürtler dünyanın sayılı gelişmiş milletleri arasında olabilirdi (2011b: 78). Anter Kürt tarihini şöyle açıklamaktadır:

“Tarihi devirler içinde diğer uluslar gibi Kürtler de birçok adlar almışlardır. Ancak Kürt ulusu, sağlam karakteri sayesinde bölgedeki diğer bazı uluslar gibi varlığını yitirmemiş, akıl almaz zulümler karşısında kimliğini bugüne kadar korumuştur. Kürtler bu dirençlerini tarihin en eski devirlerinden beri bir nevi ataları olan Zagros dağlarına borçludurlar. Şimdi bile bütün dünyaca medeniyetin beşiği olan zagros dağlarının çocukları olan Kürt gençleri, bir çocuğun anasının kucağına yapıştığı gibi ona sığınıyorlar. Dünyaca bilinen Mezopotamya denen bölge, zagros dağlarının bir nevi bahçesi ve yeşil sahasıdır. İşte tüm uygar alemin, bilim adamlarının kabul ettiği uygarlığın doğuşu ve dünyaya yayılışı, bu dağların ve ovaların gerçek sahipleri olan Kürtlerin eseridir. Anadolu, Hitit, Fenike, mısır ve bağlantılı olarak Helen, roma ve doğuda Hint kültürü bu zagrosun sakinleri olan Kürtlerin eseridir. Yoksa uyduruk ve şoven hatta gülünç hislerle dendiği gibi; uygarlığın beşiği ne orta asya ne de Arabistan çölleridir. Hele Asya arileri içinde en geri kalmış ve “dun” sayılan farsların da eseri değildir. Esasen bizim ari dilinde “pars” bugün bile halk arasında konuşulan “parsekten” geliyor ki, bu parazil “çalışmak istemeyen ve beleşten geçinmek isteyen bir nevi asalak anlamına gelir.

⁹⁴ Buna en iyi örnek Nevruz'dur. Anter, Nevruz'un orijinal bir Kürt kutlaması olduğu için diğer Ortadoğu devletlerinde nefret edildiğini savunmaktadır (Anter, 2011a: 22-23).

⁹⁵ Anter bu konuda şu sözleri kaydetmiştir: “Kürtler Oğuz yani Türk muhacirlerine sığınmış bir halk değildir. Yedi bin yazılı devirden bugüne kadar Kürtler, dağlarının bekçisidir” (2011c: 147).

Asya arilerinin diğerk iki kolu yani Kùrtler ve Peştular tüm tarih boyunca muhrip, çalışkan ve el emeğiyle yaşamışlardır (...) Yeni zamanlarda tarihte adları dahi olmayan ve sırf barbar ve işğalci olarak bilinen uluslar Kürdistan'a hakim oldular" (2011c: 241).

Anter'in Türkler ve Kürt sorununu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde özetleyebiliriz: Orta Asya'dan Anadolu'ya göçen Türkler cahildi. Yani ona ve diğerk Türklerle Müslümanlığı ve medeniyeti öğreten Kürtlerdi. Bunun yanında Türkler Anadolu'ya geldiklerinde Anadolu'da 18 adet Kürt prensliği vardı, neden sonra, Türklerin en iyi bildiği kılıç sallamasının önünde duramadılar (Anter, 2011b: 70). Akabinde kurulan Osmanlı İmparatorluğu'nda ise Kürtler bağımsız bir biçimde yaşadılar. Osmanlı yıkılıp Cumhuriyet kurulduğunda ise Kürt sorunu başladı. Başladı çünkü Türkiye'nin kuruluşunda hata vardı. Üzerinde yaşayan birçok farklı etnik grup olmasına rağmen yalnızca Türkleri öne çıkaran bir düzen kurulmuştu. Kürtler bunu kabul etmediler.⁹⁶ Zira Şeyh Sait, Dersim, Ağrı gibi birçok isyan çıkarttılar. Bu isyanların sonuncusu ise PKK'dır. Bu isyanlar sonunda Kürtler ile yıldızı bir türlü barışmayan Türkler Doğuyu fakir bıraktı. İnkâr ve asimilasyon politikaları uyguladı. Anter'e göre bu ortamda ne siyaset yapmak mümkündür ne de insan haklarından bahsetmek mümkündür. Elde yapılacak bir şey kalmadığı için Kürt çocukları dağa çıkmışlardır (Anter, 2011b: 79). Genç olsa Anter de dağa çıkacağını ifade etmiştir (Anter, 2011b: 80). Anter bu yönüyle onaylamasa da PKK ve yarattığı şiddetin meşru bir zemine dayandığını işaret etmektedir.

4.4.2 Musa Anter'in Kürt Siyaseti Değerlendirmesi

Musa Anter 1940'lı yıllarda İstanbul'a geldiğinde diğerk Kürtlerle tanışıklık kurmuştur. Daha önceki bölümlerde açıkladığımız "Kürtleri Kurtarma Cemiyeti" sembolik bir değere sahip olsa da Anter'in siyaset algısını tespit etmemiz için uygun bir kilometre taşıdır. 1940'larda şekillenmeye başlayan Anter'in siyaset algısını incelemek, Kürt milliyetçiliğinin de geçirdiği evreleri ana hatlarıyla incelemek anlamına gelecektir. 1950'de çok partili yaşama geçildikten sonra, Anter'in üzerinde durduğu Doğu sorunu

⁹⁶ Anter Kürtlerin Türkiye'yle ilgili fikirlerini şu şekilde özetler: "Biz Kürtler hiçbir zaman TC devlet idaresini sevmeydi, hep korktuk ve korkutulduk. Bu kötü gelenek hala da sürüyor. Ne zaman korkmasak ve her şeye rağmen korkuyu göze alsak, bunu belli ediyoruz. 1920'de Koçgiri'den, 1991 PKK'ye kadar böyledir" (Anter, 2011c: 103).

genel itibariyle Doğu'nun geri kalmışlığı üzerinde şekillenmiştir. Bu düşüncenin siyasal yansıması ise Anter'in CHP karşısında DP'yi desteklemesi olarak tezahür etmiştir.

1959'da yapılan tutuklamalar sonucunda, 49'lar Olayı olarak tarihe geçen davada, hapiste geçen tartışmalar Kürt siyasetindeki ilk ayrılıklara işaret etmektedir. Buradaki ayrılık kendilerini sağcı ve solcu olarak tanımlayan grubun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Anter bu ayrılığın sebebinin Kürtçülük suçuna bir de komünistlik suçlaması gelmesine yol açmamak için doğduğundan söz eder. Zira Anter'in vurguladığı üzere, o dönem yapılan nüfus sayımı esnasında, anadili sorulması durumunda tüm sanıklar Kürtçe diyecekleri üzerine sözleşirler. Buradan hareketle, ayrılığın milli değil politik olduğunun altı çizilmektedir (2011a: 157). Buna benzer şekilde Anter, Kürtler arasında yaşanan ayrılıklardan hicap duymaktadır. Bu konuda iki farklı örnekten söz edilebilir. İlk olarak, Sait Kırmızıtoprak'ın, politik ve kişisel olarak bir ayrılık içinde olduğu Sait Elçi'yi Kuzey Irak'ta öldürmesini, Anter, Kürt siyaseti için ders alınması gereken bir hata olarak görmektedir (Anter, 2011a: 201). İkincisi ise Irak peşmergeleriyle PKK arasında yaşanan silahlı çatışmalarıdır. Anter, "Kürtlerin dedesi" olarak, bu çatışmaların sona ermesini ister. Kürtler arasında yaşanan çatışmaların, milli bir ruhla, kendilerine zarar verdiğini düşünmektedir (Anter, 2011c: 257). Yani Anter'e göre Kürt kimliğiyle hareket edenlerin tek vücut olması gerekmektedir. Bu, elbette Türkiye siyasetinin de önemli bir unsurunu teşkil eden "Cephe Siyaseti"nin bir tezahürü olarak görülebilir.

27 Mayıs darbesinden sonra kurulan YTP'de siyaset yapan ve daha sonra bu partinin genel başkanlığını yürüten Yusuf Azizoğlu, hem Kürt kimliğini gizlemeden siyaset sahnesinde var olan bir zattır hem de Musa Anter'le iyi bir dostluğu vardır. Ne var ki Anter, Azizoğlu'nun partisine ilgi duymamıştır. Oysa Azizoğlu genel başkan seçildikten sonra partiyi Kürtlere yaklaştırmayı denemiştir. Anter'in, bu partiye doğrudan ilgi duymamasının sebebi, partinin siyasi yelpazenin sağında yer almasıyla açıklanabilir. Yani Anter DP ile kurduğu bağa benzer bağ ile Yeni Türkiye Partisini (YTP) değerlendirmektedir.⁹⁷

⁹⁷ Bir dergiye verdiği röportajında YTP'ye ilgi duymadığını belirtmiştir (Anter, 2011b: 49).

Bu dönemde Anter'in yakın arkadaşı olan Faik Bucak tarafından kurulan TKDP ise Kuzey Irak'taki Barzani hareketinden esinlenen bir parti oluşturma çabasıdır. Musa Anter tutukluken Faik Bucak'ın parti tüzüğünü getirdiğini fakat Anter hem tüzüğe sağcı bir ruhun hakim olması nedeniyle hem de illegal bir zeminde yer alması nedeniyle ilgi duymadığını belirtmiştir (Anter, 2011a: 199).

Öyle gözükmektedir ki, Kürt kimliğiyle siyaset yapsa da, kendini sağda tanımlayan partilere Anter'in ilgisi sınırlı kalmaktadır. Musa Anter'in ilgisini çekmeyi başaracak parti ise sendikacılar tarafından kurulan kendini sosyalist bir parti olarak tanımlayan TİP'tir. 1965 seçimlerinde Musa Anter TİP'in Mardin adayı olarak seçime girer. Dönemin seçim sistemi nedeniyle vekil olarak seçilemese de TİP'te en çok oy alan aday olduğunu iddia eder (2011a: 205). Musa Anter yegane partisinin TİP olduğunu söyler. Bir röportajında TİP'le ilgili olarak şunları kaydetmiştir:

“TİP'i biz bir nevi okul yapmıştık. Her gün ders vardı. Değişik kesimlerden insanlar gelip ders veriyorlardı. Ben de her Perşembe Kürt sorununu anlatıyordum. Bazen Behice Boran, Sadun Arel, Mehmet Aybar da bu sohbetlere katılıyorlardı ve çok yararlı buluyorlardı. Ben ve arkadaşlarım, CHP ve DP'ye girmek istemiyorduk. Hepsi Kürt düşmanıydı. Biz nasıl bu partilere girerdik?” (2011b: 50).

Kürt sorunundan resmi olarak ilk defa söz eden parti olarak anılan TİP'in, bu konuyu sosyalist bir bakış açısıyla ele alması ve diğer partilere nazaran pozitivist tutumu Anter'in TİP'e ilgi duymasını sağlayan etkenlerden bazıları olarak sayılabilir. Bu dönemde TİP içinde güçlü bir akım haline gelen Milli Demokratik Devrim (MDD) Kürtlerin yeterince ilgisini çekmeye yetmiyordu. TİP'e sempati duyan Kürt gençleri de Doğu Devrimci Kültür Ocaklarını (DDKO) ortaya çıkartmışlardı.⁹⁸ Anter DDKO'yu gözü gibi sevdiğini ifade etmiştir. Çünkü hem Kürtlük vurgusunu içinde taşımaktadır hem de diğerlerinden farklıdır yani orijinaldir, bağımsızdır. Keza benzer saiklere sahip Doğu mitingleri Kürtlerin kitlesel mobilizasyonunu sağlaması açısından Anter'in ilgisini çekmiştir, takdirini kazanmıştır.

⁹⁸ Mehdi Zana DDKO'nun kuruluş sürecini şu sözlerle açıklamaktadır: “TİP, bekleneni veremiyordu. Mücadelenin akışı; kendiliğinden eylemler, grevler, örgütlü boykotlar bizi aşıyordu. Biz, artık olayları geriden takip eder konuma düşmüştük. Bu da beraberinde yeni arayışları doğurmuştu. DDKO böyle bir arayış sonucu doğmuş; içinde, farklı Kürt eğilimlerini barındıran bir kitle örgütlenmesiydi. Çekim merkezinde Kürtlük vardı” (Zana, 1991: 142).

12 Mart sonrası dönemde siyasetten ve yazarlıktan el çeken Anter, 1987’de tekrar yazarlığa ve siyasete geri döndüğünde çok parçalı Türkiye siyasetinde ANAP’ı, kötünün iyisi düşüncesiyle destekler. Şüphe yok ki, bu destekleme sınırlı ve Özal’ın şahsında vuku bulan bir destektir. Bir başka deyişle, Anter ANAP’ın doğrudan bir sempatizanı değildir, yalnızca değişen konjontüre göre ehven-i şer’dir.

4.4.3 Kürtlerin Türkiye Siyasetiyle İlişkisi (Türk-Kürt İlişkisi)

Musa Anter’in Türkiye okumasına göre, Kurtuluş Savaşı’nda işgalcilere karşı verilen savaşta Türkler ve Kürtler bir arada yer almışlardır. Keza İstanbul yönetimi tarafından hakkında idam fermanı yayınlanan Mustafa Kemal Atatürk’ü koruyan Kürtlerdir. Anter, bu iddiasını şöyle temellendiriyor: “Atatürk’ün Samsun’a çıkış hikayesini bilirsiniz. Türklerce idamına karar verildi ve Kürdistan ve Kürtlere sığındı. Kahtalı Kürt, Hacı Bedir Ağa, Atatürk’ü Erzurum’dan Sivas’a kadar 500 süvariyle Türklerden koruyarak getirdi” (Anter, 2011c: 287).

Türkler ve Kürtler işgale birlikte direnmiş olsalar da, Anter Cumhuriyet’in kurulmasının ardından Kürtlerin dışlandığını ve bu yüzden yeni yönetimle anlaşamadıklarını vurgular (Anter, 2011c: 103). Daha sonraki dönemde ise, Türk yönetiminin Kürtlere karşı baskıcı ve zorbalık içiren bir tutumdan yana hareket ettiğini söylemektedir. Hatta Türklerin bu uygulamalarını Türklerin cahil, göçebe olduklarıyla yani tarihsel özellikleriyle hakaretamiz bir şekilde açıklamaktadır.

“ (...) Ergenekon’da geçen kurt Ebul Faraç tarihinin ikinci cildinde çok bilimsel olarak saptadığı gibi kurt değil bir köpektir. Ebul Faraç Zeydan der ki “Selçukiler diyorlar ki biz Orta Asya’dan çıktığımız zaman bize bir köpek yol gösterdi” ama bizim sözüm ona uygar Türk geçinen dönmeler, köpeği hakir gördükleri için yabani kurda çevirmişler. Sanki kurt, köpekten daha üstünmüş gibi. Halbuki ortadadır. Köpek sadıktır ve ehildir. Kurt ise vahşi ve yabanidir. İnsanın aklına şu geliyor: Acaba Türkler ne diye kendilerine bir kurdu öncü ettiler? Yoksa tabiatlarına uygun diye mi? ” (Anter, 2011a: 237).

Anter’deki Türk algısına bir diğer örnek de şudur: “Şimdi bakıyorum da biz Kürtler bizim için öbür dünya sayılan Avrupa’da Türklerin ateşiyle yanıyoruz. Hani pasaportumuzda TC yazıyor ya işte o TC bizi mahvediyor. Herkes bizi yani Kürtleri Türk zannediyorlar ve tüm Avrupalılar bize bir Orta Asya yabani kavimi gözüyle bakıyor.” (2011c:202). Türklerin baskıcı ve zulüm tesis eden yönetimi olduğunu

vurgulayan Anter, Kürtlerin sabırlı bir millet olduğunu ve tüm bu acılara, kederlere rağmen, Türkleri ehlileştireceğini ve demokrasiyi sabırla öğreteceklerini şu sözlerle vurgulamaktadır:

“1000’li yıllarda bu Kürtler Şamani, göçebe ve cahil Oğuz Türklerini bağrımıza bastık, onları Müslüman ettik. Sünnet ettik ve boktan yecüc mecüc adları olan tokuş mokuş adlarını değiştirdik. O kadar ki Selçuk’u bile 43 yaşında sünnet ederek adını Muhammet yaptık. Aradan 906 sene geçiyor inanıyorum ki yine biz Kürtler Türk kardeşlerimizi demokrat, uygar ve insan haklarını bilir çerçevesine katacağız. Ama bu Kürde pahalya mal oluyor, öldürülüyor ve hepinizin bildiği gibi Doğu ve Güneydoğuda insanlık dışı işlere tabi tutuluyor. Zararı yok, bazen insanlar yabani, sevimli bir hayvanı yakalar. Örneğin sincap, sansar ve ayı gibi çok defa insanın hayvanı ehlileştirmek için uğraşısı safhasında hayvanlar insanın elini ısırır, tırmalar ve kötü durumlar yaparlar. Ama terbiyeci insan bunları hep görür ve yine de o vahşi hayvanın ehlileşmesine sabırla fedakarlık gösterir. Biz Kürtler de böyle sabırlı ve karakterli insanlarız. Yüz yıllardan beri bize yapılan zulümlere rağmen karakterimizden fedakarlık etmedik ve de ehlileştirmek için uğraşmayı Fars, Arap ve Türk kardeşlerimizden esirgemedik”(2011c: 268).

Anter, Kürtlerin Türkiye yönetimi tarafından ezilmiş olduğu düşüncesinden dolayı, doğrudan ırkçılık denmesi doğru olmasa da, yüksek profilde bir etnik siyaset algısı oluşturmuş gözükmektedir. Buna istinaden, Anter’in soya dayalı siyaset anlayışı, Kürtlerin milliyetçi bir hisle siyaset sahnesinde yer alması gerekliliği düşüncesini ortaya çıkartmıştır. Anter bu milliyetçiliği tarif ederken” namuslu bir milliyetçilik” diyecektir. Bu namuslu kavramı ise kendi halkından yana, dürüstlükten yana olmak anlamına denk düşmektedir. Bunun dışında siyaset yapılması ise Musa Anter’in çizdiği çerçevenin dışında kalmaya tekabül edecektir ki Anter bu kişiler hakkında vardığı yargılarda oldukça sert bir çizgi izlemiştir. Örneğin CHP vekili ve *Ulus* gazetesi yazarı Cihat Baban’la karşılaşan Anter, Baban’ın önceki gün gazetede çıkan, CENTO toplantısında Demirel ile İran, Irak, Pakistan yetkililerinin Kürt sorunu hakkında anlaşmalarını onaylayan yazısı hakkında Anter’e yazı hakkındaki fikirlerini sorar. Anter’den destek görmeyen Baban şu cevabı üzerine Anter’in yazdıkları manidardır:

C.B--- “Musa kardeşim, sen hepimizi kendin gibi namuslu görmek istiyorsun. Halbuki biz politika or..pusu olmuşuz.“

Anter’in hatıralarındaki Baban gıyabındaki sözleri ise şöyledir: “Zaten bu or...puluğu yüzünden, öz amcası Şükrü Baban kendisini evine sokmuyordu. Allaha ki, çocuğu

olmadı ve Kamuran İnan gibi zürriyeti insanlığa ve Kürt milletine yüzkarası gibi bulaşmadı” (2011a: 180).

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, Kürt milliyetçiliği kimliğiyle hareket etmeyenler ve/veya Türk yönetimiyle işbirliği içinde olanlar Anter’in kategorileştirmesine göre hainlik suçlamasıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu minvalde, etnik anlayışa dayalı fikirlerin bir diğer tezahürü ise “koruculuk” meselesidir. Anter 1980’lerin sonu 1990’lı yılların başında gündemin önemli konularından biri olan köy koruculuğu mevzusuna birçok yazısında yer vermektedir. Bir örnek:

“Geçen gün bir köy korucusuyla konuştum. 3 karısı ve 14 çocuğu varmış. Halen 2 karısı da gebeymiş. Ama adamın ne malı, ne mülkü, ne sanatı, ne diploması ve ne de üçkağıtçılar gibi bankalarda kredisi vardır. Kadın olsa belki fahişe olurdu. Ne yapsın: bugün doğu ve güneydoğuda fahişelikle eşdeğer olan köy koruculuğunu seçmiş” (Anter, 2011b: 61).

Kısaca Anter köy korucularını devletle işbirliği içerisinde olan “gözü yassı hainler” olarak görmektedir.⁹⁹ (2011c: 221). Anter’in, bu durumu milli kimliğine yapılan bir ihanet olarak değerlendirdiğini ifade etmek mümkündür. Keza Anter, milli kimliğin gerektirdiklerini yapmayan diğer Kürtler hakkında oldukça serttir. Bunun sebebinin Anter’in siyaset algısından kaynaklandığını söylemek zor değildir. Zira Musa Anter’in siyaseti ‘kişinin kökenine bağlı bir dava meselesi’ olarak algılaması yukarıdaki sonucu doğurmaktadır. Buna göre, etnik milliyetçiliğin tipik bir özelliğini yansıtan bu algı çizdiği dar çerçeve dışında kalanları hainlikle, işbirlikçilikle, döneklilikle suçlamakta beis görmemektedir.

Daha önceki bölümde Anter’in neden müstakil bir Kürt devletinden yana olmadığını tartışmıştık. Bu bölümde ise, Anter’in Kürt devletinin neden oluşmadığı üzerine fikirlerine yer vereceğiz. Zira Anter dönemin baskıcı yönetimleri yüzünden bağımsız Kürt devleti fikrini işleyemediğini alenen değilse bile zımni olarak belirtir.

“Esir milletler genelde korkak, çekingen, hatta düşmanları tarafından suç sayılmayan bazı hayallerden dahi çekinirler. Gerçi ben korkak olmayan bir Kürt sayılırım. Ama bakmayınız doğada her hayvan bitki ve insan refleks olarak tehlikelerden sakınır. Peki, bana soranlar? Ben aptal mıyım ki Kürtlerin esaretine ‘evet’ diyeyim. Hani siz kültürlü ve akıllı adamlardınız, anlasanıza evladım” (Anter, 2011c: 244).

⁹⁹ Bir başka yazısında da “Soysuzlaşmış Kürtler” demektedir (Anter, 2011c: 257).

Musa Anter, Kürt devleti hayalini baskıcı ortamda vurgulayamadığını dile getirmesinin yanında, Kürtlerin milli devletlerini oluşturamamasının sebeplerini de izah etmeye koyulmuştur. Bu bağlamda Anter, Kürtlerin neden bağımsız bir Kürt devleti ortaya çıkartmadığıyla ilgili olarak ise şu sözleri sarf etmiştir: “Tüm bu haklı başkaldırlardan neden Kürtler muvaffak olamadı. Bu devirde Kürdün milliyetçi kimliği düşmanlarınca asırlarca tahrip edilmişti. Kürtler milliyetçilikten çıkmış, dünyalarca parçalanarak aşiret haline sokulmuşlardı. Doğaldır ki aşiret bir nevi eski tarihlerdeki klan devletleri gibidir ve her aşiret diğer aşirete menfaatle düşmandır. İşte Kürtler bu hale gelmişti” (Anter, 2011c: 245). Bunlara ek olarak, Anter, Kürt siyasetinde PKK’nın baskın hale geldiği dönemde sıklıkla işlenen Kürtlerin kasten geri bırakılmışlığı üzerinde durur.

“Bazen bana derler ki asırlardan beri sence o kadar haklı olan Kürt başkaldırları olmuş da, neden muvaffak olamamıştır? Doğru önce etrafımız bizi parçaladı aşiret hayatına soktu ve ondan sonra da emperyalistlerin ‘parçala ve ye’ formülü bize uygulandı. Ama şimdi, uygar dünya aya çıkmış iken biz de, yani Kürtler, aşiret ve parçalanmayı bırakıp ulus olduk. Bugün orta Doğuda bir milli Kürt kurtuluş örgütü vardır ki, ona ‘PKK’ diyorlar. Kim ne derse desin ister eşkıya ister terörist desin, hava. Bugün Kürt milletinde milli şuur uyanmıştır ve yedisinden yetmişine kadar bir ilkeye bağlanmıştır. İlke şudur: yaşasın Kürdistan. Artık kısır aşiret yok Kürdistan vardır “ (Anter, 2011c: 246).

Yukarıdaki aktarmadan da açıkça anlaşılacağı üzere, Musa Anter PKK’yı terörist bir örgüt olarak değerlendirmemektedir. Kürt sorununun doğal bir sonucu¹⁰⁰, Kürt isyanlarının sonuncusu olarak görmektedir. Bir başka ifadeyle, Anter, PKK’yı hakları teslim edilmeyen Kürtlerin isyanı¹⁰¹ ve diğer Ortadoğu devletlerince yönetilen Kürtlerin, uyanışının temsili olarak sembolize etmektedir.

Musa Anter yaşamı boyunca illegal, şiddet içeren siyasi yaklaşımlardan uzak durmaya çalışmıştır. Lakin bu ilkeli duruşu, PKK’nın şiddet eğilimli yönünü vurgulamak konusunda noksan kalmıştır. Bu konuyu iki boyutta açıklamak mümkündür. İlkin Anter,

¹⁰⁰ Anter, PKK’nın Kürtlerin temsilcisi olduğunu düşünür. “20 milyon kürdün canı ciğeri PKK partizanları” demektedir (2011a: 324).

¹⁰¹ Anter PKK’nın alt yapısını hazırlayan ilgili süreç için şu sözleri söylemiştir: “yani dağ başında, kaya kovuklarında, kurtlarla birlikte yaşamayı göze alan gençler, karınları tok olduğundan mı bu yaşantıyı seçmişler? Sen milyonlarca insanı maddi, manevi her şeyden yoksun bırak, tüm insan haklarını elinden al, devletçe hain ve hor gör ve bütün bu etkenlerle onları aç ve sefil bırak, doğal varlıklarını, ana dillerini ve diğer doğal haklarını, sinsi ve haince düşüncelerle merkezi sınav yollarını araya sokarak kapat; bu insanlar, sizin bu insan onuruna yakışmayan davranışlarınıza karşı gelince de “eşkıya” de!” (Anter, 2011b: 59-60).

1960'ların başındaki yazılarında izlenebileceği üzere, merkezi otoritenin güçlü yapısı karşısında çekingен bir dil tercih etmiştir. Benzer şekilde, Kürt siyasal mücadelesinin doğurduğu, zorlu hapis şartları Anter'i oldukça yormuştur. Bu yorgunluklar sonucunda iki defa köyüne çekilip aktif siyasetten ve yazarlıktan el çekmiştir. Ne var ki 1960'ların çekingен dil ve üslubu, 1987 sonrası dönemde oldukça sivrileşmiş, sertleşmiştir. Zira bu dönemde Kürt sorununun içeriği ekonomiden, kültürel haklardan ziyade PKK etkisiyle şiddet içerikli bir hal almıştır. Bu kaotik ortamda, sivri ve hakaretamiz üslubunu önceki dönemlere göre kolayca kullanabilmiştir. Yani Anter, PKK'nın yarattığı bu atmosferden, tüm Kürt siyasetinde de olduğu gibi, kendine güvenini arttıracak bir şekilde faydalanmıştır.

İkinci olarak ise Anter ile PKK arasında yaşanan problemlili bir vaziyetten söz etmek gerecektir. Arslan Kılıç'ın anlattığı bu durum¹⁰² Musa Anter'in oğlu Dicle Anter'in de onayladığı üzere¹⁰³ şöyle tebarüz etmiştir. Musa Anter yaşamını köyünde sürdürürken, PKK tarafından kendisinden para (vergi) talep edilmiştir. Bu parayı vermek istemeyen Anter, PKK tarafından ölümle tehdit edilmiş, hakkında karalayıcı bir metin yazılarak bölgede dağıtılmıştır. Söz konusu durumdan oldukça rahatsız olan Anter, köyünü terk ederek İstanbul'a yerleşmiştir. Bu olay sonunda oluşan gerilim, Anter'in PKK hakkında yazılarında pejoratif yorumlara yer vermemesini açıklayabilir.

Bunlardan farklı olarak, Anter yazılarında ırkçı olmayan, kültüre dayalı bir milliyetçiliği kendi ifadesiyle “namuslu bir milliyetçilik” olarak açıklamaktadır. Bu nokta açıklanmaya muhtaçtır. Zira Anter birbirine üstünlüğü olmayan, eşit halkların kardeşliğine dayalı bir anlayıştan bahsetse de bu düşüncenin temeli olan gönüllü aidiyetten yana gözükmemektedir. Şöyle ki, Anter, bireylerin hissiyata ve beyana bağlı olarak oluşturdukları millet ayrımını değil, kan esasına bağlı bir millet ayrımını gözetmektedir. Örneğin Türklük vurgusu dışında hiçbir farklı beyanatı dahi olmayan birçok idareciyi doğduğu topraklara bağlı olarak Kürt kabul etmekte sakınca

¹⁰² (<http://www.harbigazete.com/haber/630/musa-anter-ve-kurt-milliyetciligi.html> erişim tarihi: 23.04.2013)

¹⁰³ Dicle Anter tehdit mektubunu gördüğünü söylemektedir. (<http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?atype=radikalyazar&articleid=1119158&categoryid=97> erişim tarihi: 24.04.2013)

görmektedir.¹⁰⁴ Kan bağına dayalı olarak yapılan bu etnik vurgu, Anter’de derin bir etnik siyaset kültürü olduğunun da sinyallerini vermektedir. Keza kamuoyunda hiçbir zaman Kürt olduğunu açıkça beyan etmeyen yahut Kürt kimliğini öne çıkararak siyaset yapmayan Turgut Özal ve Erdal İnönü’nün Kürt Sorunu hakkında birbirini Kürtçülükle suçlamalarını ilginç karşılamaktadır.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Türkçülüğün esaslarını yazan Ziya Gökalp, İsmet İnönü, Erdal İnönü, Cemal Gürsel, Turgut Özal, Kamuran İnan, Hikmet Çetin, Fahri Korutürk’ün Kürt olduğunu söylemektedir (Anter, 2011c: 185).

¹⁰⁵ “Başbakanımız Sayın Özal’da Kürt olduğu halde, SHP’yi Kürtçülükle suçlamaktadır. Oysa kendisi Malatyalıdır. Hukuk Fakültesinden arkadaşım Malatya Belediye Başkanı Hamdi Fendoğlu bana dedi ki “Tüm Malatyalılar Kürttür, Çingene ve yabancı memurlardan başka” Şu değişen çağa bakın: İki Kürt kökenli, Turgut Özal ve Erdal İnönü, karşı karşıya geçmiş birbirlerini Kürtçülükle suçlamaktadırlar” (Anter, 2011b: 69).

SONUÇ

Bu tezde Kürt milliyetçiliğinin önemli bir figürü olan Musa Anter'in siyasal fikirleri incelenmeye çalışıldı. Bu bağlamda Musa Anter'in Kürt milliyetçiliğinde önemli bir figür olarak değerlendirilmesini sağlayan birçok veri incelendi. Kürtlerin bir millet olarak tasvir edilmesinin ön şartı olarak değerlendirilebilecek bu verileri gün yüzüne çıkaran Anter, literatürde, kurgulanmış olduğu varsayılan milliyetçilik teorileriyle birçok yönden uyum sağlasa da, bazı yönlerden de ayrılık içinde olduğunu söylemek gereklidir. Bu bağlamda tezin ikinci bölümünde sözü edilen Anthony D. Smith, Paul Brass ve Tom Nairn'in teorileri vurgulamaya değerdir. Keza bu teorilerle Musa Anter'in siyasal fikirlerinin tamamıyla aynı doğrultuda olmasını beklemek akılcı değildir. Şöyle ki: Nairn'in İskoç milliyetçiliğini sosyalist bir tutumla birleştirmeye çalıştığı teorisiyle, Brass'ın Hindistan Müslümanlarını incelediği teorisi ve Smith'in milliyetçiliğin kategorileştirmesinde dikey toplumlarda önemli bir role sahip aydınlarıyla, kendine özgü şartlara sahip olan Kürt milliyetçiliği ve Musa Anter'le örtüştürmeye çalışmak, sonuç vermesi beklenemez bir karşılaştırmaya tekabül etmektedir. Milliyetçiliğin ortak bir ideolojiden öte, dışlayıcı yapısı öne çıkan ve kendine özgü şartlarda yine ve yeniden oluşan süreçsel yönü, yukarıdaki zorluğu açıklayıcı niteliktedir. Son olarak bu teoriler ve Anter'in siyasal fikirleri arasında karşılıklı bir açıklama getirmeye çalışmak tezin sonuçlandırılması açısından önemlidir.

Tom Nairn'in kapitalizmin eşit şekilde gelişmemesi sonucunda az gelişmiş yerlerde milliyetçilik fikrinin oluştuğu tezi, Anter'in fikirleri nezdinde görünürlük kazanmaktadır. Zira Nairn'in vurguladığı, sosyalizmin, adil olmayan bölüşüme tepki olarak etnik kimlikler üzerinde, hak aramanın, muhalif olmanın bir yolu olarak tezahür etmesi önermesinin nüvelerini Anter'in siyasal fikirleri etrafında bulmak mümkündür.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Robert Olson kapitalizm ve milliyetçilik arasında diyalektik bir ilişki olduğunu savunur. Tom Nairn'in eşitsiz kalkınma tezini bu düşüncesini anlamlandırmak için kullanmaktadır. Özellikle Kuzey Irak Kürt milliyetçiliğinin son otuz yılını anlamak için bu tezdten faydalanmak gerektiğini belirtmektedir (Olson, 2008: 21-25).

Buna ek olarak, Nairn'in teorisine göre eşitsiz gelişen kapitalist süreç sonunda mazlum kalan halkları milliyetçi bir çizgiye getirmek aydınlara düşmektedir. Bu manada toplumları tarihe davet edecek olan seçkinler öyküler, mitler oluşturarak toplumu bu dönüşüme hazırlarlar. Anter, burada çizilen portreye genel itibariyle uymaktadır. Yayınlanmış Anter yazılarının önemli bir bölümü Kürtlerin tarihi bir millet olarak kendine özgü bir dilinin, kültürünün hatta çocuk oyunlarının, şairlerinin, devlet adamlarının olduğu üzerine bina edilmiştir. Bundan farklı olarak 1960'lı yıllarda Avrupa'daki üniversite gençleri arasında yaygın olan, mevcut sisteme muhalif olmanın kimlikel bir tezahürü olarak sosyalist akımdan ve Sovyetlerin çöküşü döneminde yükselen milliyetçi dalgadan etkilenerek, farklılaştığı düşünülen Anter'in fikirleri Nairn'in Janus¹⁰⁷ benzetmesiyle uyumaktadır.

İkinci olarak, Paul Brass'ın ortaya koyduğu milliyetçiliğin entelijansiya eliyle kurulduğunu ifade eden araçsalcı görüşünü, Anter'in Türkiye okumasıyla karşılıklı olarak incelemeye çalışacağız. 1940'lı yılların başında İstanbul'da bir araya gelen Kürt öğrencilerin, sosyalleşme ve tanıdıklığa bağlı olarak yükselen milliyetçi görüşlerinin temeli Dicle Talebe Yurdu gibi yerlerde, atılmış gözükmektedir. Nitekim bu dönemde kurulan Kürtleri Kurtarma Cemiyeti öncelikle yabancılaşan Kürt öğrencilere yardım etmeyi amaçlamaktadır. Burada yetişen Kürt gençlerinin önemli bir bölümü Kürt siyasetini ve/veya milliyetçiliğini şekillendiren kişiler olacaktır. Bu manada Kürt milliyetçiliğinin siyasal boyutunu tanımlayacak kişilerin, Brass'ın teorisindeki seçkinlerle benzeştiğini söylemek mümkündür. Ne var ki Paul Brass'ın teorisinin merkezinde yer alan aydınların kendi aralarında rekabetçi olması gerekliliği buradaki durumu tam manasıyla karşılamamaktadır. Bu dönemde ciddi bir ayrışma olarak yalnızca 1959'da tutuklanan zevatın hapisanede yaşadıkları fikir ayrılığına dayalı ayrışmadan söz edilebilir. Oysa buradaki rekabet Kürt siyasetini yönlendirmek için bir iktidar arayışından ziyade kendini kurtarma mücadelesidir. Bu anlamda rekabete dayalı iktidar arayışının Kürt siyasi seçkinlerinde sınırlı kaldığını söylemek mümkündür. Keza *Yön ve Barış Dünyası* dergilerinde yazan Kürtlerin arasındaki gerilim de Kürt kimliğinin farklı yönlerini öne çıkartmak yönünde seyreden bir tartışma değildir.

¹⁰⁷ Nairn'in bu benzetmedeki kastı, Milliyetçiliğin iki yüzü olmasıdır. Janus Hem geçmişe hem de geleceğe bakan antik yunan tanrısının adıdır.

Yalnızca güncel siyasi olaylara verilen farklı tepkilerin yarattığı bir tartışmadır. Nitekim burada sözü edilen sınırlı kalan rekabetçi ortam 1980 sonrası PKK tekelinde neredeyse tamamen sönmüştür.

Brass'ın teorisinde üzerinde durulan bir diğer önemli unsur ise etnik dönüşüm sürecidir. Kuramda öngörülen süreç Anter'in siyasi fikirlerinde izlenebilir. Zira Kürtlerin kendine has tarihini, kültürünü, sanatını, dilini sıklıkla vurgulayan Anter'in esas kaygısı, resmi görüş çerçevesinde ifade edilen Kürtlerin tarihi bir geçmişi olmadığı tezini boşa çıkararak, Kürtlerin kendi tarihinin, kültürünün, dilinin kadim olduğunu öne çıkartmaktır. Bu yolla mobilizasyonu sağlamış hareketli toplumsal bir kitle yaratılabilecektir. Nitekim Anter'in, "kör istemiş bir göz Allah verdi iki göz" diyerek sahiplendiği DDKO ve Doğu Mitingleri bu mobilizasyonun tezahürü olarak değerlendirilebilir. Brass'ın teorisine göre etnik dönüşümün son halkası siyasi örgütlenmedir. Musa Anter'in, Kürt etnik kimliği üzerinden siyaset algısını kurgulamış milliyetçi Kürt partisinin (HEP) kurucu üyesi olması, Paul Brass'ın teorik çerçevesine uyum sağlamaktadır.

Bunlardan farklı olarak Anthony Smith'in dikey toplumlarda milliyetçiliği kurgulamak için seçkinlere biçtiği rol Musa Anter'in siyasal fikirlerini açıklamak için teorik bir zemin vermektedir. Anter, Kürtlerin toplumsal yapısını açıklarken Türklerle karşılaştırmalı bir yöntem kullanır. Keza bu yöntem Smith'in çizdiği teorik çerçeveye uyumludur. Buna ek olarak, Smith'in milliyetçiliğin seçkinler eliyle kurulduğunu öne çıkaran teorisine göre, seçkinler milli kültürlerini keşfe koyulurlar. Bunu yaparken esas amaç toplumsal bir farkındalık yaratmaktır. Anter ve bazı diğer Kürt aydınlarının 1940'larda İstanbul'da düzenledikleri "Dicle Geceleri" buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Buradaki amaç bir nevi Kürtlerin bayramı olarak sahip çıktıkları nevrozu hatırlamaktır. Keza aynı dönemde 5 kişinin bir araya gelerek kurdukları sembolik olarak görülebilecek Kürtleri Kurtarma Cemiyeti de aynı paralelde düşünülebilir. Toplumsal bir farkındalık yaratmaya dönük olarak Anter'in faaliyetleri bunlarla sınırlı değildir. Anter, Kürtçe gramer çalışmalarını ve Kürtçe-Türkçe sözlüğü Kürt dilinin özgün bir yapısı olduğunu ispatlamak için önemli bir adım olarak görmektedir. Keza 1940 yıllardan başlayarak çıkarttığı *Dicle kaynağı*, *İleri Yurt*, *Şark Postası* gazeteleri hem

Kürtçe yazılar yayımlıyor hem de Kürtlerin kolektif acılarını, değerlerini yansıtan yazılara yer veriyordu.

Smith, milliyetçiliği kurgulayacak olan seçkinlerin, 3 farklı yöntem izleyebileceğini söyler. (bilinçli olarak geleneklere geri dönme, Batılı modellerle bütünleşme, gelenekle batılı tarz arasında bir sentez kurmak.) Anter'in takip ettiği yöntem ise taklit ve özgül yapıların vurgulanması yoluyla oluşturulan sentezdir. Kürtleri kurtarma cemiyetinin, Kürt bayrağı¹⁰⁸ ve silah üzerine ettikleri yemin sonunda üye alımı pratiği, İTC'nin ritüelinden esinlendiğine dair bir örnektir. Keza içerisinde etnik vurgulara çokça yer vermeyen, sosyalist bir genç ve aydın akımı olarak tezahür eden, TİP'te sembolleşen, sosyalist siyaset anlayışı birçok Kürt aydınının benimsediği bir akım olacaktır. Bu süreçte, Kürt milliyetçileri ezilmiş halkların hak mücadelesi olarak okudukları sosyalizmi söz konusu akımlardan esinlenerek benimsemişlerdir. Ne var ki bu vurgu zaman içinde azalarak milliyetçilik vurgusu öne çıkmıştır. Bunlardan farklı olarak, Anter yazılarında yer bulan, Kürtlerin kendine özgü bir kültürü dili, dini, tarihi olması, Smith'in çizdiği teorinin sentezi için gerekli olan etnik özgünlük boyutudur. Hasılı, Smith'in kuramsal çerçevesi bir Kürt milliyetçi seçkini olarak Anter'in deneyimleriyle ve fikirlerinin tezahürüyle birçok yönden benzeşmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz teorik bağdaştırmalardan farklı olarak, Musa Anter'in Kürt milliyetçiliğin sembol ismi olarak öne çıkan bazı özelliklerini tespit etmek tezin son sözleri olacaktır. Son analizde, Musa Anter, şehirli bir aydındır. Ancak Anter'in, Kürtlerin farklı sınıflarıyla temas halinde bulunması göz önüne alındığında, yalnızca şehirli aydın nitelmesi eksik kalmaktadır. Anter, Kürtçede amca anlamına gelen "Ape" olarak tanınmıştır. Ape'dir çünkü gençliğinden ilerleyen yaşına kadar Kürtlerin milli yönünü öne çıkartmak için kendini davasına adamıştır. 1987'de yazarlığa tekrar başladıktan sonra, yaşlanmasına rağmen konferanslara katılıyor, gazetede yazılar yazıyor, siyaset içinde bulunuyordu. Kısacası Kürt sorununun konuşulduğu her ortamda tanınıyordu. Buna ek olarak, aşiretler arasındaki sorunların çözümü için devreye giriyor, bir büyük olarak kan davaları gibi olayların bitirilmesine öncülük ediyordu. Hülasa Kürt milliyetçiliğini tabandan gelen hareket ve aydınlar tarafından yürütülen hareket olarak ikiye ayırmak mümkün olsaydı, Anter'i aydın olarak tabana en yakın yerde

¹⁰⁸ Anter Türkiye'de ilk Kürt bayrağını kendisinin tasarladığını söylemektedir (2011a: 237).

konumlandırmak mümkün olabilirdi. Zira Anter birçok Kürt aydınına göre halkla daha geniş bir ilişki içindedir. Uzun süre köyünde yaşamıştır ve işleri gereği neredeyse tüm Doğu Anadolu'yu gezmiştir.

Musa Anter'i diğerlerinden ayıran yönünü vurgulamak gerekirse, Anter, Dersim olayları sonunda sessizleşen Kürt milliyetçiliğinin tekrar yükselmesine önemli katkılar yapmasıyla öne çıkmaktadır. Yazılarında mütemadiyen işlediği Kürtlerin folklorik, geleneksel özellikleri, dili, geçmişi gibi konularla Kürt ortak bilincinin yükselmesine katkıda bulunmuştur. Esasen bu argümanları ilk defa gün yüzüne çıkaran Anter değildir. Önceki bölümlerde vurguladığımız üzere, Kürt aydınları tarafından yayınlanan *Kürdistan* ve *Jin* gibi gazetelerde Kürtlerin söz konusu toplumsal yapıları ve tarihinden söz edilmiştir. Yani Anter'in Kürt tarihi açısından yazdıkları yeni değildir. Ancak suskunlaşan Kürt milliyetçiliğinin yeniden yükseltilmesi için bu argümanların gün yüzüne çıkarılmasında Anter'in katkısı büyüktür.¹⁰⁹ Öyleyse Anter'in ayırt edici özelliği, Kürt milliyetçiliğinin 1950'lerden itibaren yeniden üretilmesine yardımcı olması çerçevesinde ifade edilebilir. Bir başka deyişle, Anter, geçmişten kalan, tozlu raflardaki Kürt milliyetçiliğini vurgulayan düşünceleri, üzerinden tozunu silkerek gün yüzüne çıkartmıştır. Böylece milliyetçiliğin kurgulanmasında hayati öneme sahip olan mitleri yeniden üreterek Kürt milliyetçiliğinin geçmişiyle geleceği arasında bir köprü teşkil etmiştir. Sonuç itibariyle, Canip Yıldırım'ın sözleri Musa Anter'i özetlemektedir: "Musa'nın sağı solu belli değil (siyaseten), Kürt meselesi varsa o da vardır, öyle bir adam. Yeter ki Kürtlerle alakalı bir iş olsun, en önde durur (Miroğlu, 2005: 168).

¹⁰⁹ Hatıralarında şu sözlere yer vermiştir: "Milli terbiyemi ondan ve arkadaşlarından aldım (Cegerxwin'den ve Suriye'deki Kürt aydınlarından söz ediyor) ve inanıyorum ki olimpiyat meşalesi gibi onların bana verdiği meşaleyi ben de Kürt gençlerine iletmeye çalışıyorum" (2011a: 316).

KAYNAKÇA

- Akdemir, M. (2009). “Frantz Fanon’da Şiddetin Meşruluğu Sorunu” *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* sayı: 12 ss:235-239.
- Akkaya, A. Y. (2012). *Gramsci ve Bourdieu Düşüncesinde Entelektüel Kavramlaştırmasının Tekel İşçi Eylemi Üzerinden Analizi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Alakom, R. (1998). *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*. İstanbul: Avesta.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix.
- Alderman, D. H. (1996). ‘Creating a New geography of Memory in the South: (Re)naming of streets in honor of Martin Luther King, Jr.’, *Southeastern Geographer*, 36 (1) ss: 51-69
- Alderman, Derek H. (2002) ‘Street Names as Memorial Arenas: the reputational politics of commemorating Martin Luther King Jr. in a Georgia County’, *Historical Geography* 30
- Alış, A. (2010). “Üç Devrin Tanığı: Modern Kürt Siyasi Tarihinin İçinden Musa Anter’i Okumak”, (<http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=661&makale>) Birikim
- Anderson, B. (1993). *Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (çev. İskender Savaşır) İstanbul: Metis Yayınları.
- Anderson, B. (2001). “Milliyetçiliği Anlamaya Giriş” (der.) Armağan, M. *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*. İstanbul: Şehir Yayınları. ss. 11-30.
- Anter, M. (1967). *Türkçe-Kürtçe Sözlük*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Anter, M. (2011a). *Hatıralarım*. İstanbul: Aram Yayınları.

- Anter, M. (2011b). *Vakayiname*. İstanbul: Aram Yayınları.
- Anter, M. (2011c). *Ülke ve Gündem Yazılarım*. İstanbul: Aram Yayınları.
- Anter, M. (2011d). *Kimil*. İstanbul: Aram Yayınları.
- Anter, M. (2011e) *Kara Yara-Birina Reş*. İstanbul: Aram Yayınları
- Anter, M. (2011f). *Çınara min*. İstanbul: Aram Yayınları
- Atılğan, G. (2009). “Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye, 1961-1968): TEMELLER, AYRILIKLAR” *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* cilt: 64 Sayı: 3
- Aydın, M. (2008). “1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik-2” (ed.) Oran, B. *Türk Dış politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar cilt 1: 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Belge, B. (2006). *Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik*. (söyleşi: Günçikan, B.) İstanbul: Agora Kitaplığı
- Belge, M. (2009). “Türkiye’de Siyasi Düşüncenin Ana Çizgileri” (ed.) Bora T. ve Gültekingil M. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 9. Cilt: Dönemler ve Zihniyetler*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Beşikçi, İ. (1970). *Doğu Anadolu’nun Düzeni: Sosyo-ekonomik ve Etnik Temeller*. İstanbul: E Yayınları.
- Beşikçi, İ. (1991). *Kürt Aydını Üzerine Düşünceler*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Bozarıslan, H. (2003). “Kürt Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)” (ed.) Bora, T. ve Gültekingil, M. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* (cilt 4: Milliyetçilik). İstanbul: İletişim Yayınları
- Bozarıslan, H. (2008). “Türkiye’de Kürt Sol Hareketi” (ed.) Bora, T. ve Gültekingil, M. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* (cilt 8: Sol). İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 1169-1207

- Bozarslan, H. (2012). "Between integration, autonomization and radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left" (Interview by Marlies Casier and Olivier Grojean) (ed.) Casier M. ve Jorgerden J. *Ideological Productions and Transformations: the Kurdistan Workers' Party (PKK) and the Left*. *Europeana Journal of Turkish Studies*: 14 (<http://ejts.revues.org/4600>)
- Brass, R. P. (2007). *Ethnicity and Nationalism Theory and Comparison*. New Delhi: Sage Publications.
- Bruilly, J. (1996). "Approaches to Nationalism" (der.) Balakrishnan G. *Mapping the Nation* Londra: Verso.
- Bruinnessen, M. V. (2010). *Ağa, Şeyh, Devlet* (Yalkut B. Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları
- Burçak, R. S. (1979). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950*. İstanbul: Olgaç
- Calhoun, C. (2007). *Milliyetçilik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cemilpaşazade, C. (1998). *Kürdistan Kısa Tarihi*, İstanbul: Doz Yayınları
- Chatterjee, P. (2001). "Kimin Hayali Cemaati" (der.) Armağan, M. *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*. İstanbul: Şehir Yayınları. ss. 63-77.
- Chatterjee, P. (1996). *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Conversi, D. (1995). "Reassessing Current Theories of Nationalism: Nationalism as Boundary Maintenance and Creation" *Nationalism and Ethnic Politics*,1
- Coşkun V. ve Erdoğan M. (2008). "Türkiye'nin Kürt Meselesi" *Liberal Düşünce Dergisi* sayı: 50
- Çamlıbel, Y. (2007). *49'lar Davası*. Ankara: Algıyayın
- Çamlıbel, Y. (2010). *Dostlarının gözüyle Musa Anter*. Ankara: Kurgu Kültür Merkezi Yayınları

- Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin Uzun On yılı Demokrat Parti-Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dinçer, K. (2010) *Kısaca Felsefe*. Ankara: Pharmakon
- Dündar, F. (2008). *Modern Türkiye'nin Şifresi-İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eller ve Coughen, (1993). "The Poverty of Primordialism: The Demystification of Ethnic Attachments". *Ethnic and Racial Studies*, 16
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi..* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ersanlı, B. (1998). "Avrasya'da Siyaset ve İlişkiler". *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 50. Mart-Nisan.
- Fanon, F. (2007) *Yeryüzünün Lanetlileri*. (Ş. Süer. çev.) İstanbul: Versuskitap
- Forgacs, D. (2010). *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935*. (İ.Yıldız, Çev.). İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Gellner, E. (1992). *Ulus ve Ulusçuluk*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Göldaş, İ. (1991). *Kürdistan Teali Cemiyeti*. İstanbul: Doz yayınları.
- Gözen, R. (2004) *Uluslararası İlişkiler Sonrası Çoğulculuk, Küreselleşme ve 11 Eylül*. İstanbul: Alfa Yayınları
- Gramsci, A. (1971). *Selection From The Prison Notebooks*. (Q. Hoare Ve G.N. Smith, Edt. /Çev.). London: Lawrence And Wishart.
- Gündoğan, A. Z. (2005). "The Kurdish Political Mobilization in the 1960s: The Case of "The Eastern Meetings" Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ.
- Gündoğan, A. Z. (2008). "Kemal Burkay" (ed.) Bora, T. ve Gültekingil, M. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (cilt 8: Sol). İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 1180-1189.

- Habermas, J. (2001). “Avrupalı Ulus-Devlet: Başarıları ve Sınırları-Egemenlik ve Vatandaşlığın Geçmişi ve Geleceği Üzerine” (der.) Armağan, M. *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*. İstanbul: Şehir Yayınları. ss. 79-96.
- Habermas, J. (2002). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, (Beyaztaş, M. çev.), İstanbul: Bakış Yayınları.
- Hall, J. A. (2008). “Milletleri Türdeşleştirmenin Koşulları” (ed.) Özkırımlı U. *21. Yüzyılda Milliyetçilik* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. (B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla, çev.) B. Kalkan (ed.) Ankara: Liberte Yayınları
- Hobswabm, E. (1993). *Nations and Nationalism, since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press
- Holmes, L. (2002) *Post Komünizm*. (Alogan, Y. Çev.) Ankara: Doruk Yayıncılık
- Jongerden, J. (2009). “Crafting Space, Making People: The Spatial Design of Nation in Modern Turkey” *State-Society Relations in the Southeast 10*
- Jwaideh, W. (2009). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi- Kökenleri ve Gelişimi*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Kalaycı, H. (2007). *Kanada-Quebec Sorunu. Çokkültürcülük, Kendi Kaderini Tayin, Milliyetçilik ve Federalizm* doktora tezi, Ankara Üniversitesi
- Kansu, A. (2006). *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kirişçi, K. ve Winrow G. (2009). *Kürt Sorunu-Kökeni ve Gelişimi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Koçak, C. (2008). “Siyasal Tarih (1923-1950)” (ed.) Akşin, S. *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Koçak, C. (2009). *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kohn, H. (2008). *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Backgrounds*. New Jersey: Transaction Publicers.
- Kutlay, N. (1991). *İttihat Terakki ve Kürtler*. Stockholm: Fırat Yayınları.
- Laçiner, S. (2005). *Türkler ve Ermeniler-bir uluslararası ilişkiler çalışması*. Ankara: Usak Yayınları.
- Malmisanij, (1999). *Kürt Teaviün ve Terakki Cemiyeti Gazetesi*. İstanbul: Avesta
- Mardin, Ş. (1997). *Türkiye 'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Medyalı, A. (1991). *Antik Kürdistan'da Dinsel Yapılanma Zerdüşt ve Öğretisi*. Stockholm: Berhem Yayınevi.
- Miroğlu, O. (2005). *Canip Yıldırım'la söyleşi, Hevsel Bahçesinde bir Dut Ağacı*. İstanbul: İletişim
- Nairn, T. (1981). *Break-up of Britain: Crises and Neo-Nationalism*. London: Verso
- Nairn, T. (2001). "Enternasyonalizm ve Yeniden Doğuş" (der.) Armağan, M. *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*. İstanbul: Şehir Yayınları. ss. 97-114.
- Ntokme, O. K. (2010). "Ulus-Devlet oluşturmada Yunanistan örneği: Büyük Ülkü-Megali İdea" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* S: 46, Güz 2010, s. 401-424
- Nuri, İ. (1976). *Kürt Tarihi*. İstanbul: yöntem
- Okyar O. ve Seyitdanlıoğlu M. (2010). *Atatürk, Okyar ve çok partili Türkiye-Fethi Okyar'ın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Olson, R. (2008). *Koyun ve Kasap-Irak İşgalinden Bu Yana Kürdistan-Irak'ta Milliyetçilik ve Devlet Oluşumu*. Ankara: Orion.
- Oran, B. (1977). *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği-Kara Afrika Modeli*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi

- Oran, B. (2003) “Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği” (ed.) Bora, T. ve Gültekingil, M. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* (cilt 4: Milliyetçilik). İstanbul: İletişim Yayınları
- Ökem, M. K. (2006). *Turkish Modernity and Kurdish Ethno-Nationalism*, doktora tezi, ODTÜ, Ankara
- Özcan, A.K., (2011). “Mağdur” Milliyetçilik: Kürt Siyasetinin ‘Demokratik’ Zafiyeti ve Ulus Açmazı”, *Gazi Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü Yayın Organı, Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 22, Sayı: 80, (s: 79-120)
- Özoğlu, H. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, (çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Perlman, F. (1999). “Milliyetçiliğin Bitmeyen Çekiciliği” (çev. Zileli, G. ve Orcan K.), *Birikim*, sayı: 128 ss: 103-120
- Portelli, H. (1982). *Gramsci ve Tarihsel Blok*, (Somer K. Çev.). Ankara: Savaş
- Rogan, E. L. (1996). “Aşiret Mektebi: Abdulhamit II’s Scholl for Tribes (1892-1907)” *International Journal of Middle East Studies*, vol.28, no. 1. ss. 83-107
- Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih-ilk çağlardan 1918’e*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Silopi, Z. (1969). *Doza Kürdistan*. Beyrut: Stewr Basımevi.
- Smith, A. D. (1999). *Milli Kimlik*. (Şener, B. S. çev.) İstanbul: İletişim Yayınları
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*, (Bayramoğlu, S. ve Kendir, H. Çev.) Ankara: Dost Kitabevi
- Toker, N. ve Tekin, S. (2007). “Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri” (ed.) Bora, T. ve Gültekingil, M. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* (cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçay, M. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Watts, N. F. (2007). "Silence and Voice : Turkish Policies and Kurdish Resistance in the Mid-20th Century" (ed.) Ahmed, M ve Gunter, M. *Evolution of Kurdish Nationalism* (chapter4)
- Yeğen, M. (1996). "The Turkish State Discourse and the Exclusion of Kurdish Identity" *Middle Eastern Studies*, Vol. 32, No. 2 ss. 216-229.
- Yeğen, M. (2008). "Türkiye Solu ve Kürt Sorunu" (ed.) Bora, T. ve Gültekingil, M. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (cilt 8: Sol). İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 1208-1236.
- Yeğen, M. (2011) *Son Kürt İsyanı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, A. (2004). "Victims, Villains and Guardian Angels – Batman suicide stories," *Westminster Papers in Communication and Culture* (University of Westminster, London), Vol. 1(1): 66-92.
- Zana, M. (1991). *Bekle Diyarbakır*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2007). *Türkiye'nin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*. İstanbul: İletişim Yayınları

Gazete ve Dergiler

Akşam gazetesi

Cumhuriyet gazetesi

Deng

Dicle Kaynağı

İleri Yurt

Radikal Gazetesi

Şark Mecmuası

Şark Postası

Taraf Gazetesi

Ulus gazetesi

Web Adresleri

<http://www.apemusa.com/>

<http://german.rizgari.com/>

<http://www.harbigazete.com>

<http://www.ntvmsnbc.com>

<http://www.radikal.com.tr>

<http://www.milliyet.com.tr>

<http://www.taraf.com.tr>